

**ŠIAULIŲ UNIVERSITETAS
SOCIALINIŲ MOKSLŲ FAKULTETAS
VADYBOS KATEDRA**

Jurga Metrikienė

**PADĖTIS DARBO RINKOJE IR UŽIMTUMAS
TELŠIŲ APSKRITYJE**

Magistro darbas

Šiauliai, 2006

SANTRAUKA

Jurga Metrikienė

Padėtis darbo rinkoje ir užimtumas Telšių apskrityje. Magistro darbas

Magistro darbe teoriniu aspektu yra nagrinėjamos nedarbo lygio kilimo priežastys, darbo jėgos klasifikavimas ir struktūra, nedarbo įtaka socialiniam ir ekonominiam šalies ūkio vystymuisi. Nagrinėjamos priemonės, kuriomis įgyvendinama užimtumo politika. Praktinėje darbo dalyje tiriamos nedarbo ištakos Telšių apskrityje bei ekonominiai ir socialiniai reiškiniai, turintys įtakos gyventojų ekonominio užimtumo raidai, nedarbo pasireiškimo įvairovei. Telšių regiono įmonių konkurencingumo lygis, jų socializacijos procesai.

Atlikta statistikos departamento, Lietuvos darbo biržos duomenų analizė bei apskaičiuotos jų charakteristikos. Pateikiama gautų rezultatų analizė, parengti pasiūlymai užimtumui ir nedarbui Telšių apskrityje mažinti. Patvirtinama mokslinio tyrimo hipotezė, kad Telšių regiono darbo rinkos politika yra nepakankamai efektyvi.

SUMMARY

Jurga Metrikienė

Situation in the work market and employment in Telšiai district. Master's work.

This master's final papers pending in theoretical background cause standard of unemployment, classification and the composition of work people, unemployment influence social and economics development. The paper presents a detailed analysis the methods of employment politics. In the practical field research unemployment beginning in Telšiai district, likewise economical and social appearance, that has power people economical employment process, unemployment exhibition multiplicity. Telšiai district works competitive ability scale, and its socialization process. Analysis accomplished of statistics department, Lithuanian employment Exchange material analysis and calculated theirs testimonial. The work analysis had a view and prepared the suggestion or employment and unemployment defused in the Telšiai district. Hypothesis of research work conformed that work market of politics Telšiai district are effectless.

TURINYS

ĮVADAS.....	4
1. DARBO JĖGOS IR NEDARBO TEORINIAI ASPEKTAI.	8
1.1. Darbo jėgos analizė.....	8
1.2. Darbo jėgos rinkos klasifikavimas.....	10
1.3. Nedarbo priežastys ir formos.....	20
1.4. Ekonominiai, finansiniai ir socialiniai nedarbo nuostoliai.....	30
2. GYVENTOJŲ NEDARBO LYGIO VYSTYMOSI PAGRINDINĖS TENDENCIJOS.....	33
2.1. Nedarbo raida ir jos priežastys.....	33
2.2. Lietuvos darbo rinkos struktūros analizė.....	34
3. DARBO RINKOS IR NEDARBO PROBLEMA TELŠIŲ APSKRITYJE.	42
3.1. Gyventojų skaičiaus ir darbo rinkos Telšių apskrityje analizė.....	42
3.2. Telšių apskrities darbo jėgos rinkos analizė.....	53
3.3. Smulkaus ir vidutinio verslo reikšmė.....	56
3.3.1. Telšių apskrities ūkio subjektai.....	59
3.3.2. Mažų ir vidutinių įmonių (šakų) konkurencingumo didinimo Telšių regione tyrimo eiga.....	61
IŠVADOS.....	70
PASIŪLYMAI.....	72
DISKUSIJA.....	74
LITERATŪRA.....	75
PRIEDAI.....	78

IVADAS

Temos pavadinimas: „Padėtis darbo rinkoje ir užimtumas Telšių apskrityje“.

Šiame tyrime bus nagrinėjama padėtis darbo rinkoje ir užimtumas Telšių apskrityje, lyginant su Lietuvos ir Europos sąjungos rodikliais. Kadangi šiuo metu Lietuvoje susiklosčius grėsmingai ekonominei situacijai, mūsų valstybė susiduria su viena aktualiausių problemų pasaulyje – nedarbu, statistinės analizės būdu išnagrinėsime užimtumo lygį Lietuvos mastu ir Telšių apskrityje.

Problema: Regioninės politikos iki 2013 m. strategijoje, patvirtintoje 2005 m. gegužės 23 d. nutarimu, išskirti 5 probleminiai centrai – Alytus, Marijampolė, Tauragė, Telšiai ir Utena. Prie Telšių, kaip turintys tam tikrą potencialą, dar siejami Mažeikiai. Remiantis 2005 m. duomenimis, probleminių teritorijų išskyrimo kriterijus atitinka 14 savivaldybių. Tai Akmenės, Druskininkų, Ignalinos, Jonavos, Joniškio, Jurbarko, Kelmės, Lazdijų, Mažeikių, Pasvalio, Rokiškio, Skuodo, Šalčininkų ir Švenčionių savivaldybės. Pagal teritorinę socialinę sanglaudą Telšių apskrities ekonomikos augimas yra silpnas. Per 2000–2004 m. BVP atsiliekančiose apskrityse sumažėjo nuo 19,7 iki 18,4 proc. ir turi mažėjimo tendenciją. Telšių apskrityje dėl aukšto darbo neturinčių gyventojų lygio išsiskiria Mažeikiai. Kituose rajonuose šis lygis nėra didelis. Stambių įmonių apskrityje taip pat mažai. Telšių apskritis tiek socialiniu, tiek ekonominiu atžvilgiu yra priskiriama kaip probleminė ir ekonomiškai lėtai besivystanti.

Per 2002 metų I ketvirtį bankroto procesų daugiausia pradėta didžiųjų Lietuvos miestų apskrityse: Vilniaus apskrityje – 23 % ir Kauno apskrityje – 21 %. Klaipėdos ir Šiaulių apskrityse bankrutuojančios įmonės sudaro po 10%. Telšių apskrityje taip pat didelis bankrutuojančių įmonių skaičius (15%). Pereinamuoju į rinkos ekonomiką laikotarpiu vyko spartūs ekonomikos struktūros pokyčiai, ūkio restruktūrizacija, privatizacijos procesas, kurie savo ruožtu veikė užimtumo tendencijas. Apskrityje bankrutavo didieji gamybos sektoriai, ilgą laiką teikę darbo vietas darbuotojams su įvairiu išsilavinimu. Rinkos ekonomikos sąlygomis susiformavo aukštas ir struktūriškai nepalankus nedarbas: jaunimo, ilgalaikis nedarbas bei regioniniai nedarbo skirtumai. Atsirado pakankamai didelė darbo jėgos dalis, kuri yra nepajėgi prisitaikyti prie rinkos pokyčių: turimas išsilavinimas, kvalifikacija ir kompetencija neatitinka darbdavių keliamų reikalavimų. Tai taip pat sąlygojo didžiųjų įmonių žlugimas, kuomet darbuotojai, neturėdami specialaus profesinio pasirengimo, tačiau ilgą laiką dirbę toje srityje, liko be darbo, t. y. jų profesijos tapo nepaklausios. Norint gauti darbą, didžiąjai daliai Telšių apskrities bedrabių persikvalifikavimas tapo būtinybe. Toje vietoje iš karto susidurta su apskrities demografinės

padėties problema: mažėjančiu gimstamumu ir didėjančiu pagyvenusių žmonių skaičiumi. Vidutinio amžiaus ir vyresniems gyventojams persikvalifikavimas ėmė kelti nemažai socialinių problemų. Susirūpinimą kelia ir tai, kad labai daug jaunų žmonių išvyksta uždarbiauti į užsienį, jau trūksta kvalifikuotų įvairių sričių specialistų.

Telšių apskrityje susidarė specifinė nedarbo dinamika, sąlygojama stambių apskrities įmonių žlugimo bei blogėjančios demografinės padėties. Telšių apskrities savivaldybė sudarė strategiją plėtoti ir stiprinti labiausiai problemiškus Telšių regionus, tačiau pakol kas šito nepavyksta įgyvendinti. Šiame darbe bandysime giliau išanalizuoti susidariusią nedarbo dinamiką, užimtumo problemą, remiantis apskrities nedarbo rodikliais bei verslo įmonių analize.

Tyrimo aktualumas. Staigūs politiniai pasikeitimai inicijavo apskrities socialinius pasikeitimus sukeldami nenumatytas, neigiamas pasekmes, kurios turėjo įtakos visuomenės ir atskirų individų gyvenimui. Rinkos ekonomikos diktuojami dėsniai, kaip ir visose išsivysčiusiose rinkos ekonomikos šalyse, lėmė nedarbo ir užimtumo problemų atsiradimą. Todėl ypač aktualu išanalizuoti nedarbo problemas siejant jas su verslo plėtra. Verslas - vienas iš pagrindinių ūkio augimo apskrityje veiksnių, turintis esminį poveikį naujoms darbo vietoms kurti ir socialiniam stabilumui. Keli žingsniai šioje srityje jau žengti. Telšių rajone įkurta verslininkų asociacija, kurios tikslas – verslo aplinkos gerinimas. Asociacija renka medžiagą apie Telšių apskrities smulkių ir vidutinių verslo įmonių darbą, jų plėtrą. Savivaldybės taryba yra įsteigusi Smulkaus ir vidutinio verslo paramos fondą, kurį kasmet pagal galimybes iš savo biudžeto papildo 70-100 tūkst. litų.

Telšių apskrities užimtumo ir nedarbo tyrimas padėtų rasti daugelį atsakymų užimtumo politikoje, suteikti vertingos informacijos verslininkų asociacijoms bei pateikti rekomendacijų bedarbystės mažinimui apskrityje.

Tyrimo objektas: ekonominės situacijos įtaka darbo rinkai, nedarbo įtaka neigiamiems socialiniams pokyčiams apskrityje.

Tyrimo dalykas: nedarbo ištakos Telšių apskrityje, ekonominiai ir socialiniai reiškiniai, turintys įtakos gyventojų ekonominio užimtumo raidai, nedarbo pasireiškimo įvairovė. Telšių regiono įmonių konkurencingumo lygis, jų socializacijos procesai.

Darbo tikslas: apžvelgti Telšių apskrities gyventojų užimtumo situaciją, atlikti duomenų analizę, apskaičiuoti įvairias duomenų charakteristikas, pateikti gautų rezultatų analizę, parengti moksliskai pagrįstus pasiūlymus užimtumui ir nedarbui Telšių apskrityje mažinti.

Darbo uždaviniai:

1. Išanalizuoti Telšių apskrities darbo rinkos ir užimtumo padėtį bei palyginti su Lietuvos darbo rinkos ir užimtumo padėtimi.
2. Išnagrinėti priemones, kuriomis įgyvendinama užimtumo politika.
3. Nustatyti darbo rinkos politikos efektyvumą.

Neigiamos nedarbo pasekmės pasireiškia makro ir mikro lygiu. Makro lygyje nedarbas įtakoja gamybos apimčių pasikeitimus, visuomeninį vartojimą, gyventojų reprodukcijos procesus, darbo apmokėjimo, darbo sąlygų bei kitų darbo santykių pasikeitimus. Mikro lygyje neigiamos nedarbo pasekmės jaučiamos ir šeimos, ir atskiro individo atžvilgiu. Šeimoje esant bedarbių, sumažėja jos narių socialinis aktyvumas, padažnėja konfliktų, destruktinio elgesio atveju, susilpnėja šeimos auklėjamoji funkcija, jos stabilumas.

Mokslinė hipotezė: mokslo ir technikos pažanga, spartus darbo našumo ir intensyvumo augimas bei kiti socialiniai ekonominiai veiksniai, didinantys nedarbą Lietuvoje ir pasaulyje, Telšių regione neturi pagrindinės įtakos. Neracionali apskrities darbo išteklių struktūra neatitinka darbdavių poreikių, darbo jėga nespėja prisitaikyti prie ekonomikos pokyčių. Todėl iškyla objektyvi būtinybė tobulinti darbo įstatymus, sukurti efektyvų darbo rinkos valdymo ir reguliavimo mechanizmą.

Darbo 1 skyriuje aptariama darbo rinkos samprata, darbo jėgos struktūra ir klasifikavimas bei disponavimas ja. Remiantis mokslinė, statistine literatūra analizuojamos nedarbo priežastys ir formos, ekonominės, finansinės ir socialinės nedarbo pasekmės, bedarbių tesės bei darbo užmokesčio organizavimas.

2 skyriuje nagrinėjamas gyventojų ekonominio užimtumo ryšys su bendra šalies ekonomikos būkle, analizuojami užimtųjų skaičiaus pasikeitimai, išskiriamas dirbančiųjų pasiskirstymas pagal ekonomines veiklas. Nagrinėjamas užimtumo priemonių įgyvendinimas ir jo efektyvumas. Čia pateikiami pagrindiniai analizuojamą problemą charakterizuojantys rodikliai, kurių pagalba darbe vertinami ir palyginami ekonominiai bei socialiniai reiškiniai, susiję su analizuojama problema.

3 skyriuje, analogiškai ankstesnių skyrių struktūrai, analizuojama nedarbo problema Telšių apskrityje. Remiantis statistiniais apskrities leidiniais, Telšių darbo biržos suteikta informacija bei ataskaitomis, analizuojama nedarbo lygio dinamika bei jo tendencijos, bedarbių sudėtis pagal amžių, lytį, išsilavinimą, veiklos šakas, teritorinę diferenciaciją. Šiame skyriuje daugiau dėmesio skiriama bedarbystės dinamikos ir jos priežastingumo analizei Telšių apskrityje.

Praktinis rezultatų reikšmingumas. Telšių apskrities Verslo inkubatoriaus inkubuojamos įmonės gaus patarimus įmonių plėtros, veiklos rodiklių gerinimui. Verslininkų asociacija gaus informaciją apie Telšių regiono įmonių konkurencingumą, kuria remiantis galima bus rasti naujesnių sprendimų užimtumo problemai spręsti.

Darbe naudoti metodai: analizė, statistinių duomenų grupavimas, lyginamoji analizė, statistinės prognozės, mokslinė ir publicistinė literatūra, statistinė medžiaga, periodiniai leidiniai, Telšių darbo biržos ataskaitiniai duomenys, duomenys iš rajono statistikos skyriaus, Lietuvos statistikos departamento interneto puslapių informacija.

1. DARBO JĖGOS IR NEDARBO TEORINIAI ASPEKTAI

1.1. Darbo jėgos analizė

Anksčiau terminas „rinka“ įvardydavo tam tikrą vietovę, kurioje perkamos ir parduodamos prekės. Šiuo metu rinką nusako sąlygos, kurios leidžia pirkėjams ir pardavėjams susisiekti vienas su kitu bei konkurencijai atsirasti. Konkurencija – neišvengiamas rinkos komponentas.

Rinkos ekonomika neatsiejama nuo darbo pasidalijimo tarp darbuotojų, įmonių ir šalių. Darbo pasidalijimas leidžia žymiai padidinti darbo našumą, kadangi specializuotas darbas yra žymiai našesnis. Specializuojasi darbuotojai įmonės viduje, įmonės specializuojasi tam tikros produkcijos gamybai, net atskiros šalys specializuojasi tam tikrų produkcijos rūšių gamybai.

Darbo pasidalijimo privalumai yra šie:

- Padidėja atskirų operacijų greitis;
- Galima pritaikyti specializuotus įrengimus;

Skirtingo pasiruošimo ir kvalifikacijos darbuotojus galima priskirti atitinkamo lygio operacijoms atlikti ir užtikrinti geriausią darbuotojų panaudojimo lygį [41, p. 62].

Darbo pasidalijimo privalumai ypač pasireiškia masinėje ar serijinėje gamyboje, kur jo dėka pasiekiamas didžiausias darbo našumas ir pagaminama pigi produkcija.

Tačiau reikia neužmiršti ir neigiamų darbo pasidalijimo momentų:

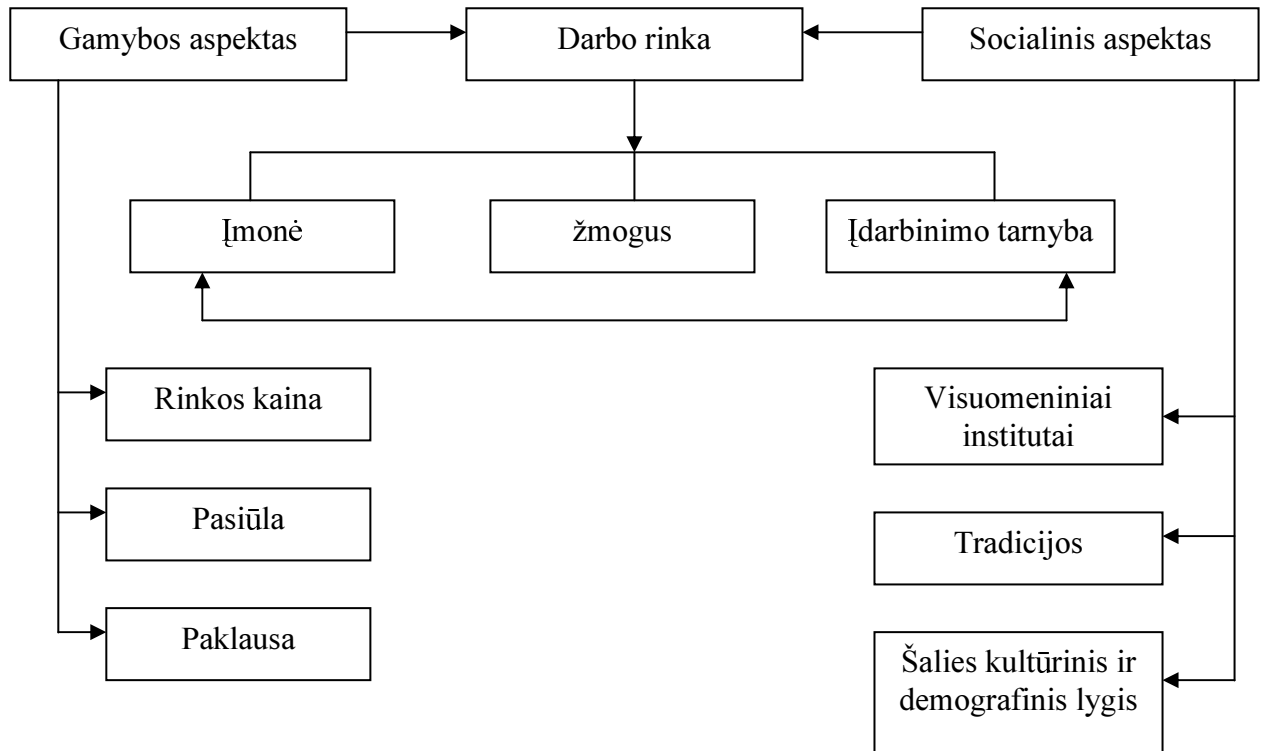
- Sumažėja darbuotojų motyvacijos lygis, nes jie gamina nuasmenintą produktą;
- Reikalingas labai aukštas darbo disciplinos lygis, padidėja konfliktų tikimybė, nes visų darbuotojų darbas tarpusavyje susijęs;
- Darbas yra monotoniškas ir nuobodus;
- Aukštas darbo specializacijos lygis didina darbo koordinavimo laipsnį.

Kuo aukštesnis darbo pasidalijimo lygis, tuo daugiau dėmesio reikia skirti atskirų gamybinių procesų tarpusavio suderinimui. Todėl labai aktuali tampa darbo kooperavimo problema.

Darbo pasidalijimas ir kooperavimas daro darbo rinką labai sudėtinga, nes joje dalyvauja skirtingos kvalifikacijos darbuotojai, dažnai kalba eina ne apie konkretų žmogų, bet apie kolektyvinį darbuotoją, kuris reikalingas tam tikram darbų kompleksui atlikti.

Darbo rinkoje darbuotojai konkuruoja tarpusavyje, stengdamiesi gauti darbo vietą ar geriau apmokamą darbą. Šioje rinkoje konkurencija būtinai susiduria su nedarbu, kaip

neišvengiamu reiškiniu rinkos sąlygomis. Nedarbo lygis svyruoja priklausomai nuo šalies išsivystymo ir darbo rinkos socializacijos laipsnio, kuris pasireiškia vyriausybei ir profsajungoms aktyviai reguliuojant darbo rinkos procesus, ypač veikint nedarbo lygį. Darbo rinkos situacija pateikta 1 paveiksle.



1 pav. Darbo rinkos sudėtis [41, p. 63]

Taigi rinką, veikia ne tik ekonominiai veiksniai (rinkos kaina, pasiūla ir paklausa). Egzistuoja socialinis aspektas, kuris suprantamas kaip veikiančių visuomeninių institutų (profsajungos, vyriausybės, įstatymų, diskriminacijos, kuri svarbi tik tam tikroms grupėms žmonių, bet ne visai darbo rinkai) susiklosčiusių tradicijų kišimasis į darbo rinkoje vykstančius procesus. Šie visuomeniniai institutai padeda reguliuoti darbo rinką ir yra darbo socializacijos prielaida [41, p. 64].

1.2. Darbo jėgos rinkos klasifikavimas

Kad susiformuotų darbo rinka, darbo jėga turi tapti preke. Tam reikalingos bent dvi pagrindinės sąlygos:

- 1) darbo jėgos savininkas turi būti juridiskai laisvas,
- 2) darbo jėgos savininkas neturi turėti gamybos priemonių ir kitų pragyvenimo šaltinių (žemės, daugiabučio namo, sąskaitos banke, vertybinių popierių ir pan.) [37, p. 72].

Pirmoji sąlyga leidžia darbo jėgos savininką laisvai ja disponuoti. Tik juridiskai laisvas asmuo gali priimti sprendimus, kur ir kokiomis sąlygomis parduoti savo darbo jėgą (samdytis darbdaviui). To negali padaryti nei vergas, nei baudžiauninkas, nes jie nėra juridiskai laisvi ir priklauso nuo vergvaldžių ar dvarininkų. Tik perėjus nuo feodalinės prie kapitalistinės ūkio ir socialinės sistemos visų piliečių laisvė ir lygybė buvo įteisinta juridiskai ir įtvirtinta konstitucijose. Tai padarė pradžią teisiniam darbo rinkos formavimuisi.

Antroji sąlyga verčia darbo jėgos savininką samdytis darbdaviams, kad jis galėtų patenkinti savo ir savo šeimos poreikius, nes neturi kito pragyvenimo šaltinio (čia nekalbama apie valkatas, nusikaltėlius ir kt.).

Taigi atsiradus šioms sąlygoms, darbo jėga tampa preke. Darbo jėgai kaip prekei būdingos abi prekės savybės, t. y. darbo jėga turi vertę ir vartojamąją vertę. Aišku, visiškos analogijos su kitų prekių pasauliu daryti negalima, nes tai specifinė prekė, besiskirianti nuo viso kito prekių pasaulio.

Darbo jėgos vertė susideda iš trijų pagrindinių elementų:

- 1) materialinių gėrybių ir paslaugų kiekio, reikalingo darbo jėgai atstatyti;
- 2) materialinių gėrybių ir paslaugų kiekio, reikalingo darbo jėgos savininko šeimai išlaikyti;
- 3) materialinių gėrybių ir paslaugų kiekio, reikalingo darbo jėgos savininko išsilavinimui, specialybei ir kvalifikacijai įgyti.

Šie trys sudėtiniai elementai neatsitiktiniai. Pirmiausia norint, kad darbo jėgos savininkas galėtų ilgą laiką būti darbingas ir galėtų su ne mažesne energija ir kokybiškai dirbti, turi pavalgyti, turėti reikiamus drabužius, būstą, taip pat pailsėti, dalyvauti visuomeninėje veikloje ir t. t. Tam reikalingos lėšos ir jas turi užtikrinti darbo užmokestis.

Antra, darbo jėgos savininkas yra mirtingas. Tuo tarpu darbo rinkoje nuolat turi būti tam tikras kiekis darbo jėgos, t. y. būtina paprastoji ar išplėstinė darbo jėgos reprodukcija. Todėl į darbo jėgos vertę įeina ir išlaidos šeimos išlaikymui.

Trečia, darbo jėgos rinkai reikalingi tam tikro išsilavinimo įvairių specialybių ir įvairios kvalifikacijos darbuotojai. Tam pasiekti trumpesnį laiko tarpą reikalingos lėšos, kurios avansuodamos, tikintis ateityje jas atsiimti, pardavus darbo jėgą. Todėl į darbo jėgos vertę įeina ir ši sudėtinė dalis. Vystantis ekonomikai ši darbo jėgos vertės dalis didėja, nes darbo rinkoje reikalingi vis didesnio išsilavinimo ir aukštesnės kvalifikacijos darbuotojai. Būtent dėl šios priežasties ir dėl poreikių augimo dėsnio poveikio darbo jėgos vertė turi tendenciją didėti.

Darbo jėgos vartojamoji vertė, arba naudingumas, taip pat specifinė. Tai pasireiškia tuo, kad darbo jėgos savininkas kartu su kitais gamybos veiksniais sukuria naują vertę, didesnę už jos pačios vertę. Būtent dėl šios priežasties ir atsiranda samdomas darbas. Jei darbo jėga negalėtų sukurti didesnės vertės nei jos pačios vertė, samdomas darbas taptų beprasmis, nes darbdaviams neatneštų pelno, o darbo jėgos savininkui – atlyginimo už darbą, užtikrinančio normalų pragyvenimo lygį.

Taigi, darbo jėgai tapus preke, susiformuoja darbo rinka. Darbo rinka – tai įvairių įstaigų ir organizacijų, tarpininkaujančių tarp darbo jėgos savininkų ir darbdavių, visuma. Darbo rinka, kitaip negu kitos rinkos dalys (prekių ir paslaugų rinka, kapitalo rinka, nekilnojamojo turto rinka ir kt.), pasižymi specifinėmis savybėmis. Jas lemia socialiniai, ekonominiai bei kultūriniai veiksniai [37, p. 74].

Darbo jėgos rinka skiriasi nuo kitų gamybos veiksnių tuo, kad darbas turi tam tikrų ypatumų, kurie daro įprastinių pasiūlos ir paklausos dėsnių taikymą netinkamą. Mainai niekuomet neužbaigiami darbo rinkoje. Darbdavys perka tik sugebėjimą dirbti ir turi duoti darbininkui tokią užduotį, kuri padėtų padidinti šį sugebėjimą ar polinkį, tuo tarpu darbininkas, kuris paprastai gauna nustatytą atlyginimą, norės jį sumažinti. Todėl galima interesų sankirta kartais tęsiasi net susitarus dėl mainų. Be to, darbas dažnai atliekamas didelėmis grupėmis, kurios nustato grupės ir socialinę tarpusavio sąveiką, taigi rinkoje tarp atskiro pirkėjo ir pardavėjo negali būti pradinio susitarimo. Darbo rinką nagrinėjant kaip visumą būtina atsižvelgti į tai, kad jai būdingos galingos organizacijos, visuomeniniai santykiai ir ji gali turėti įvairios informacijos (darbo jėgą riboja laiko kiekis, kurį ji gali skirti susirasti darbui ir įmonėms, kurios ieško naujų darbininkų, tuo tarpu bet koks sukauptas intelektualus kapitalas – meistriškumas, pasirengimas, patyrimas – yra nepakankamai pritaikytas kitiems darbams). Pagaliau visi darbininkai turi

nevienodų pranašumų, tad darbo užmokestis turi atitikti darbo naudingumą ir nenaudingumą. Be to, yra vieninteliai gamybos veiksnių ištekliai, kurie turi tam tikrą pasirinkimą ne tik parūpinant jo išteklius, bet taip pat ir tų išteklių sritį.

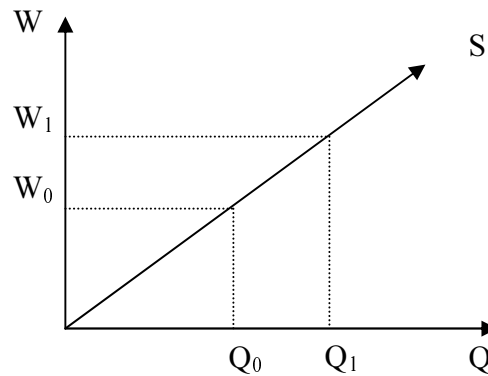
Yra ypatybių, kurios apibūdina mainus darbo jėgos rinkoje ir sudaro padėtį, kur darbo užmokestis ir užimtumo lygis nėra lemiamas vien tik paklausos ir pasiūlos dėsniais. Greičiau yra „neaiškumo sritis“, kurioje konkuruojančios jėgos darbo rinkoje (profesinės sąjungos, darbdaviai ir valstybė) siekia savo tikslų derybomis [37, p. 75].

Svarbiausi darbo rinkos mechanizmo elementai yra šie:

- a) Darbo jėgos pasiūla ir paklausa,
- b) Darbo užmokestis bei darbo jėgos įvertinimas,
- c) Darbo rinkos sąjungos ir jų įtaka,
- d) Darbo jėgos rezervai.

Darbo jėgos pasiūla – tai galinčių ir norinčių dirbti samdos pagrindais individų sugebėjimas atlikti konkretų darbą, esant alternatyvioms darbo užmokesčio, darbo sąlygų ir darbo laiko pasirinkimo galimybėms [37, p. 76]. K. B. Paulavičius knygoje „Darbo rinka“ teigia, kad: „darbo jėgos pasiūla yra tas visuomeninio darbo kiekis, kurį darbo rinkoje siūlo samdomieji darbuotojai. Darbo jėgos pasiūla plačiąja prasme aprėpia užimtuosius ir bedarbius. Siaurąja prasme darbo jėgos pasiūla aprėpia tik bedarbius. Konkrečiomis ekonomikos sąlygomis siūlomo darbo kiekį rinkoje išreiškia aktyviai ieškantys darbo, įregistruoti ir neįregistruoti darbo biržoje, bedarbiai“ [48, p. 12].

Darbo jėgos pasiūlai įtakos turi šie pagrindiniai veiksniai: darbo užmokestis, valstybės darbo apmokėjimo politika, laisvalaikio vertybės. Darbo užmokestis yra svarbiausias veiksnys, lemiantis darbo jėgos pasiūlą įmonės, ūkio šakos, visos ekonomikos mastu. Darbo užmokesčio ir darbo jėgos pasiūlos priklausomybė pavaizduota 2 paveiksle [19, p. 126].



2 pav. Darbo užmokesčio ir darbo jėgos pasiūlos kreivė

2 paveiksle: W – darbo užmokestis, Q – darbuotojų skaičius, S – darbo pasiūlos kreivė. Darbo jėgos pasiūlos kreivė (S) rodo, kad rinkoje siūlomas darbo keikis yra tiesiog proporcingas darbo užmokesčio kitimui. Didėjant darbo užmokesčiui, darbo pasiūla irgi didėja. Ir atvirkščiai, mažėjant darbo užmokesčiui, siūlomas darbo kiekis taip pat mažėja. Pateiktame grafike darbo užmokesčiui išaugus nuo W_0 iki W_1 , darbo pasiūla pasislinks iš taško Q_0 į Q_1 . [46, p. 23]. Darbo užmokesčio pokyčiai rinkoje nevienodai veikia skirtingų kategorijų darbuotojų pasiūlą. Žemos kvalifikacijos ir nekvalifikuotų fizinio darbo žmonių darbo užmokesčio lygis yra santykinai žemas, dėl to jų reakcija į darbo apmokėjimo kitimą yra jautri, t. y. elastinga. Kvalifikuotų, protinio darbo specialistų pasiūla, kintant darbo apmokėjimo sąlygoms, keičiasi mažesniu laipsniu, nes šių darbuotojų darbo užmokestis yra santykinai aukštas. Todėl jų darbo pasiūlai įtakos turi ne tik pareigybinė alga, bet ir profesijos prestižas, visuomeninis užimamų pareigų statusas, dalykinio bendravimo lygis, karjeros perspektyvos ir kiti socialiniai stimulai.

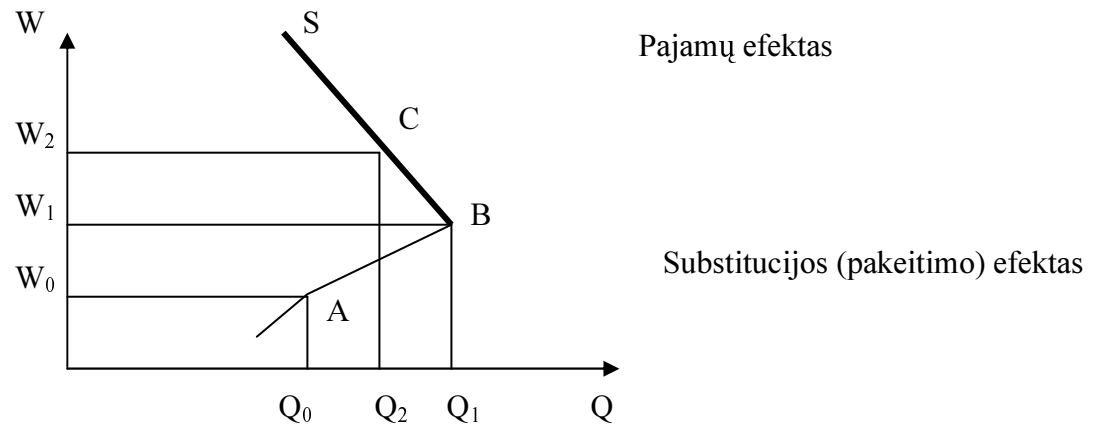
Darbo užmokesčio poveikį atskirų kategorijų darbuotojų pasiūlai rinkoje išreiškia darbo jėgos pasiūlos elastingumas (E_s):

$$E_s = \% S / \% W \text{ [46, p. 26]}$$

kurioje $\% S$ – darbo pasiūlos kitimo procentas, $\% W$ – darbo užmokesčio kitimo procentas. Darbo pasiūlos elastingumas (E_s) apibrėžiamas kaip darbo pasiūlos kiekio (Q) procentinio padidėjimo ir darbo užmokesčio procentinio padidėjimo santykis. Jeigu $E_s > 1$, tai darbo jėgos pasiūla elastinga. Esant $E_s < 1$, darbo jėgos pasiūla neelastinga.

Darbo pasiūlą rinkoje taip pat gali skatinti arba mažinti valstybės darbo apmokėjimo politika. Kovodama su infliacija, valstybė dažnai apriboja darbo užmokesčio augimą, nekeisdama įstatymo tvarka nustatyto minimalaus valandinio tarifinio atlygio. Tokiu būdu darbo pasiūla stabilizuojama visos ekonomikos mastu. Jeigu valstybė sudarys

sąlygas darbo užmokesčio augimui, o kiti ekonominiai veiksniai nesikeis, tai darbo jėgos pasiūla darbo rinkoje padidės. Laisvalaikio vertybių poveikis darbo jėgos pasiūlai makroekonomikos lygyje pavaizduotas vertikalia pasiūlos kreive S (žr. 3 pav.)

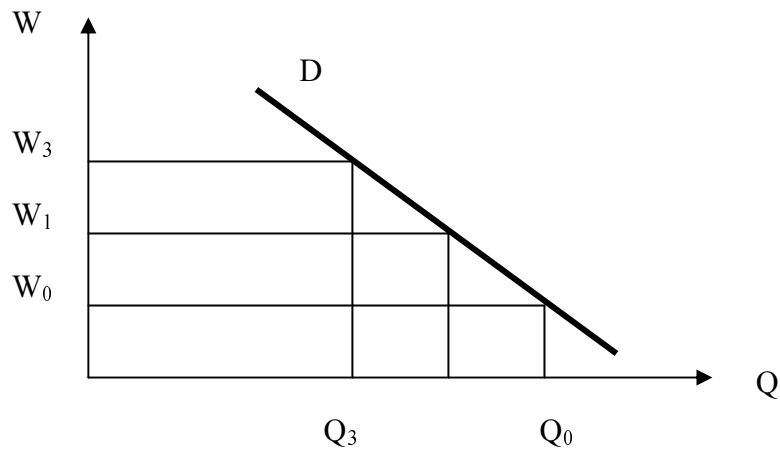


3 pav. Laisvalaikio vertybių poveikis visuminei darbo jėgos pasiūlai. [48, p. 13].

Pasiūlos kreivė S parodo, kad augant darbo užmokesčiui nuo taško W_0 iki W_1 , didėja ir darbo kiekis siūlomas rinkoje. Darbo pasiūla didės iki taško B, kuris yra pasiūlos kreivės S centre ir sutampa su darbo užmokesčiu W . Darbo pasiūlos augimą šiuo atveju iššaukia vadinamas substitucijos (pakeitimo) efektas, kurį galima apibūdinti kaip žmogaus vidinį veiklos motyvą, skatinantį daugiau dirbti (didinti asmenines pajamas) ir mažiau ilsėtis [49, p. 334]. Didinant darbo užmokestį toliau, nuo W_1 iki W_2 , pradeda veikti pajamų efektas, kuris mažina norą papildomai dirbti ir sužadina laisvalaikio vertybių troškimą. Kreivėje S tarp taškų B ir C siūlomo darbo kiekis pradės mažėti. Tokiu būdu aukštos pajamos sumažins visuminės darbo jėgos pasiūlą, o kreivė S bus apibūdinama kaip linkstanti atgal.

Darbo jėgos paklausa – darbuotojų kiekis, kurie gali būti pasamdyti tam tikru laiko momentu. [37, p. 76]. Tai yra tas darbo kiekis, kurį nori ir gali samdyti darbdaviai – valstybė, įmonės, privatūs asmenys. Darbdavių galimybes samdyti darbo jėgą lemia eilė veiksnių: darbo užmokestis, ribinis pajamų produktas, prekių kainos rinkoje, verslo ciklo fazės [19, p. 128]. Darbo užmokestis yra specifinės prekės – darbo jėgos kaina. Todėl kuo darbo užmokesčio kaina didesnė, tuo mažesnis darbo kiekis galės būti samdomas

darbo rinkoje. Ši darbo jėgos paklausos dėsningumą išreiškia paklausos kreivė D (žr. 4 pav.):

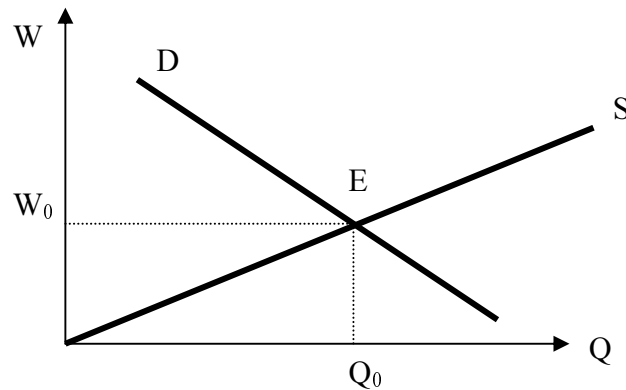


4 pav. Darbo paklausos kreivė

Šaltinis: *Makroekonomika. Ekonomijos teorijos kursas. 2 dalis.* (1992). Kaunas: Technologija

Paklausos kreivė D parodo, kad augant darbo apmokėjimo lygiui darbo paklausa mažėja. Ir atvirkščiai, mažėjant darbo užmokesčiui, darbo paklausa didėja. Bendras darbo užmokesčio augimas šalyje pirmiausia priklauso nuo minimalaus valandinio tarifinio atlygio, kurį nustato valstybės įstatymai. Jeigu valstybė kelia minimalų valandinį tarifinį atlygį, tai didėja vidutinis darbo užmokestis ir bendrosios lėšos, skirtos darbo apmokėjimo fondui sudaryti. Tokiu atveju darbdaviams tenka išleisti daugiau piniginio kapitalo darbo jėgai įsigyti, o tai didina bendrus ir vidutinius gamybos kaštus, mažina pelno normą ir masę, blogina konkurencijos sąlygas prekių rinkoje. Todėl kapitalo savininkai savo įmonėse sumažina darbuotojų skaičių.

Minimalus valandinis tarifinis atlygis skirtingus darbo rinkos segmentus veikia nevienodai. Aukštos kvalifikacijos darbo paklausa gali nepasikeisti net žymiai padidinus minimalų darbo užmokestį. Bet žemos kvalifikacijos darbo jėgos paklausa visada jautriai reaguos į valstybės bandymus didinti tarifinį atlygį [19, p. 129]. Vykstant darbo jėgos pasiūlos ir paklausos svyravimams, nusistovi darbo jėgos rinkos kaina, taip pat atsiranda perteklinė darbo jėga [37, p. 76]. Tam tikru laiko momentu konkurencinėje rinkoje darbo pasiūla ir paklausa susilygina ir yra pusiausvyroje (žr. 5 pav.):



5 pav. Darbo jėgos pasiūlos ir paklausos pusiausvyra [48, p. 28]

Pusiausvyros taške darbo užmokestis užtikrina tokį siūlomo darbo kiekį, kuris pilnai patenkina darbdavių poreikius. 5 pav. pusiausvyrą rodo darbo pasiūlos (S) ir paklausos (D) kreivių susikirtimo taškas E. Pusiausvyros sąlygomis įmonė priversta mokėti darbuotojui tokį darbo užmokestį, kuris atitinka darbo jėgos kainą darbo rinkoje. Jeigu įmonės administracija bandytų mokėti mažesnę darbo užmokestį, ji nepasamdytų darbuotojų, o mokėdama daugiau – be jokio pagrindo aukotų dalį pelno.

Vienas iš pagrindinių ekonomikos augimo veiksnių yra darbo jėgos kiekis ar kiekybė, kuris žymia dalimi priklauso nuo darbingų žmonių skaičiaus visuomenėje. Darbingo amžiaus gyventojams priskiriami asmenys nuo 16 iki pensinio amžiaus. Tačiau ekonominėje veikloje užimti ne tik darbingo amžiaus gyventojai, bet ir jaunesni nei 16 metų bei jau pensinio amžiaus žmonės. Todėl užimtų žmonių kategorijai priskiriami visi 14 – 74 metų gyventojai, kurie menamuju laikotarpiu dirbo bet kurią apmokamą darbą ir už tai gavo atlyginimą pinigais arba natūra. Šiai darbuotojų kategorijai priskiriami:

1) asmenys, turintys verslą ir dirbantys be samdomųjų darbininkų arba naudojančys samdomą darbą, patentininkai, individualių įmonių savininkai, ūkininkai, turintys 8 ha ir daugiau žemės, sklypininkai, turintys 2 – 3 ha žemės;

2) gyventojai, kurie turi darbą, bet tiriamuoju laikotarpiu laikinai nedirbo;

3) darbuotojai, dirbantys pilną ar nepilną darbo dieną;

4) apmokami mokiniai ir stažuotojai, atliekantys praktiką įmonėje;

5) apmokami ir neapmokami šeimos ūkio darbuotojai;

6) gyventojai, tarnaujantys privačiuose namuose.

Tai oficialiai pripažinta darbo rinka, atitinkanti šalyje galiojančius įstatymus [37, p. 76].

Kai kurie autoriai darbo jėgos apibrėžime akcentuoja kokybinę darbo jėgos, kaip žmogaus darbingumą, t. y. sveikatos būklę, žinias, įgūdžius, kurie įgalina atlikti tam tikro sudėtingumo ir apimties darbą. Kokybinė pusė yra labai svarbi charakteristika, tačiau ji yra taikoma tiek darbo jėgai, tiek bedarbiams, tiek nedirbantiems žmonėms. Tai neatsiejama kiekvienos iš tų sąvokų dalis, todėl, kalbant apie bet kuria iš gyventojų kategorijų, visada reikia ją traktuoti plačiąja prasme:

- Statistine, atspindint kiekį ir kai kuriuos struktūrinius rodiklius (amžių, lytį ir panašiai);
- Ekonomine, atspindint gyventojų kategorijų kokybines charakteristikas (išsimokslinimą, patyrimą, sveikatingumą ir panašiai).

Šių abiejų to pačio objekto dalių priešpastatymas atsiranda tik dėl statistinėje atskaitomybėje atspindimų kokybinių charakteristikų nepakankamumo. Dėl to darbo ekonomikoje atsiranda vis nauji terminai, kuriuose, autorių nuomone, išplečiama kokybinių personalo kategorijų charakteristikų vaidmuo. Darbo kapitalo, žmogiškųjų išteklių kapitalo sąvokoje įvardinamos išlaidos, reikalingos tam tikro lygio personalo potencialui sukurti. Toks požiūris yra sveikintinas, tačiau tam visiškai nebūtina kurti naujų terminų, reikia tik išplėsti sąvokos turinį, akcentuojant kokybinę apibrėžimo pusę.

Darbo išteklių kiekybinės ir kokybinės charakteristikos lemia tiek asmeninę kiekvieno individo, tiek ir ūkio vystymosi sėkmę. Tačiau egzistuoja ir atvirkščia priklausomybė. Kuo aukštesnis šalies ekonominis potencialas, tuo aukštesnis gyvenimo lygis ir geresnės mokymosi, sveikatos apsaugos sąlygos ir t.t. Ir atvirkščiai, išsimokslinę, iniciatyvūs, sveiki darbingi žmonės yra svarbus ekonomikos sėkmės veiksnys. Ne paskutinę vietą tarp kokybinių darbo išteklių rodiklių užima ir nematerialūs veiksniai: kultūra, požiūris į darbą ir kt. [41, p. 50]. Pagal tarptautinę užimtųjų statuso kvalifikaciją (1986 m. pasiūlytą JTO statistikos komisijos), gyventojai skirstomi į sekančias grupes:

- Darbdaviai;
- Samdomi darbuotojai;
- Asmenys, dirbantys sau;
- Padedantys šeimos nariai;
- Darbuotojai, neklasifikuojami pagal užimtumo statusą.

Darbdaviai – visų rūšių įmonių savininkai, dirbantys savarankiškai su vienu ar keliais partneriais nuosavoje įmonėje, nuolatiniam darbui (daugiau nei 3 mėn.) samdantys darbuotojus bei valdantys kontrolinį įmonės akcijų paketą (turintys privačios nuosavybės teisę). Darbdaviai įmonės vardu sudaro, keičia ir nutraukia darbo ir kitas sutartis. Jie yra įsipareigoję mokėti samdomam darbuotojui darbo užmokestį ir užtikrinti darbo sąlygas, numatytas darbo įstatymuose, kolektyvinėse sutartyse, kituose norminiuose aktuose ar šalių susitarimu. Partneriai gali būti ar nebūti vienos šeimos ar namų ūkio nariais.

Samdomi darbuotojai – asmenys, kurie sudaro raštišką arba žodinę darbo sutartį su įmone, pagal kurią už atliktą darbą jiems bus sumokėtas sutartas atlyginimas, neatsižvelgiant į įmonės pajamas.

Samdomas darbuotojas už atliktą darbą gauna sutartą darbo užmokestį arba atlyginimą. Be to, jis gali gauti komisinius, t. y. atitinkamą procentą nuo parduotų prekių kiekio; už darbą jam gali būti sumokėta natūra, t. y. maisto produktais, pramoninėmis prekėmis; gali nemokamai naudotis suteiktu gyvenamuoju plotu ir pan.

Asmenys, savininko vardu vadovaujantys įmonei, priskiriami samdomų darbuotojų kategorijai.

Samdomų darbuotojų kategorijai priskiriami ir valstybės samdomi darbuotojai: ministrai, viceministrai, sekretoriai, departamentų ir tarnybų direktoriai, jų pavaduotojai bei valstybinių įmonių, įstaigų ir organizacijų vadovai ir jų pavaduotojai.

Asmenys dirbantys sau – tai asmenys, kurie dirba savarankiškai nuosavoje įmonėje (registruotoje ar ne) su vienu ar keliais partneriais ir neturi nuolatinių samdomų darbuotojų. Jų veikla remiasi individualiu arba šeimos narių darbu. Jie nuolat gamina prekes, teikia paslaugas, norėdami gauti pajamų. Jų darbas laikomas kaip darbas, nesusietas su darbo sutartimi. Partneriais gali būti šeimos nariai arba kiti asmenys, pasitelkti darbui trumpam laikui. Jie gali dirbti su savomis arba išnuomotomis gamybos priemonėmis. Prie asmenų, dirbančių sau, priskiriami: ūkininkai ir kiti smulkūs žemdirbiai, priskirti užimtųjų kategorijai, gėlininkai, daržininkai, komersantai, amatininkai, menininkai, t. y. asmenys, nepriklausantys jokiai firmai ar įmonei. Šiai grupei taip pat priskiriami patentininkai.

Padedantys šeimos nariai – asmenys, dirbantys įmonėje (ūkyje), kuri orientuojasi į rinką, priklausančioje giminaičiui ir gyvena tame pat namų ūkyje. Padedantys šeimos nariai skirstomi į apmokamus ir neapmokamus. Apmokami šeimos nariai priskiriami samdomų darbuotojų kategorijai, o neapmokami – padedantiems šeimos nariams.

Darbuotojai, neklasifikuojami pagal užimtumo statusą – asmenys, apie kurių užimtumą nepakanka informacijos ir kuriuos sunku priskirti vienai iš nurodytų grupių [37, p. 26].

Beje, 1996 m. birželio 21 d. patvirtintu socialinės apsaugos ir darbo ministro įsakymu Nr. 76 bedarbių registravimo pašalpų jiems skyrimo ir mokėjimo tvarkoje, bedarbiai jiems taikomų valstybinių užimtumo garantijų prasme skirstomi į pasirengusius darbo rinkai ir nepasirengusius. *Pasirengusiųjų* grupei priskiriami turintys paklausią vietos darbo rinkoje profesiją, veiklos praktiką, turintys ne ilgesnę nei 1 metų darbo pertrauką pagal profesinį pasirengimą ar veiklos praktiką. *Nepasirengusieji* darbo rinkai – neturintys profesinio pasirengimo, turintys nepaklausią profesiją ar veiklos praktiką vietos darbo rinkoje, turintys ilgesnę nei 1 metų darbo pertrauką pagal profesinį pasirengimą ar veiklos praktiką. Bedarbiams, kurie laikomi pasirengę darbo rinkai, 3 mėn. siūlomas darbas, atitinkantis jų profesinį pasirengimą ir sveikatos būklę; nuvykimo ir grįžimo laikas į siūlomą darbo vietą neturi viršyti 3 val., o motinoms ir vienišioms vyrams, auginantems vaikus iki 8 metų amžiaus – 2 val. Paskui sudaromas „įsidarbinimo planas“, kurį sudarant turi dalyvauti ir bedarbis. Jam siūlomas darbas, atsižvelgiant į užregistruotas darbo biržoje darbo vietas ir į darbdavio keliamus kvalifikacinius bei dalykinius reikalavimus. Nepasirengusiems darbo rinkai siūlomas nekvalifikuotas, tačiau atitinkantis kitus minėtus reikalavimus darbas. Darbo biržai nepasiūlius darbo nurodytomis sąlygomis, skiriama bedarbio pašalpa. (Lietuvos Respublikos Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos įsakymas Nr. 76 Bedarbių registravimo, pašalpų jiems skyrimo ir mokėjimo tvarka, 1996 m. gruodžio 30 d.)

Šalia oficialiai pripažintos darbo rinkos, veikia vadinamoji neoficiali arba šešėlinė darbo rinka, šiuo metu prie nelegaliai dirbančiųjų kategorijos priskiriami šie asmenys:

1. Dirbantys tik neoficialioje (šešėlinėje) darbo rinkoje ir nesudarę darbo sutarties.
2. Legaliai dirbantys asmenys, kurių oficialus darbo užmokestis yra mažesnis už faktišką atlyginimą ir socialinio draudimo įmokos mokamos tik iš oficialaus darbo užmokesčio.
3. Dirbantys legalioje ir nelegalioje darbo rinkoje vienu ir tuo pačiu metu.
4. Prekybininkai ir smulkūs verslininkai, kurie užsiima nelegalia veikla ir nemoka mokesčių.
5. Nelegaliai dirbantys asmenys, užsiregistravę darbo biržoje kaip bedarbiai.
6. Laikinai nelegaliai dirbantys asmenys, kuriems darbas neoficialioje darbo rinkoje yra vienintelis pragyvenimo šaltinis.
7. Nelegaliai dirbantys ir neturintys Lietuvos pilietybės asmenys.
8. Fiktyvūs dirbantieji, t. y. asmenys, už kuriuos „dirba“ tik socialinio draudimo pažymėjimai, o jie patys nedalyvauja ūkinėje veikloje.

9. Asmenys, dirbantieji oficialioje darbo rinkoje, bet prisidengę svetima pavarde ir naudojantys svetimą socialinio draudimo pažymėjimą [38, p. 58].

Nelegalus užimtumas nėra vienareikšmis socialinis ekonominis reiškinys. Jis turi kaip pozityvių, taip ir negatyvių bruožų. Pozityvus šešėlinės darbo rinkos bruožas yra tas, kad ji atlieka savotišką „ekonominio vožtuvo“ vaidmenį, per kurį išleidžiamas darbo neturinčių žmonių socialinio nepasitenkinimo „garas“. Ši rinka didina realią darbo jėgos paklausą, užtikrina darbo vietas ir pragyvenimo šaltinį ekonomiškai aktyviems gyventojams, o joje atliekamas darbas yra dažnai visuomeniškai reikalingas ir naudingas [38, p. 84].

Šių dienų darbo rinkoje sprendžiamos ne tik ekonominės, bet ir socialinės problemos, todėl darbo rinkos santykių negalima suvesti tik į darbo jėgos pirkimą – pardavimą. Tai darbo išteklių racionalus panaudojimas, gyventojų užimtumo ir kovos su nedarbu programų įgyvendinimas, naujų darbo vietų kūrimas, bedarbių registravimas ir materialinis rėmimas, ieškančių darbo apmokymas ir perkvalifikavimas.

1.3. Nedarbo priežastys ir formos

Viena iš svarbiausių šiuolaikinės darbo rinkos problemų yra nedarbo lygio kilimas.

Bedarbiais pagal Tarptautinės darbo organizacijos (TDO) rekomendacijas laikomi 14 metų amžiaus ir vyresni asmenys, kurie tiriamąjį laikotarpį savaitę neturėjo darbo, jį suradę buvo pasirengę artimiausiu metu pradėti dirbti, keturias savaites intensyviai ieškojo mokamo darbo įvairiais būdais: kreipėsi į valstybinę ar privačią darbo biržą, darbdavį, draugus, gimines, žiniasklaidą, ieškodami darbo lankė statybas, turgavietes, neoficialias darbo biržas, ieškojo patalpų, įrengimų savo verslui, bandė gauti patentą, licenziją, kreditą.

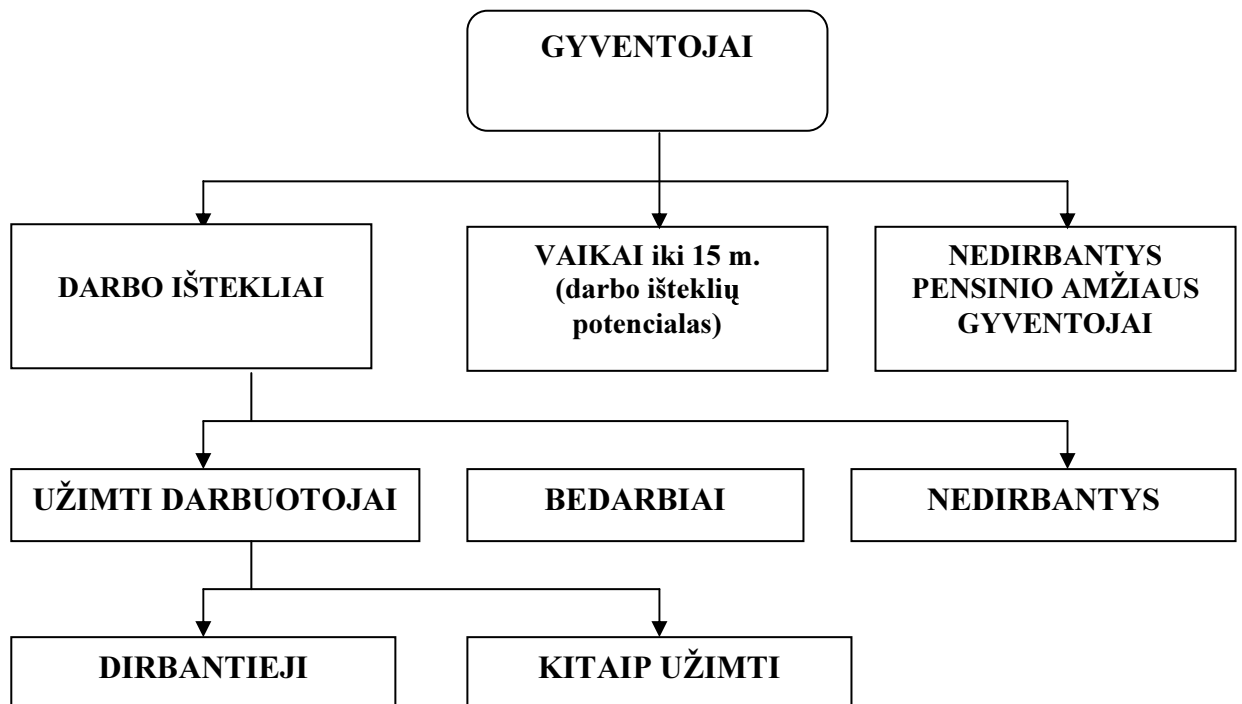
Bedarbiams taip pat priskiriami:

1. Asmenys, kurie laikinai dėl techninių ar ekonominių priežasčių nedirba savo darbo vietoje ir neturi formalaus darbo ryšio su darbovieta, ieško kito darbo;
2. Studentai, namų šeimininkės ir kiti asmenys, tiriamąjį laikotarpį užimti neekonomine veikla (mokosi, šeimininkauja namuose), bet ieško darbo ir pasirengę artimiausiu metu (per dvi savaites pradėti dirbti);
3. Moterys, išėjusios nėštumo ir gimdymo bei vaiko priežiūros iki 3 metų amžiaus atostogų, iki tol nedirbusios ar dirbusios, bet neturinčios garantijų

pasibaigus atostogoms grįžti į ankstesnįjį darbą, aktyviai ieškančios darbo ir pasirengusios artimiausiu metu (per dvi savaites) pradėti dirbti. [38, p. 86].

Darbo ištekliai skirstomi į aktyvius – faktiškai užimtus – ir pasyvius – tai mokinius, studentus, asmenis dirbančius namų ūkyje. Vaikai iki 15 metų amžiaus (nuo 2000 m.) priskiriami darbo išteklių potencialui (žr. 6 pav.).

1. Pagal oficialią statistiką – nedirbantis, bet neieškantis darbo žmogus bedarbio kategorijai nepriskiriamas [41, p. 32].



6 pav. Darbo išteklių formavimo schema [41, p. 33]

Tiek TDO, tiek ir Lietuvos Respublikos įstatymuose, apibrėžiančiuose bedarbio statusą, yra nemažai „spragų“, todėl dažnai oficialus nedarbo lygis skiriasi nuo realaus.

Yra išskiriamos kelios pagrindinės nedarbo priežastys. Viena iš svarbiausių nedarbo priežasčių yra mokslinė techninė revoliucija (MTR), prasidėjusi XIX a. pabaigoje – XX a. pirmoje pusėje ir apėmusi visas išsivysčiusias pasaulio šalis. Gamybos mechanizavimas ir automatizavimas, pažangių valdymo ir kontrolės sistemų diegimas, naujų technologijų ir medžiagų kūrimas iš esmės pakeitė darbo turinį. Darbas tapo kūrybiškas, išaugo protinio ir kvalifikuoto darbo reikšmė. Dėl MTR poveikio pakito materialinės gamybos darbuotojų skaičius ir kvalifikacinė darbo jėgos struktūra. Sumažėjo nekvalifikuoto darbo jėgos

paklausa ir išaugo aukštos kvalifikacijos darbuotojų poreikis. Šiuolaikiniam ūkiui tapo reikalingi naujo tipo darbuotojai, įsisavinę keletą mokslų pagrindus ir turintys aukštą kvalifikaciją. Fizinis rankinis darbas pamažu netenka savo reikšmės. Dėl šios priežasties XX a. aštuntojo dešimtmečio pradžioje išvystyto kapitalo šalys įžengė į ilgalaikę užimtumo krizę, kuriai būdingi šie bruožai:

- nedarbo lygis yra aukštas ir pastovus;
- didėja bedarbių skaičius tarp žemos kvalifikacijos ir nekvalifikuotų darbuotojų, moterų ir jaunimo;
- nuolat auga valstybės biudžeto ir visuomeninių fondų lėšos, skirtos nedarbo problemoms spręsti;
- gilėja kvalifikuoto ir nekvalifikuoto darbo apmokėjimo nelygė;
- aštrėja internacionalinė konkurencija darbo rinkoje, kurią sąlygoja darbo jėgos migracija iš besivystančių ir postkomunistinių šalių [46, p. 41].

Antroji nedarbo priežastis yra sparčiai kylantis darbo našumas ir intensyvumas. Kai gamyba plėtojasi lėčiau, negu auga darbo našumas ir intensyvumas, vis daugiau darbingų žmonių netenka darbo. Pavyzdžiui, Europos Sąjungoje ir Šiaurės Amerikoje bendrojo vidaus produkto gamyba didėja lėčiau negu gamybos našumo veiksniai, dėl to XX a. aštuntajame ir devintajame dešimtmečiuose darbuotojų perteklius labai padidėjo.

Trečioji nedarbo priežastis yra ekonominės krizės, kurių nepašalino net valstybinis ekonomikos reguliavimas ir programavimas. Dabartiniu metu ekonominės krizės nėra tokios aštrios ir giles kaip XIX a. ir XX a. pirmoje pusėje. Tačiau jos nuolat pasikartoja ir apima ne tik atskiras šalis, bet ir ištisis pasaulio regionus. Ekonominių krizių metu, kai gamyba sumažėja, nedarbas didėja. Kai ekonomika yra pakilimo fazėje ir įmonėms reikia papildomų darbuotojų, darbdaviai juos ima iš bedarbių. Tada nedarbas žymiai sumažėja. Tačiau paskutiniaus dešimtmečiais nedarbas išlieka ir esant ekonomikos augimui, nes dalis žemos kvalifikacijos darbuotojų nėra įtraukiami į ekonomines veiklas net ekonomikos pakilimo fazėje.

Ketvirtoji nedarbo priežastis yra struktūrinis ūkio pertvarkymas MTR sąlygomis. Konkurencija tarp gamintojų gamybos kaštų ir darbo našumo srityje skatina juos nuolat atnaujinti pagrindinį kapitalą: mašinas, įrenginius, elektronines gamybos valdymo sistemas. Moralinis gamybos priemonių nusidėvėjimas pasiekė tokį laipsnį, kad per 5-6 metus pilnai atnaujinami dar fiziškai nesusidėvėję darbo priemonių elementai. Todėl „senose“ ūkio šakose, keičiant seną techniką nauja, dalis darbuotojų atleidžiama iš darbo. Be to, naujai besikuriančios gamybos šakos pritraukia santykinai mažiau papildomos darbo jėgos [38, p. 89].

Vadinasi, nauji kapitalai, palyginus su bendru jų dydžiu, įtraukia į gamybą vis mažiau darbuotojų, o senieji kapitalai, kurių techninė sudėtis atnaujinama, išstumia iš gamybos dalį tų darbininkų ir tarnautojų, kuriuos anksčiau įdarbino.

Nedarbas yra nevienalytis reiškinys. Dž. M. Keinsas siūlė skirti nedarbą, atsirandantį laisva valia (savanoriškas nedarbas) ir prievartinį nedarbą. Pirmasis yra tada, kai laisvos darbo vietos nepritraukia nedirbančių žmonių dėl juos nepatenkinančio, t. y. per žemo darbo užmokesčio, ar darbo sąlygų, o antrasis – kai nedirbantis žmogus sutinka su esamu atlyginimo dydžiu ir darbo sąlygomis, bet negali rasti paties darbo (darbo vietos) [38, p. 89].

Viena iš svarbiausių šiuolaikinės darbo rinkos problemų yra nedarbo lygio kilimas, kurį sukelia užimtumo politika. Ekonominė prasme užimtumas – tai darbingų piliečių veikla, kuriant nacionalinį produktą.

Užimtumo sferoje yra išskiriami ekonomiškai aktyvūs ir neaktyvūs individai. Ekonomiškai aktyviems priskiriami žmonės, gaminantys produktus ar teikiantys paslaugas. Į šią kategoriją įeina samdomi darbininkai ir tarnautojai, darbuotojai, susiradę ir susikūrę darbo vietą patys, sezoniniai darbininkai, asmenys, nedirbantys laikinai dėl tam tikrų priežasčių (dėl ligos, atostogų ir pan.), taip pat ir besimokantieji, kurie kartu ir dirba. Pagal atidirbto laiko kiekį ekonomiškai aktyvūs individai skirstomi į dirbančiuosius, bedarbius ir iš dalies dirbančius.

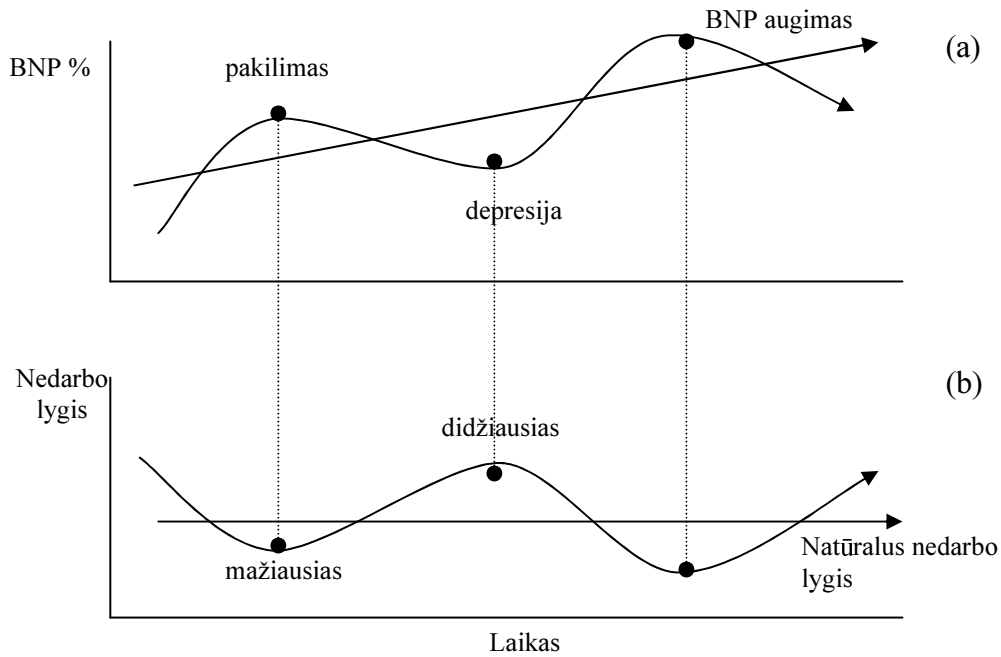
Į ekonomiškai neaktyvių sąrašą patenka visi kiti individai, neatsižvelgiant į amžių, kurie nepatenka į ekonomiškai aktyvių žmonių gretas. Tai namų šeimininkės, moksleiviai, pensininkai, invalidai ir kt. [37, p. 74]. Pagrindinės nedarbo formos yra tekamoji, struktūrinė, ciklinė, paslėptinė ir sustingusi.

1. *Tekamasis arba frikcinis nedarbas*. Ši bedarbystės forma atsiranda žmonėms paliekant darbą dėl įvairių objektyvių ir subjektyvių priežasčių. Paprastai šio nedarbo atveju bedarbystė trunka neilgai (4 – 6 savaites) ir tai yra natūralus ūkio reiškinys. Vieni darbuotojai išeina iš darbo, nes jų netenkina darbo užmokestis ar darbo sąlygos, kiti keičia gyvenamąją vietą, tretį – atleidžiami už prasižengimus darbe, ketvirtą, ką tik baigę mokslus, pirmą kartą ieško darbo ir pan. Visiškai pašalinta ši nedarbo forma negali būti, tai natūralus ūkio reiškinys, jei jis neviršija tam tikro masto.

2. *Struktūrinis nedarbas*. Struktūrinis nedarbas atsiranda tuomet, kai darbo paklausos struktūra neatitinka darbo pasiūlos struktūros. Tokia padėtis susidaro keičiantis gaminamo produkto technologijoms. Šiuo atveju dalis tam tikros kvalifikacijos darbuotojų netenka darbo, nes jų specialybė tampa nebereikalinga, arba jos paklausa

gerokai sumažėja. Todėl reikia ilgesnio laiko tarpo, kol darbuotojas susiras naują darbą pagal savo turimą specialybę ir kvalifikaciją arba ją turės pakeisti, išmokdamas kitą specialybę ir įgydamas atitinkamą kvalifikaciją, kuri paklausi darbo rinkoje. Struktūrinė nedarbo forma būdinga ir vykstant perėjimui iš socialistinio ūkio į rinkos ekonomiką, kai atgyvenusi „komandinė“ ekonomika laipsniškai keičiama naujomis rinkos ekonomikos struktūromis. Būtent todėl ši nedarbo forma būdinga ir Lietuvai [38, p. 76]. Šios kategorijos bedarbiai sudaro pagrindinę oficialiai registruojamų bedarbių dalį [38, p. 76].

3. Ciklinis nedarbas. Jį sąlygoja ekonomikos svyravimai rinkos ekonomikoje [48, p. 115]. Ciklinė nedarbo forma susijusi su prekinės gamybos reprodukcijos procesu, turinčiu ciklinį pobūdį [38, p. 91]. (Periodiškai pasikartojančiais gamybos nuosmukiais ir pakilimais, kurie būdingi rinkos ekonomikai.) Ši bedarbystės rūšis apibūdinama kaip nepakankamos paklausos nedarbas [37, p. 32]. Ekonomikos nuosmukio metu, sumažėjus visų prekių ir paslaugų paklausai, sumažėja darbo lygis ir išauga nedarbas. Dėl to ciklinis nedarbas kartais yra vadinamas nepakankamos paklausos nedarbu. Ciklinį nedarbą sukelia nepakankamos bendrosios išlaidos ir visuminė paklausa. Visuminė paklausa apima vartojimo išlaidas, investicines išlaidas ir vyriausybės išlaidas. Visuminės paklausos lygis nulemia gaminamos produkcijos apimtį, kurios dydį sąlygoja užimtumas. Jei visuminės paklausos lygis pagamintoms prekėms ir paslaugoms yra nepakankamas, tai dalis darbuotojų bus atleista iš darbo ir sumažės bendras nacionalinis produktas (BNP) [8, p. 37]. Jei darbuotojai praras darbą, jie bus priversti sumažinti savo išlaidas ir tai sąlygos dar didesnę nedarbą, kadangi dar labiau sumažės prekių ir paslaugų paklausa. Šis procesas gali tęstis ilgai, ir kuo bus mažesnė visuminė paklausa, tuo bus didesnis nedarbo lygis. Taigi, galima teigti, kad ciklinis nedarbas – tai nedarbas, kurį sąlygoja ekonominio aktyvumo svyravimai. Priklausomybė tarp verslo fazių ir nedarbo lygio pateikta 7 paveiksle.



7 pav. Verslo ciklo ir nedarbo lygio priklausomybė

2 paveikslo (a) dalyje pavaizduotas verslo ciklas, o (b) dalyje – ciklinis nedarbas. Matome, kad verslo ciklui pasiekus pakilimo fazę ciklinio nedarbo lygis yra mažiausias, o kai verslo ciklas pasiekia depresijos (krizės) fazę, tai ciklinis nedarbo lygis yra didžiausias, t. y. verslo ciklo ir ciklinio nedarbo kreivės vingiuoja priešinga kryptimi.

4. *Paslėptasis nedarbas*. Ekonominių ryšių sutrikimas ir su tuo susiję produkcijos realizavimo sunkumai, žaliavų bei energijos stoka, finansinis įmonių nepajėgumas ir finansiniai atsiskaitymai už žaliavas ar produkciją lemia gamybos sumažėjimą. O tai sąlygoja arba etatų mažinimą, arba priverstinį užimtumą ne visą darbo laiką. Tokia situacija ir yra vadinama „paslėptu“ nedarbu. Kai kurie ekonomistai taiko „perteklinio užimtumo“ (angl. over employment) sąvoką [44, p. 271]. Šiai bedarbių kategorijai priskiriami asmenys, kurie turi kažkokį užsiėmimą ar verslą (smulkūs valstiečiai, amatininkai, gatvės prekeiviai ir t.t.), asmenys dirbantys nepilną darbo dieną ir kt., kuriems šis užsiėmimas neužtikrina jokių pajamų, kad būtų galima patenkinti minimalius savo ir savo šeimos poreikius. Lietuvoje didžiausias paslėptas nedarbas buvo 1991 – 1993 metais. Tuo metu paslėptas nedarbas palietė elektronikos, metalo apdirbimo bei staklių gamybos įmones. Nuo 1996 m. pastebima paslėpto nedarbo mažėjimo tendencija. Jei 1993 m. vidutiniškai per mėnesį ne visą darbo laiką dirbo apie 60 – 70 tūkst. žmonių, tai

1997 m. dirbančiųjų ne visą darbo dieną (savaitę) buvo vidutiniškai 5 – 7 tūkst. per mėnesį, o esančių priverstinėse atostogose – 3 – 5 tūkst. šiuo metu didžiausia dalis paslėptame nedarbe esančių žmonių dirba pirminėse ūkio šakose: žemės ūkyje, medžioklėje, miškininkystėje ir žuvininkystėje. Tai patvirtina ir nedarbo augimas minėtose ūkio šakose. Jei 1997 m. darbo neturėjo 11,7 tūkst. žmonių, tai 1998 – 16,8, o 1999 – jau 19,7 tūkst. buvusių žemės ūkio, medžioklės, miškininkystės ir žuvininkystės darbuotojų [38, p. 60].

Paslėptinio nedarbo mastai pilnai atsiskleidžia tik tada, kai vienu metu atsiranda daug laisvų darbo vietų (pvz., hidroelektrinių, tunelių, kanalų statyba ir pan.). Aišku, kad šios kategorijos asmenys nepatenka į oficialiai registruotų bedarbių sąrašus [37, p. 43].

5. *Sustingusi nedarbo forma.* Šiai nedarbo formai priklauso ta darbingų žmonių dalis, kuri dirba nepastovų, atsitiktinį darbą. Tokie yra sezoniniai darbininkai, namudininkai, nusivylę bedarbiai, vadinamųjų „skurdo zonų“ gyventojai, degradavę ir asocialūs visuomenės nariai, iš dalies praradę darbingumą. Lietuvoje ši nedarbo forma apima nekvalifikuotus, atgyvenusius specialybių darbininkus ir tarnautojus, bei ilgalaikius bedarbius. Tai pavojingiausia nedarbo forma, nes ilgalaikė bedarbystė tiesiogiai ardo šalies darbo jėgos potencialą, veda prie socialinės ir ekonominės degradacijos, spartina moralinį darbo jėgos senėjimą [38, p. 61].

Apibūdinus išvardintus nedarbo tipus paaiškėjo, kad tekamasis nedarbas, o dinamiškų ūkio pokyčių sąlygomis ir struktūrinis nedarbas, yra neišvengiami. Vadinasi, visiško užimtumo pasiekti neįmanoma, todėl vietoj jo sąvokos dažniausiai vartojama natūralaus nedarbo sąvoka. Net Dž. M. Keinas ir jo pasekėjai teigė, kad normaliai funkcionuojančiam rinkos ūkiui būdingas natūralus nedarbo lygis. Dėl natūralaus nedarbo lygio nėra vieningos nuomonės, bet jis realiai gali svyruoti ir neviršyti 6 % ekonomiškai aktyvių gyventojų [6, p. 32].

Darbo rinkos rodiklių dinamikos analizė ir teritoriniai palyginimai neįmanomi be darbo rinkos kategorijų ir rodiklių, vartojamų tarptautinėje statistikoje. Kiekvienas reiškinytis turi kokybinį ir kiekybinį apibrėžtumą. Kokybinį reiškinytis apibrėžtumą, jo esmę daugiau ar mažiau adekvačiai nusako sąvokos, kategorijos, o kiekybinį apibrėžtumą – tam tikri rodikliai. Darbo rinkos statistinių rodiklių sistema išreiškia kiekybines charakteristikas, apibūdinančias darbo išteklius, gyventojų užimtumą, nedarbą, darbdavių bei darbo biržų veiklos rezultatus [51, p. 35]. Visas šias darbo rinką charakterizuojančias sąvokas galima kiekybiškai išreikšti absoliutiniais arba santykiniais rodikliais. Santykiniai rodikliai turi tą pranašumą, kad juos galima palyginti teritoriniu pjūviu ir dinamikoje.

Darbo išteklių kiekis pats savaime neužtikrina darbo našumo bei su juo susijusių veiksmų, sėkmingos ūkio plėtros. Daug ką lemia gyventojų ekonominis aktyvumas (EAL), apibūdinamas kaip ekonomiškai aktyvių gyventojų skaičiaus ir visų šalies gyventojų skaičiaus procentinis santykis.

$$EAL = \frac{EAG}{G} \cdot 100 \quad (1)$$

Čia EAL – ekonominio aktyvumo lygis, EAG – ekonomiškai aktyvūs šalies gyventojai, G – visi šalies gyventojai. Jį galima apskaičiuoti dviem variantais. Pirmuoju atveju rodiklis remiasi oficialiai skelbiamu užimtumo lygiu, o antruoju – apdraustųjų dirbančiųjų skaičiumi. Šiuo atveju rodiklis yra tikslesnis ir teisingiau atspindi ekonominio aktyvumo lygį, kadangi oficialaus užimtumo rodiklis, taikomas pirmuoju atveju, remiasi balansiniais skaičiavimais. Užimtumo situaciją apibūdina apdraustų dirbančiųjų santykis su darbingo amžiaus gyventojais, parodantis užimtų darbo vietų (ir asmenų, mokančių socialinio draudimo mokesčius) dalį. Pirmuoju atveju kalkuluojamas statistikos departamento pateikiamas užimtųjų skaičius. Tačiau, naudojant antrąjį skaičiavimo metodą įtraukiami tik socialinio draudimo įmokas mokantys užimtieji, todėl gaunami kitokie rezultatai.

Darbo rinkos statistikoje užimtumas nusakomas jo lygio rodikliu (UL), kuris yra skaičiuojamas dalijant 15–64 metų amžiaus grupės užimtųjų skaičių iš visų tos amžiaus grupės gyventojų:

$$UL = \frac{UG}{DAV} \cdot 100 \quad (2)$$

Čia UL – užimtumo lygis, UG – užimti ekonominėse veiklose gyventojai, DAV – darbingo amžiaus ir vyresni gyventojai. Šis rodiklis apskaičiuojamas atliekant darbo jėgos tyrimą. Tyrimas apima visus gyventojus, gyvenančius privačiuose namų ūkiuose. Neįtraukiami gyventojai, gyvenantys instituciniuose namų ūkiuose: pensionuose, ligoninėse. Užimtieji apima tuos asmenis, kurie tiriamąją savaitę dirbo bet kokį darbą, trukusį ne trumpiau kaip 1 valandą, ir gavo darbo užmokestį ar turėjo pelno, arba turėjo darbą, bet nedirbo dėl tam tikrų priežasčių.

Atskirose apskrityse absoliutus bedarbių skaičius mažai ką pasako, nes tai priklauso nuo bendro apskrities gyventojų skaičiaus. Visi miestai, rajonai, apskritys šalia bedarbių skaičiaus pateikia ir nedarbo lygį (NL), pagal kurį lyginamas bedarbystės lygis miestuose. Nedarbo lygis

apibūdinamas kaip bedarbių skaičiaus procentinė dalis bendrame dirbančiųjų bei ieškančių darbo žmonių skaičiuje [4, p. 51].

(3)

$$NL = \frac{B}{DJ} \cdot 100$$

Čia NL – nedarbo lygis, B – bedarbiai, DJ – darbo jėga.

Bedarbių skaičiui nustatyti bei nedarbo lygiui įvertinti naudojami du būdai: bedarbių apskaita teritorinėse darbo biržose ir Statistikos departamento atliekami darbo jėgos tyrimai. Statistikos departamento darbo rinkos tyrimo duomenys remiasi gyventojų apklausa ir skiriasi nuo darbo biržos duomenų skirtingu bedarbių sąvokos apibrėžimu. Darbo birža prie darbo neturinčių žmonių priskiria tik tuos, kurie yra užsiregistravę teritorinėje darbo biržoje. Statistikos departamentas prie bedarbių kategorijos priskiria ne tik užsiregistravusius valstybinėje darbo biržoje, bet ir tuos, kurie kreipėsi į privačias įdarbinimo įstaigas, ieškojo darbo savarankiškai, naudojosi žiniasklaidos priemonių pagalba.

Nedarbo lygis gali būti suprantamas dvejopai:

1. Natūralus bedarbystės lygis – kai ciklinės bedarbystės lygis lygus nuliui. (Ciklinė bedarbystė – fenomenas atsirandantis esant nestabiliai ekonominei situacijai, kai mažinamas darbo vietų skaičius. Tai ypatingai nepageidautina bedarbystės rūšis.)
2. Normalus nedarbo lygis – bedarbių santykis su ekonomiškai aktyviais šalies gyventojais. Ekonomiškai aktyviais laikomi darbingo amžiaus, visada pasirengę pradėti dirbti asmenys.

Nedarbo lygis nulemia, ar nedarbas yra blogybė, ar toleruotinas dalykas. Įvairūs šaltiniai skirtingai charakterizuoja normaliais laikytinus nedarbo lygius. Dažniausiai normaliu nedarbo lygiu laikomas 5-6% nedarbo lygis. Lietuvos respublikinės darbo biržos duomenimis vidutinis oficialus nedarbo lygis Lietuvoje atitinka normą ir sudaro 6.7 % (1994m. – 3.8% , 1995m. – 6.1% , 1996m. – 7.1% [26, p. 8]. Tačiau tai neatspindi realios padėties, nes nėra vieningo susitarimo, koks asmuo turi būti laikomas bedarbiu, nes kaip jau minėjome anksčiau, darbo birža pateikia tokią bedarbio sampratą: bedarbiu laikomas darbingo amžiaus asmuo, neturintis darbo, užsiregistravęs darbo biržoje, vykdamas aktyvią darbo paiešką.

Prie nedarbą apibrėžiančių rodiklių priskiriamas ir įdarbinimo lygis (IL). Jis parodo įdarbintų per tam tikrą laikotarpį bedarbių skaičiaus procentinį santykį su bendruoju vidutiniu to laikotarpio bedarbių skaičiumi. Vidutinis bedarbių skaičius apskaičiuojamas sudedant bedarbių skaičių laikotarpio pradžioje ir jo pabaigoje, gautą sumą dalijant iš 2. Šį rodiklį tikslingiausia skaičiuoti kas mėnesį pagal formulę:

$$IL = \frac{Ib}{\frac{(b_1 + b_2)}{2}} \cdot 100 \quad (4)$$

kurioje: IL – įdarbinimo lygis, Ib – per tam tikrą laikotarpį (mėnesį, ketvirtį, metus) įdarbinti bedarbiai, b_1 – bedarbių skaičius laikotarpio pradžioje, b_2 – bedarbių skaičius laikotarpio pabaigoje.

Darbo rinkoje egzistuoja konkurencija, kurią galima apibūdinti jos konkurencijos norma (KN), kuri išreiškia procentinį laisvų darbo vietų skaičiaus santykį su darbo ieškančių pretendentų į jas skaičių. Konkurencijos norma nusako, kokia bedarbių dalis (procentais) gali būti įdarbinta laisvose darbo vietose, tarpininkaujant teritorinei darbo biržai, t.y. ji parodo, kiek galima įdarbinti asmenų užregistruotose laisvose darbo vietose. Konkurencijos norma apskaičiuojama taikant formulę:

$$KN = \frac{LV}{PS} \cdot 100 \quad (5)$$

kurioje KN – konkurencijos norma, LV – laisvos darbo vietos, PS – pretendentų į laisvas darbo vietas skaičius.

Atvirkštinis konkurencijos normai rodiklis yra konkurencijos laipsnis. Tai vidutinis bedarbių, pretenduojančių į vieną laisvą darbo vietą pagal atskiras darbuotojų profesijas, skaičius. Jis nustatomas tam tikros profesijos bedarbių skaičių dalijant iš atitinkamos profesijos laisvų darbo vietų (vakancijų) skaičiaus. Konkurencijos laipsnis nusako jos aštrumą darbo rinkoje tarp tam tikros profesijos bedarbių ir parodo realias jų atsiradimo galimybes.

Nedarbo mastą puikiai apibūdina vidutinės nedarbo trukmės rodiklis (VNT). Tai laikotarpis mėnesiais, vidutiniškai tenkantis vienam bedarbiui nuo jo įregistravimo teritorinėje darbo biržoje, iki įdarbinimo. Nedarbo vidutinės trukmės rodiklis paprastai skaičiuojamas metų ketvirčio pabaigoje pagal aritmetinio svertinio vidurkio formulę:

$$VNT = \frac{\sum_i T b_i}{B b} \quad (6)$$

Čia $i = 1, \dots, Bb$, VNT – vidutinė bedarbystės trukmė (mėn.), Tb_i – i-ojo bedarbio, kuris buvo įskaitoje per ataskaitinį laikotarpį, bedarbystės trukmė (mėn.), Bb – bedarbių, kurie buvo per ataskaitinį laikotarpį registruoti darbo biržoje, skaičius (žm.).

1.4. Ekonominiai, finansiniai ir socialiniai nedarbo nuostoliai

Į nedarbo pasekmes žiūrime tiek socialine, tiek ekonomine finansine prasme, nors jau savaime aišku, kad tai tarpusavyje susijusios problemos.

Ekonomine prasme nedarbas yra viena svarbiausių neefektyvaus gamybos resursų (visų pirma darbo jėgos) panaudojimo priežasčių. Dėl nedarbo visuomenė praranda galimybę pagaminti ir įsigyti papildomų prekių ir paslaugų. Tai BNP dalis, kurią galėjo pagaminti visuomenė, jei visi darbo ieškantys žmonės būtų dirbę, o tuo pačiu būtų buvę panaudoti ir visi turimi gamybos fondai.

Patiriami ir tiesioginiai finansiniai nuostoliai. Juos sudaro:

- a) bedarbių pašalpos ir kitos išmokos bedarbiams bei jų šeimos nariams;
- b) nesurinkti mokesčiai į valstybines bei savivaldybės biudžetus, kuriuos būtų mokėję šiuo metu nedirbantys asmenys, jeigu būtų turėję darbą (pajamų, netiesioginiai ir kt. mokesčiai);
- c) planuotos, bet nesurinktos socialinio draudimo lėšos.

Socialinės pasekmės dar baisesnės. Socialiniai nuostoliai anaiptol nereiškia vien valstybės ar individo išlaidų didėjimo ar pajamų sumažėjimo. Žmogus, ištumtas į priverstinį nedarbą, kenčia psichologiškai, o ekonomistai nesugeba to išmatuoti. Nedarbas demoralizuoja žmogų, o tai sąlygoja psichinių ligų, nusikaltimų, savižudybių, skyrybų ir pan. plitimą [38, p. 64]. Pasak Kauno visuomenės sveikatos specialistų, bedarbystė sukelia ne tik socialinių, kriminogeninių, psichologinių problemų, bet ir neigiamai veikia žmogaus sveikatą. Nedirbantys asmenys ir jų šeimos patiria daug stresų, gyvena nuolatinėje įtampoje arba emigruoja gyventi į kitas šalis. Bedarbiai kur kas dažniau įklimpsta į alkoholizmo liūną.

Vakarų Vokietijos medikų sąjungos duomenimis, vieneri metai, praleisti be darbo, sutrumpina gyvenimą vidutiniškai 5 metais [53, p. 23-24]. Vokietijoje spauda praneša ir kitus stulbinančius duomenis: po dviejų metų nedarbo mirties rizika padidėja 3 kartus. Negana to, bedarbiai, kaip minėta anksčiau, dažniau serga širdies ir kraujotakos ligomis, jautresni infekcijoms ir depresijai. Neturintys darbo daugiau rūko ir dažniau vartoja

alkoholį. Soc. mokslų daktaras A. Petrauskas (“ESU” 2000 kovas, Nr. 5, 8 psl.) įvardija keletą esminių socialinių nedarbo pasekmių:

1. Baimė netekti socialinių garantijų: sveikatos draudimo, teisės į įvairias socialines išmokas ir pensinį aprūpinimą.
2. Dirbančiųjų, ypač žemesnės kvalifikacijos, pataikavimas darbdaviui.
3. Protekcionizmo įsigalėjimas įsidarbinant (pvz., darbo vietų pardavimas, kyšių už įdarbinimą ėmimas, giminaičių stūmimas į laisvas ar naujai steigiamas darbo vietas). Šis reiškinys ypač būdingas įstaigoms, turinčioms nuolatinių finansinių šaltinių.
4. Galimas spartesnis nusikalstamumo augimas, socialinių neramumų židinių formavimasis didelio nedarbo zonose, kai kurių politinių partijų ar visuomeninių organizacijų manipuliacijos masių nuotaikomis.
5. Sparčiau formuojasi visuomenės sluoksnis, kuriuo nuolat turės rūpintis valstybė.
6. Dėl sunkios šeimų materialinės padėties šalyje mažėja gimstamumas; sparčiau sensta visuomenė.
7. Smunka gyvenimo kokybė – ypač pensines išmokas gaunančių asmenų, nes toliau mažėja dirbančiųjų ir pensininkų santykis.
8. Daugėja nelankančių bendrojo lavinimo mokyklų vaikų.
9. Daugėja neapdraustų privalomuoju sveikatos draudimu asmenų, auga sergamumas ir pirminis invalidumas.
10. Gausėja kolektyvinių ginčų (streikai, piketai, mitingai ir pan.).
11. Ryškiau pasireiškia lyčių nelygybės ir diskriminacijos požymiai įsidarbinant.
12. Gausėja darbo santykius, saugų darbą ir darbo apmokėjimą reglamentuojančių įstatymų pažeidimų.
13. Didėja gyventojų mirtingumas, sergamumas, alkoholizmas, ištuokų ir savižudybių skaičius.

Statistikos departamento duomenimis 2000 m. kovo 1 d. Lietuvoje darbo biržoje užregistruota 199 tūkst. bedarbių. Nedarbo lygis vasario mėn. buvo 11,2 %. 1999 m. Lietuvoje mirė 39997 žmonės. 1998 metais šis skaičius viršijo 40 tūkstančių. Tais pačiais metais mirė 5388 žmonės, kurių amžius buvo nuo 20 iki 50 metų. Koks procentas bedarbių – niekas negali pasakyti, nes tokia statistika ligi šiol nevedama.

Apibendrinant socialines nedarbo pasekmes galima pastebėti, kad, vyraujant nedarbui, visuomenėje auga socialinė ir politinė įtampa, nedarbas skatina moralinių ir etinių vertybių nuvertėjimą, formuoja sąlygas nihilizmo apraiškoms plisti. O vykstant streikams ir piketams, prarandama visuomeniškai būtino darbo kiekio dalis. Nedarbo pasekmės netolygiai pasiskirsto tarp įvairių socialinių sluoksnių: labiausiai kenčia nekvalifikuoti ir mažai kvalifikuoti fizinio darbo atstovai, jaunimas, moterys.

Tačiau nedarbo nuostoliai nėra vien psichologinio ar finansinio pobūdžio. Darbinė patirtis taip pat vertingas turtas. Praradęs darbą, darbininkas ne tik nebekaupia naujų įgūdžių, atrofuoja ir tie sugebėjimai, žinios kurios buvo įgytos [38, p. 65].

Ekonomika dėl nedarbo patiria didelių nuostolių. Aišku, kad šie nuostoliai netiesioginiai. Jie apskaičiuojami darant prielaidą, kiek būtų galima sukurti nacionalinio produkto, jei visi ekonomiškai aktyvūs asmenys turėtų darbą ir būtų pilnai apkrauti gamybiniai pajėgumai, arba, kitaip tariant, kiek šalis neteko potencialaus produkto dėl bedarbystės [37, p. 45]. Galima išskirti keletą esminių ekonominių nedarbo nuostolių:

1. Vyksta gyventojų profesinės kvalifikacijos ir darbo įgūdžių praradimas, tiesiogiai vedantis prie individualios ir visuomeninės darbo jėgos degradacijos.

2. Dėl nedarbo didėjimo mažėja pagrindinio kapitalo (mašinų, staklių, įrenginių ir pan.) apkrovimas.

3. Prarandama dalis potencialaus bendrojo vidaus produkto, kai bendrasis nedarbo lygis šalyje viršija natūralaus nedarbo lygį.

4. Nedarbo augimas mažina mokesčių mokėtojų skaičių ir dėl to į nacionalinį biudžetą nepatenka dalis planuotų fizinių asmenų pajamų mokesčių.

4. Nedarbo plėtra didina nedarbo kaštus ir reikalauja papildomų asignavimų iš valstybės ir savivaldybių biudžetų.

2. GYVENTOJŲ NEDARBO LYGIO VYSTYMO SI PAGRINDINĖS TENDENCIJOS

2.1. Nedarbo raida ir jos priežastys

Dar netolimoje praeityje Lietuvoje buvo planinis ūkis. Pramonė ir žemės ūkis buvo įjungti į sudėtingą visasąjunginį mechanizmą, įmonės nesusidurdavo su prekių realizacijos problemomis, nereikėjo rūpintis žaliavomis – viskas buvo skirstoma iš centro. Bedarbystė neegzistavo, nes baigusiam studijas ir įgijusiam specialybę asmeniui buvo garantuojama darbo vieta, neatsižvelgiant į tos rūšies specialistų paklausą. Jeigu žmogus dėl tam tikrų priežasčių (motinystės atostogų, grįžusieji po būtiniosios karinės tarnybos) būdavo bedarbis, tai valstybė jam arba išsaugodavo ankstesnę darbo vietą, arba suteikdavo galimybę per tam tikrą laiko tarpą susirasti kitą darbą. Neįgalintiems žmonėms taip pat buvo garantuojamos bent jau nedidelės pajamos iš apmokamo darbo.

Atkūrus Lietuvos Respublikos nepriklausomybę, padėtis iš esmės pakito. Prasidėjo perėjimas nuo planinio ūkio prie rinkos ekonomikos, buvo vykdoma privatizacija. Suirus centralizuotai ūkio valdymo sistemai, įmonės prarado produkcijos ir žaliavų realizavimo rinkas, suiro darbo vietų paskirstymo sistema. Tai sukėlė įmonių prastovas, gamybos apimties sumažėjimą, bankrotus, lėšų, skirtų darbo apmokėjimui, stygių, darbo vietų sumažėjimą. Sumažėjo sunkiosios pramonės reikšmė, karinė pramonė visai išnyko.

Įteisinus privačią nuosavybę, atsirado naujos verslo organizavimo formos: individualios įmonės, partnerinės įmonės (UAB), akcinės bendrovės (AB), investicinės akcinės bendrovės (IAB). Visi šie pokyčiai lėmė darbo rinkos susiformavimą, nes dėl socialistinei sistemai būdingo darbo vietų paskirstymo galima sakyti, kad tarybiniu laikotarpiu tokios rinkos nebuvo. Darbo pasiūla ėmė nebeatitikti darbo paklausos. Kai kurios specialybės (ūkio planuotojai, sunkiosios ir karinės pramonės inžinieriai ir pan.) tapo nebereikalingomis, o jas turintys žmonės nespėja arba nebesugeba persikvalifikuoti. Padidėjo paklausa tokių specialybių kaip: teisininkai, politologai, ekonomistai, ypač rinkos ekonomikos specialistai, bankininkai, verslininkai. Anksčiau tokių specialistų buvo ruošiama nedaug, todėl norintys dabar užimti šitas darbo vietas turi greitai persikvalifikuoti.

1990 m., iki prasidedant ekonominėms reformoms, didžioji gyventojų dalis dirbo pramonėje (30 proc.), žemės ūkyje (18 proc.) ir statyboje (12 proc.). Pirmaisiais ūkio restruktūrizacijos metais darbuotojų skaičius labiausiai sumažėjo pramonėje ir statyboje. Didžiausias darbo vietų prieaugis buvo stebimas paslaugų sektoriuje. Ekonominis nuosmukis, ūkio restruktūrizacija, privatizacijos procesas lėmė aukštą ir struktūriškai nepalankų nedarbo lygį: didelis jaunimo bei ilgalaikis nedarbas, ryškus teritoriniai nedarbo skirtumai. Pakankamai

didelė darbo jėgos dalis yra nepajėgi prisitaikyti prie rinkos pokyčių, jų turima kompetencija neatitinka darbdavių keliamų reikalavimų. 1998 m. pabaigoje šis nuosmukis lėmė nedarbo augimą nuo 13,3 proc. iki 17 proc.

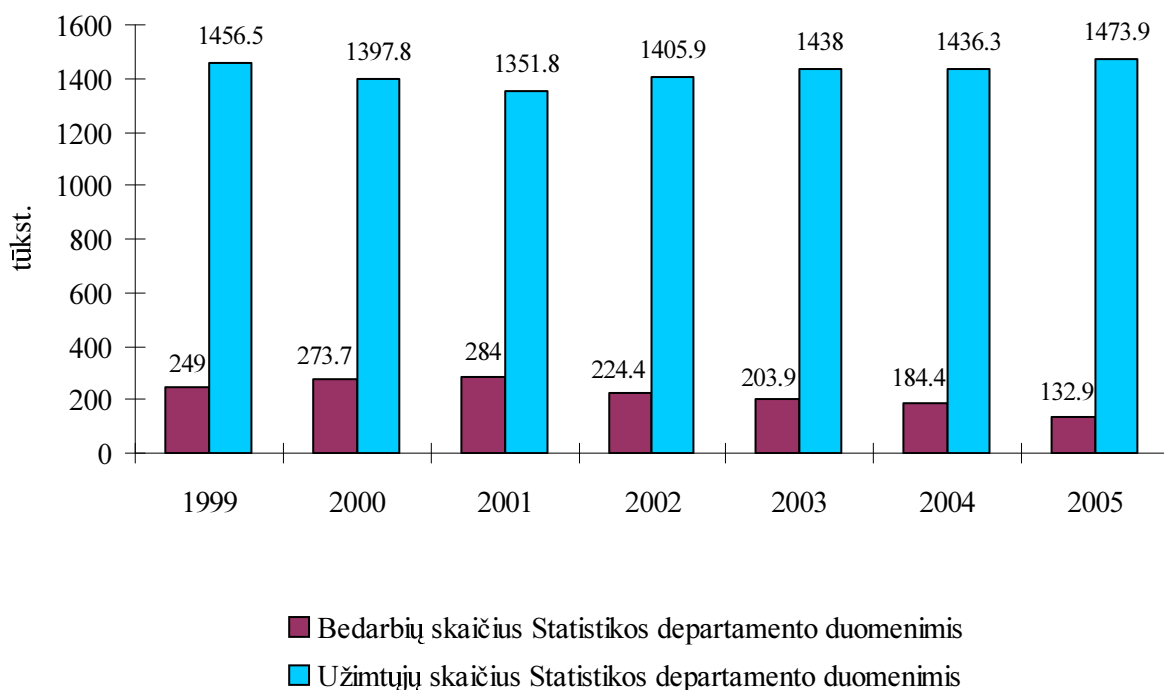
Gyventojų užimtumas nepriklausomybės laikotarpiu vystėsi netolygiai: pradžioje buvęs labai aukštas, jis pradėjo mažėti ir 1995 m. nedarbas pasiekė aukščiausią tašką (užimtumo lygis– 55,2%, nedarbo lygis– 17,1%).⁴ Vėliau užimtumo rodikliai gerėjo, kol Lietuvos ekonomiką 1999 m. smarkiai pakirto Rusijos krizė. Ir nors po metų šalies ūkis pradėjo augti, nedarbo lygis didėjo, o užimtumo lygis mažėjo (2001 m. 17,0% ir 58,7% atitinkamai)⁵. 2002 m. Lietuvos darbo rinkoje įvyko reikšmingas lūžis: nedarbas sumažėjo iki 13,1% (nors palyginti su ES vidurkiu atitinkamais metais (7,5%), jis vis vien išlieka labai aukštas) ir padidėjo užimtumas (56,9%). Ženkliai mažėjant bedarbių skaičiui ir didėjant gyventojų užimtumui, darbo jėgos aktyvumas didėja. 2001m. po gyventojų surašymo duomenys parodė, kad 1989-2001 laikotarpiu gyventojų skaičius sumažėjo 5% sąlygojamas emigracijos ir neigiamo natūralaus gyventojų prieauglio. Darbo jėga sumažėjo nuo 1,84 mln. iki 1,76 mln.(1995- 2001m. laikotarpyje). Tai įtakojo darbo jėgos aktyvumo mažėjimą, kuris 15-64 amžiaus grupėje 1995-2001 metų bėgyje pakito nuo 76 iki 69,7 proc. 2001 m. bendrasis užimtumo lygis Lietuvoje siekė 60,5 proc. Tai mažiau už vidutinį ES – 64,0 proc. Vyrų užimtumo lygis siekė 59 proc., moterų – 56,4 proc. (Europos bendrijų iniciatyvos EQUAL bendrasis programavimo dokumentas, 2004-2006 projektas, 2003 m spalio).

2.2. Lietuvos darbo rinkos struktūros analizė

Lietuvoje yra naudojami du nedarbo lygio įvertinimo būdai. Pirmasis, Lietuvos darbo biržoje, pradėtas taikyti nuo 1991 metų parodo, koks procentas darbingo amžiaus gyventojų yra užsiregistravęs teritorinėse darbo biržose. Pagal tai, nedarbo augimą šalyje galima suskirstyti į tris etapus. Pirmasis, 1991 - 1994 metai, neturėjęs didesnės įtakos socialinei įtampai, kuomet vidutinis metinis nedarbo lygis išaugo nuo 0,3 iki 3,8 proc. Antrasis, 1995 - 1998 metai, kuomet susiformavo darbo rinkos santykiai ir nedarbo lygis laikėsi tarp 6 - 7 proc. Trečiasis – nuo 1998 metų II pusmečio, finansų krizės Rusijoje, iki 2001 metų I ketvirčio, turėjęs didelės įtakos socialinei įtampai šalyje. Nedarbas išaugo iki 13,2 proc., aukščiausio per visą Lietuvos darbo biržos veiklos laikotarpį. 2000 metais nedarbo augimo tempai sulėtėjo. 2001 metų kovą-balandžio mėn. nedarbas stabilizavosi ir nustojo augti.

Antrasis, atliekamas Statistikos departamento, pagrįstas gyventojų užimtumo tyrimų duomenų, gautų naudojant Tarptautinės darbo organizacijos (TDO) pasiūlytą metodiką, analize, kuris pradėtas taikyti nuo 1997 metų. Statistikos departamentas naudoja ne bedarbio, o

nedirbančio žmogaus sampratą. Į nedirbančiųjų skaičių patenka visi apklausos metu pasisakę esantys bedarbiais (neatsižvelgiant į tai, ar jis registruotas darbo biržoje, ar ne, ar aktyviai ieško darbo, ar ne). Šiuo būdu nustatytas vidutinis metinis nedarbo lygis 2000 metais buvo 15,4 proc. Tai gerokai lenkia ES nedarbo lygio vidurkį 8,2 proc., kuris buvo nustatytas ta pačia metodika. Todėl respublikinės darbo biržos ir statistikos departamento pateikiami duomenys apie bedarbystės lygį yra skirtingi. Pvz.: 1994 m. respublikinės darbo biržos duomenimis bedarbystės lygis siekė 3,8% , o statistikos departamento atliktas tyrimas rodė tą lygį esant net 14% . 2005 m. statistikos departamento ir Lietuvos darbo biržos paskelbtais naujausiais duomenimis, užimtųjų skaičius auga, o bedarbių – mažėja. Iš tiesų statistikos departamento atliekamo gyventojų užimtumo tyrimo duomenimis, nuo 1999 m. bedarbių skaičius palaipsniui augo, o nuo 2002 m. ėmė mažėti. Lyginant su bedarbių skaičiaus dinamika, užimtųjų skaičius 1999 m. analizuojamuoju laikotarpiu buvo aukštas, vėliau mažėjo, tačiau 2005 m. buvo 17,4 tūkst. didesnis nei 1999 m. 2005 m. užimtųjų skaičius Lietuvoje buvo 37,6 tūkst. didesnis nei prieš metus, tuo tarpu bedarbių skaičius per metus smuko 51,5 tūkst. (žr. 8 pav.)



8 pav. Bedarbių ir užimtųjų skaičiaus santykis

Kita vertus, visų užimtų gyventojų ir bedarbių suma, tai yra šalies darbo jėgos rodiklis, per 2004 – 2005 m. laikotarpį sumažėjo 14 tūkst., o tai rodo, kad šalies įmonių ekstensyvios plėtros potencialas dar labiau sumenko. Taigi 2005 m. ženkliai sumažėjus bedarbių skaičiui ir kiek

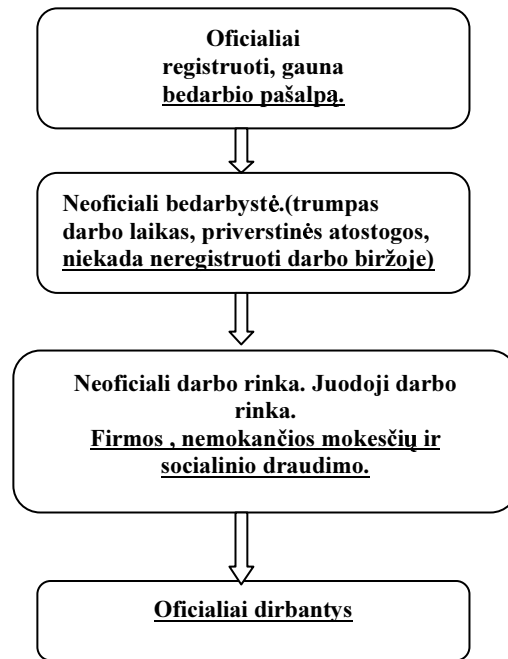
mažesniu mastu pagausėjus užimtųjų gretoms, Lietuvoje įsitvirtino 2004 m. susiklosčiusi neigiama darbo jėgos mažėjimo tendencija, kurios pagrindinė priežastis – šalies gyventojų emigracija. Akivaizdu, kad ne vien spartus Lietuvos ekonomikos augimas retina bedarbių gretas – noras ir galimybė daugiau užsidirbti skatina žmones ieškoti laimės svetur. Eurostato duomenimis 2004 m. bendras užimtumo lygis Lietuvoje buvo 2,1 proc. punkto mažesnis nei ES [67, p. 19]. Daugelio profesijų ir ypač aukštos kvalifikacijos darbuotojų trūkumas šalies darbo rinkoje nulėmė itin spartų vyresnio (55-64 m.) amžiaus gyventojų užimtumo augimą. Priešpensinio amžiaus bedarbių, kuriems iki senatvės pensijos amžiaus liko ne ilgiau kaip penkeri metai, skaičius Lietuvos darbo biržoje beveik stabilus ir antrus metus sudaro apie 14 tūkst. Jie aktyviai ieško darbo ir dalyvauja darbo rinkos programose bei laikino užimtumo priemonėse. Be to darbo biržoje registruota apie 13 tūkst. priešpensinio amžiaus asmenų, turinčių ne mažesnę kaip 15 metų valstybinio socialinio draudimo stažą. Jiems, iki senatvės pensijos likus ne ilgiau kaip dvejiems metams ir atsisakius aktyvios darbo paieškos, iki senatvės pensijos amžiaus mokama priešpensinė bedarbio pašalpa. Be abejo, reikia džiaugtis, kad pagyvenusieji turi galimybę padidinti savo einamąsias ir būsimąsias pajamas bei prisideda prie spartesnio šalies ekonominio augimo. Kita vertus, minėtos tendencijos rodo, kad darbo rinkoje susidarė tuštuma profesinio rengimo srityje, o šalyje veikiančios užsienio kompanijos nesiplečia dėl to, kad neranda tinkamos darbo jėgos.

Darbo jėgos trūkumas stabdo ir naujus potencialius investuotojus svarstančius galimybes įkelti koją į Lietuvos ūkį.

Aštrėjančią darbo jėgos deficito problemą demonstruoja ir tai, kad daugėja žmonių, turinčių ne vieną darbą – Statistikos departamento duomenimis, be pagrindinio darbo, papildomai dirba apie 5,6 proc. visų užimtųjų.

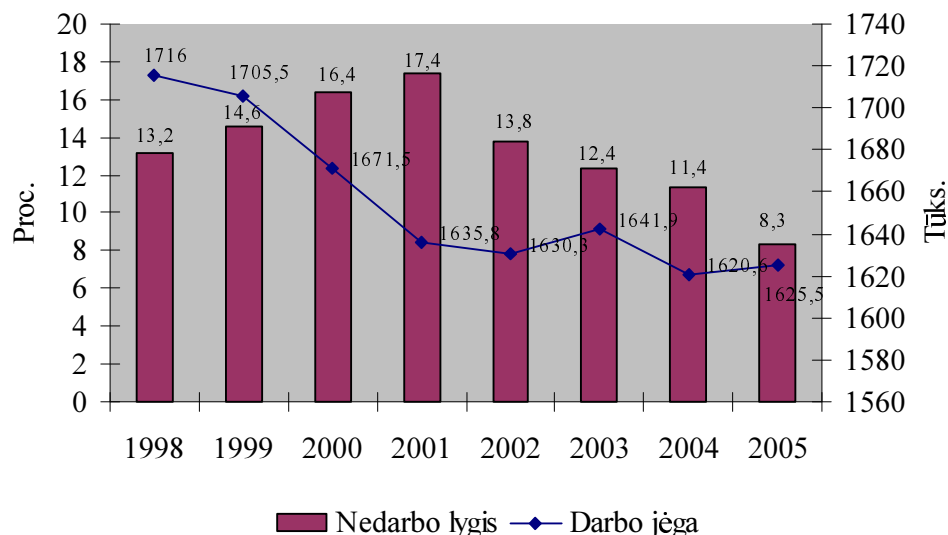
Prie viso to dar reikia paminėti neseniai mūsų visuomenėje atsiradusį fenomeną – juodąją darbo rinką (neoficialų darbą). Tai reiškia, kad nėra jokių raštiškų darbininkų ir darbdavių susitarimų, nemokami mokesčiai ir socialinis draudimas, negarantuojamas darbo saugumas ir atlyginimas už darbo metu galimas traumas. Be to į juodąją darbo rinką gali būti įsitraukę tiek užsiregistravę darbo biržose, tiek jose neregistruoti asmenys. Galima ir tokia situacija, kada žmogus yra oficialiai registruotas darbo biržoje kaip bedarbis, gauna bedarbio pašalpą, bet tuo pačiu yra užimtas juodojoje darbo rinkoje. Tai galima paaiškinti politinės, ekonominės situacijos nestabilumu, neoficialaus darbo kontrolės ir apskaitos nebuvimu. Įvairiais duomenimis nuo 150 iki 600 tūkstančių žmonių yra įtraukti į neoficialią darbo rinką [67, p. 185].

Lietuvos darbo rinkos struktūrą galima pavaizduoti taip:



9 pav. Lietuvos darbo rinkos struktūra

Nuo 2002 metų didėja užimtųjų skaičius. 2003 metais palyginti su 2002 metais įvairiose veiklos srityse užimtųjų skaičius padidėjo 32 tūkst., arba 2 proc. ir vidutinis 2003 metų skaičius sudarė 1438 tūkst. 2003 metais apie 80 proc. visų užimtųjų dirbo samdomą darbą, 17 proc. dirbo savarankiškai. Daugiau nei pusė (54 proc.) užimtųjų dirbo paslaugų sferoje, apie trečdalį – pramonėje ir statybose. Didėjant užimtų gyventojų skaičiui, didėja gyventojų užimtumo lygis. 2003 metais palyginti su 2002 metais 15 metų ir vyresnių gyventojų užimtumo lygis šalyje išaugo 1,3 proc. ir vidutinis 2003 metų užimtumo lygis buvo 60,9 proc. Daugiausia per šį laikotarpį išaugo Vilniaus apskrities gyventojų užimtumo lygis – 4,1 proc. ir siekė 63,7 proc. Aukščiausias užimtumo lygis 2003 metais buvo Tauragės apskrityje – 66,7 proc., jis per metus padidėjo 2,3 proc. Žemiausias užimtumo lygis buvo Alytaus apskrityje – 54 proc. ir Utenos apskrityje – 57,4 proc. Gyventojų užimtumo tyrimo duomenimis vidutinis 2003 metų nedarbo lygis buvo 12,4 proc. (moterų – 12,2 proc., vyrų – 12,7 proc.). Tai pats žemiausias nedarbo lygis per pastaruosius 6 metus. 2001 metais nedarbo lygis buvo 17,4 proc. (žr. 10 pav.)

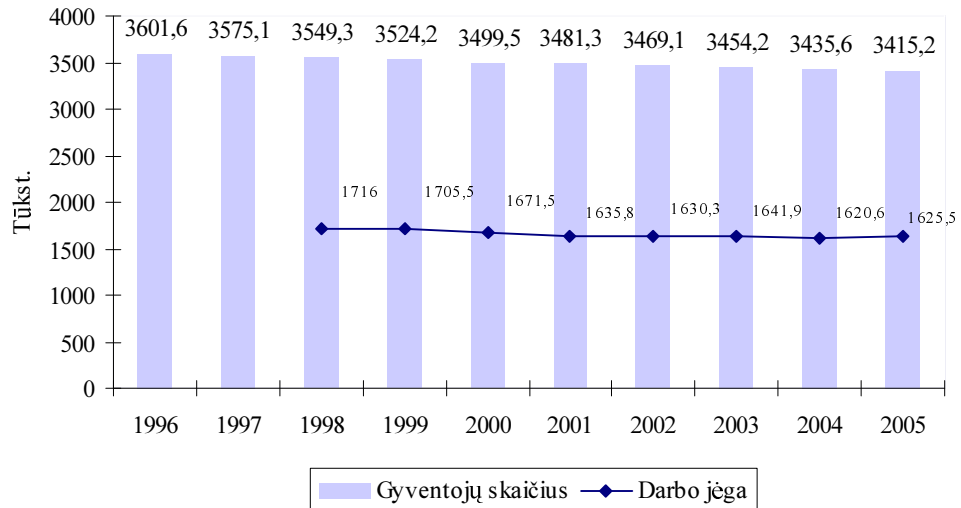


10 pav. Nedarbo lygio ir darbo jėgos santykis

Žvelgiant į 1998-2004 metų laikotarpį (imtinai) matome, kad mažiausias nedarbo lygis Lietuvoje buvo 1998 metais, tačiau nuolat augo, ir 2001 metais jau siekė 20 procentų. Nuo 2001 metų panašia tendencija nedarbo lygis ėmė mažėti.

Tokių reiškinių galėjo lemti 1999 m. Lietuvos ekonomiką smarkiai pakirtusi Rusijos krizė. Ir nors po metų šalies ūkis pradėjo augti, nedarbo lygis didėjo, o užimtumo lygis mažėjo (2001 m. 17,0 % ir 58,7 % atitinkamai).

1990-1998 m. Lietuvos gyventojų skaičius kito mažai. 1990 m. sausio 1 d. Lietuvoje buvo 3708.2 tūkst. gyventojų, o 1998 m. sausio 1 d. – 3701.5 tūkst. gyventojų. Iki 1992 m. šis skaičius didėjo, vėliau jis ėmė mažėti. Tai sąlygojo didesnis mirtingumas negu gimstamumas, be to, daugiau žmonių išvyko negu atvyko. Po Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo, anksčiau atvykę gyventi į mūsų šalį, išvyko į savo ankstesnes gyvenamas vietas, o svetur gyvenę žmonės – grįžo į Lietuvą. Migracijos priežastys buvo įvairios: politinės, socialinės, ekonominės ir kt. Nuo 1996 m. Lietuvos gyventojų skaičius santykinai su darbo jėga tolygiai mažėjo (žr. 11 pav.).

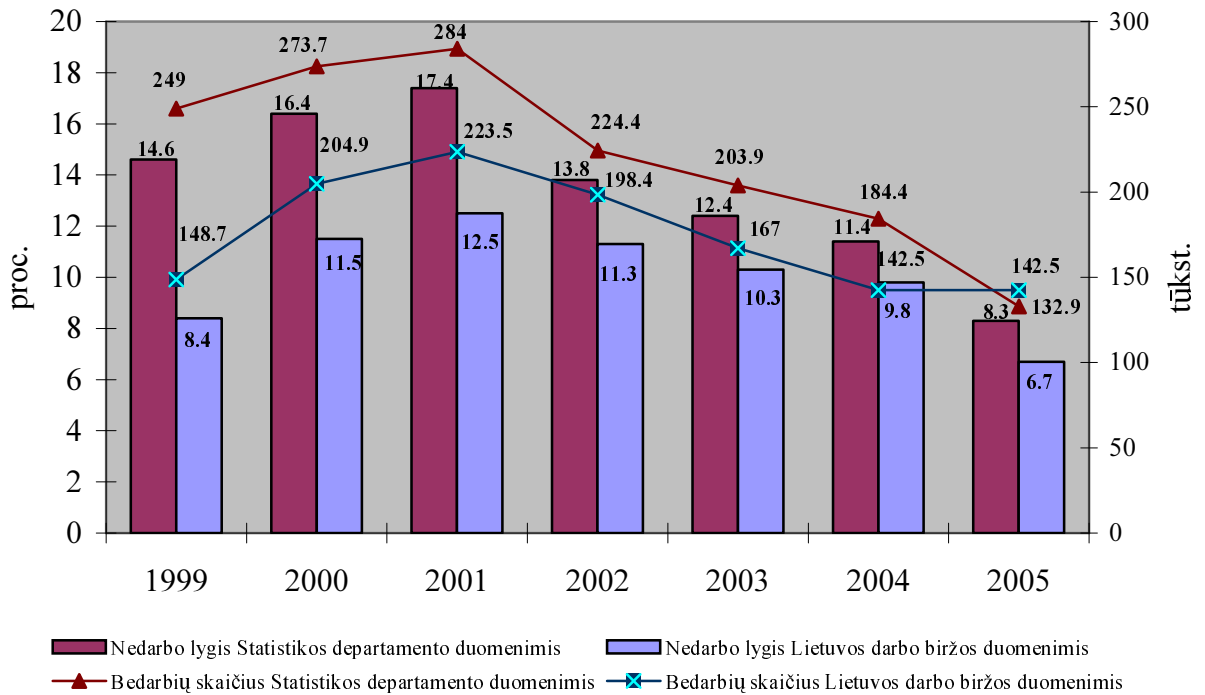


11 pav. Lietuvos gyventojų skaičiaus ir darbo jėgos santykis (tūkst.)

2003 metais kas keturioliktas 15 metų ir vyresnis gyventojas buvo bedarbis, t.y. neturėjo darbo, norėjo dirbti ir įvairiausias būdais ieškojo darbo. 2001 m. kas dešimtas 15 metų ir vyresnis gyventojas buvo bedarbis, o 2002 metais – kas tryliktas. Mažėjant bedarbių skaičiui, kasmet mažėja ilgalaikių bedarbių. 2001 metais bedarbiai, kurie be darbo buvo 1 m. ir ilgiau, sudarė 59 proc. visų bedarbių, o 2003 metais jų dalis sumažėjo iki 49 procentų. Didėjant gyventojų užimtumui, mažėja bedarbių skaičius. Lietuvos darbo biržoje 2004 m sausio 1 d. buvo registruota 159 tūkst. bedarbių. Per metus bedarbių skaičius sumažėjo 32,3 tūkst. arba 17 proc.

Mažiausias, iki 6 proc. Lietuvos darbo biržoje registruotas vidutinis metinis nedarbo lygis 2003 metais buvo Trakų, Kretingos rajonų, Elektrėnų, Vilniaus miesto savivaldybėse. 2004 metų sausio 1 d. didžiausiuose šalies miestuose registruotas nedarbo lygis buvo: Vilniuje – 5 proc., Kaune – 6.9 proc., Klaipėdoje – 8.3 proc., Šiauliuose – 8.1 proc. ir Panevėžyje – 10.5 proc.

Per 1999 – 2005 metų laikotarpį nedarbo lygis oficialioje darbo rinkoje augo palaipsniui (žr.12 pav.).



12 pav. Nedarbo lygio dinamika

Nuo 1999 m. nedarbo lygis pasiekęs 14,6 proc. (statistikos departamento duomenimis) kilo, ir vis dar išlaikė tam tikrą kilimo tendenciją, kurią lėmė žemas įmonių sektoriaus, vis dar nepakankamai greitai atsigaunančio dėl neigiamų pokyčių tarptautinėje konjunktūroje, pelningumas.

Analizuojamuoju laikotarpiu nuo 1999 metų augantis bedarbių skaičius Lietuvoje iki 2001 m. išaugo 2,8 tūkst. Nuo 2002 metų bedarbių skaičius, kaip ir nedarbo lygis, ima mažėti. Tam įtakos turėjo glaudus įdarbinimo institucijų bendradarbiavimas organizuojant bei įgyvendinant bedarbių mokymą, permokymą ir perkvalifikavimą.

Statistikos departamento duomenimis, 1998 – 2005 m. vyrų nedarbo lygis augo labiau, negu moterų (žr. 12 lent.) 2003 m. pradžioje vyrų ir moterų skaičius bedarbių struktūroje buvo beveik lygūs, tačiau metų eigoje palaipsniui didėjo bedarbių moterų lyginamoji dalis. 2004 m. sausio 1 d. tarp bedarbių moterys sudarė 53,6 proc. Jaunų (iki 25 metų amžiaus) bedarbių 2003 metų pradžioje Lietuvos darbo biržoje buvo registruota 21,7 tūkst., pabaigoje – 17,2 tūkst. Per metus jų skaičius sumažėjo beveik penktadaliu. Moterų nedarbą galima paaiškinti tuo, kad jos yra mažiau aktyvios dalyvaudamos darbo paieškoje, negu vyrai. Moterų integracija į darbo rinką yra sudėtingesnė dėl dalies darbdavių nuostatos įdarbinant pirmenybę teikti vyrams. Ypač tai pastebima darbo skelbimuose, kur plačiai taikomi amžiaus ir lyties kriterijai, o moterims siūlomų

Padėtis darbo rinkoje ir užimtumas Telšių apskrityje

užsiėmimų ratas ribojamas žemesnės kvalifikacijos ir prestižo darbais (sekretorė, auklė), pradedančioms verslininkėms dirbtinai sudaromos kliūtys gauti lengvatinius kreditus, licencijas.

Rodikliai	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005
Moterų nedarbo lygis	11,6	13,0	13,9	14,7	12,9	12,2	11,8	8,3
Vyrų nedarbo lygis	14,7	16,2	18,8	19,9	14,6	12,7	11,0	8,2

1 lentelė Moterų ir vyrų nedarbo lygio dinamika (%)

Šaltinis: Lietuvos statistikos departamento duomenys.

Nuo 1998 metų vyrų nedarbo lygis augo labiau, negu moterų, tačiau nuo 2002 metų skirtumas ėmė mažėti, o nuo 2003 – 2005 metų skyrėsi nežymiai.

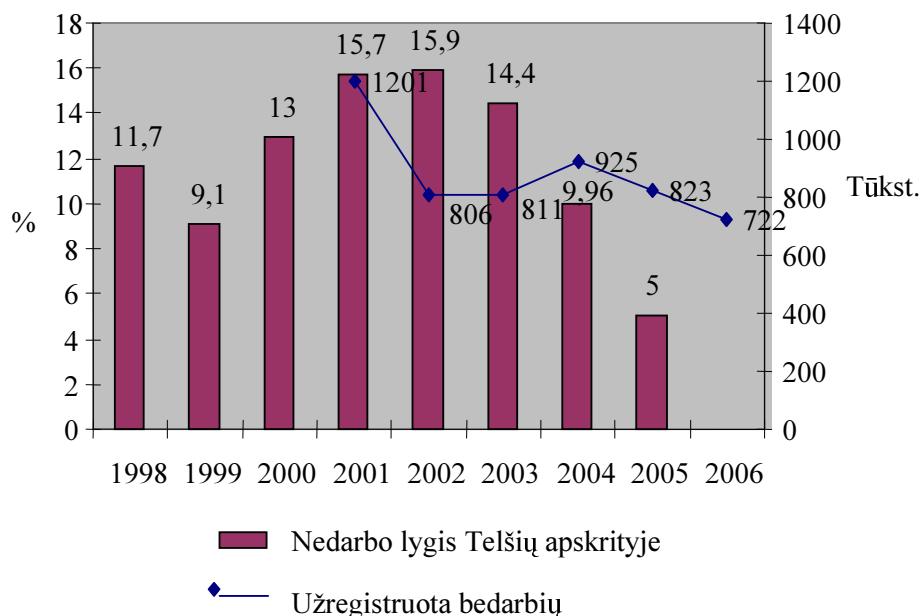
3. DARBO RINKOS IR NEDARBO PROBLEMA TELŠIŲ APSKRITYJE

3.1. Gyventojų skaičiaus ir darbo rinkos Telšių apskrityje analizė

Telšių apskritis jungia tris Žemaitijos rajonus: Telšių, Plungės ir Mažeikių. Didžiausi apskrities miestai yra Mažeikiai, Telšiai, Plungė, Rietavas, Seda, Varniai bei didesni kaimai – Tryškiai, Varkaliai, Rainiai, Alsėdžiai, Žarėnai, Luokė. Telšių apskritis užima 4139 km² plotą arba 6,3 proc. visos Lietuvos teritorijos ir yra mažiausia iš dešimties Lietuvos apskričių. Apskrityje gyvena 182578 gyventojai arba 5 proc. šalies gyventojų. Apskrities miestų gyventojai sudaro 62 proc. visų gyventojų.

Apskrityje veikia 29 stambios pramonės įmonės. Akcinės bendrovės “Mažeikių nafta” ir “Žemaitijos pienas” yra didžiausios ne tik Lietuvoje, bet ir tarp kaimyninių Baltijos šalių Latvijos ir Estijos. Daug įmonių eksportuoja savo produkciją į užsienio šalis.

Nors nedarbo lygis Telšių apskrityje nuo 1998 – 1999 metų sumažėjo, nuo 2000 metų vėl ėmė sparčiai augti, ir iki 2003 metų siekė 14 – 15 procentų (žr. 14 pav.). Nors apskrities darbo biržose 2001 metais užsiregistravo 1201 tūkst. bedarbių, o 2002 m. tik 806 tūkst. galima daryti prielaidą, kad darbo vietų ne padaugėjo, o įsivyravus bedarbystei sumažėjo apskrities gyventojų.

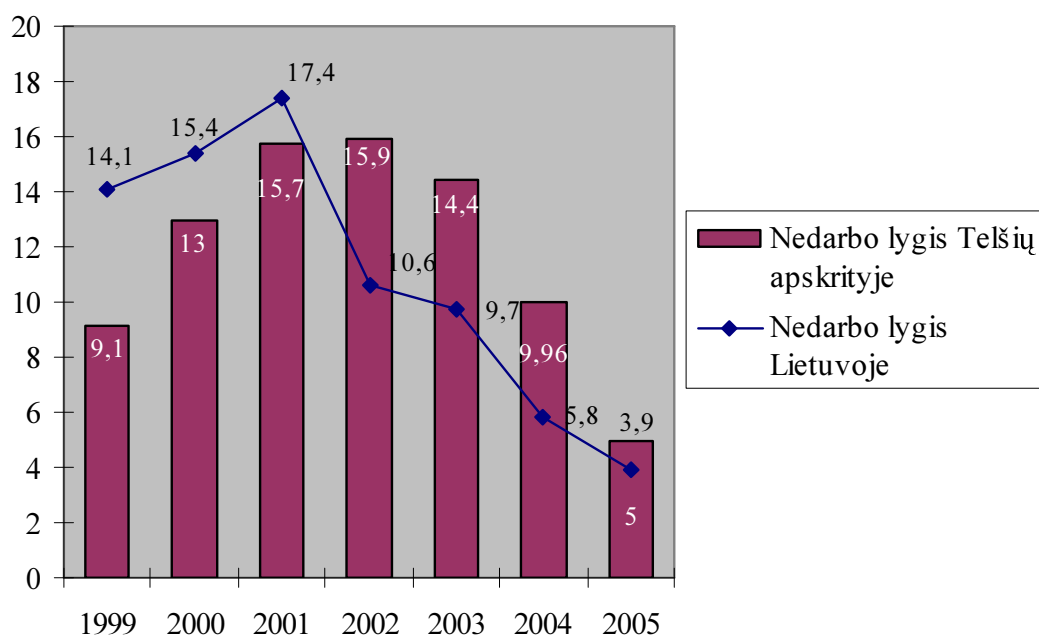


14 pav. Telšių apskrities nedarbo lygio ir bedarbių santykis

Kaip tradicines priežastis galima nurodyti gimstamumą, mirtingumą ir migraciją. Deja, apskrityje nėra analizuojama gyventojų mažėjimo priežastis. Su tokiomis problemomis apskritai susiduria visa Lietuva. Dalis gabaus jaunimo, nors galėtų pakankamai neblogai uždirbti mūsų šalyje, emigruoja ir stengiasi įsitvirtinti Vakaruose dėl apskritai geresnės gyvenimo aplinkos.

Nors 2004 m. apskrityje nedarbo lygis sumažėjo, bedarbių užregistruota daugiau. Galima daryti prielaidą, jog šie apskrities darbo biržos rodikliai nėra šimtaprocentiniai. Institucinio nedarbo ir įsiregistravusiųjų darbo biržoje bedarbių rodikliai priklauso ir nuo valstybės socialinės apsaugos politikos. Darbo biržose įsiregistravusieji bedarbiai turi teisę mažiau mokėti už komunalines paslaugas, be to, valstybės lėšomis apmokamas jų sveikatos draudimas. Padaugėjo asmenų, kuriuos domina ne darbas, bet pažymos.

Nors nuo 1999 metų nedarbo lygis Lietuvoje buvo aukštas ir palaipsniui dar didėjo, Telšių apskrityje nedarbo problema, lyginant šalies lygiu, buvo mažesnė, tačiau įtakojama bendros Lietuvos ekonominės padėties palaipsniui kilo kartu (žr. 15 pav.). Pirmieji bedarbiai Telšių teritorinėje darbo biržoje, kaip ir visoje Lietuvoje, užregistruoti 1991 metais, tų pačių metų kovo ir balandžio 1 d. nedarbo lygis buvo aukščiausias per visą Lietuvos darbo biržos laikotarpį.



15 pav. Nedarbo lygio Telšių apskrityje ir Lietuvoje santykis

Šaltinis: Lietuvos darbo biržos strateginis ir veiklos planas 2003 – 2005 metai, 8 psl.

2002 metais Telšių apskrityje nedarbo lygis pasiekė kilimo kulminaciją, nors Lietuvos mastu, tais pačiais metais nedarbas ženkliai sumažėjo. Tam įtakos turėjo nuo 2001 metų gimstamumo mažėjimo tendencija apskrityje. Mažiau rajone žmonių, mažiau reikia ir paslaugų, o tai riboja verslo plėtrą ir ekonominį apskrities augimą. Geografinė apskrities padėtis, atrodo, nėra patraukli užsienio investitoriams bei privačioms investicijoms. Apskrityje dominavo statybų verslas, kuriame buvo užimti tik vyrai. Nedarbo lygio kilimui įtakos turėjo didžiųjų pramonės įmonių veiklos sutrikimai, mažėjančios gamybos apimtys. Nors nuo 2003 metų nedarbo lygis apskrityje ėmė mažėti, didžiausias gyventojų užimtumas buvo paslaugų sektoriuje – 42 %, dirbančiųjų žemės ūkyje kasmet mažėja. Nuo 2003 metų apskrityje galutinai išvystyti ir sustiprėjo pirminio lygio sveikatos priežiūros bei socialinės infrastruktūros tinklai. 2004 metais nedarbo lygis Telšių apskrityje ėmė sparčiai mažėti. 2004 m. statistikos departamento duomenimis, sausio 1 d. Telšių apskrityje buvo 3118 veikiančių ūkio subjektų – 4,5 nuo šalies skaičiaus. Apskrityje išplėtota tekstilės, trikotažo, odos, meno dirbinių, baldų gamyba, daug statybinių organizacijų, dominuoja maisto, naftos perdirbimo, statybinių medžiagų pramonė. Analizuojant ūkio subjektų skaičių, išsiskiria Mažeikių rajonas, kuriame 2004 m. buvo 1235 veikiantys ūkio subjektai, iš kurių didžiausi - akcinės bendrovės „Mažeikių nafta“, „Pieno žvaigždės“, „Mažeikių mėsa“. Tuo tarpu Telšių rajone užregistruota 870 ūkio subjektų (didžiausi – „Žemaitijos pienas“, „Žemaitijos keliai“, „Eliuda“, „Telsoda“), Plungės rajone – 802 (didžiausi – „Plungės grūdai“, „Linų audiniai“)(Statistikos departamento 2004 m. duomenys). Nors po 2004 metų apskrityje pramonės įmonių aktyvumas ėmė mažėti, o dalyje stambių apskrities įmonių pradėtos bankroto procedūros, nedarbo lygio mažėjimui tai įtakos neturėjo. Sunku spręsti, kodėl rajone nedarbo lygis nuo 2002 – 2005 metų mažėjo lėtai, palyginti su žymiai spartesniu respublikos nedarbo lygio mažėjimu. Galima daryti prielaidą, jog visa tai susiję su paveldėta pramonine struktūra, kuri nėra efektyvi dabartinės rinkos sąlygomis.

Toliau analizuojant nedarbo problemą Telšių apskrityje tikslinga išskirti bedarbių sudėtį pagal lytį. Telšių apskrities darbo rinkoje vyrų nedarbo lygis nuo 1999 –ųjų metų aukštesnis, nei moterų nedarbo lygis (žr. 5 lentelę). Nors moterų profesinio parengimo lygis aukštesnis nei vyrų, tačiau darbo biržos įskaitoje jų lieka daugiau (2006 m. sausio 1 d. 64,5 %). Moterų integracija į darbo rinką sudėtingesnė dėl užregistruojamų laisvų darbo vietų specifikos, sveikatos, šeimos problemų. 2005-ųjų metų duomenimis beveik 7% užregistruotų bedarbių moterų niekada nedirbusios, daugiau nei 28% neturi profesinio parengimo. Kadangi vyrų adaptavimasis darbo rinkoje kur kas spartesnis, jie sudaro didesnę dalį įdarbintų pagal terminuotas darbo sutartis, nukreiptų į viešųjų darbų, remiamų darbų, verslo organizavimo programas.

Rodiklis	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006 I ketv.
Iš viso	18,8	26,7	37,2	30,8	25,1	21,2	16	15
Moterų nedarbo lygis	8,6	10,8	18,9	14,7	12,6	13,5	9,8	9,2
Vyrų nedarbo lygis	10,2	15,9	18,3	16,1	12,5	7,7	6,2	5,8

5 lentelė. Vyrų ir moterų nedarbo lygis 1999 – 2006 m. Telšių darbo biržos duomenimis

Telšių darbo biržos duomenimis, nuo 1999m. iki 2002 metų skirtingai nei visoje Lietuvoje, vyrų nedarbo lygis apskrityje buvo didesnis, nei moterų. Ir tik nuo 2003 metų ėmęs mažėti buvo 3,6 punktais mažesnis už moterų nedarbo lygį. Didžiausias moterų ir vyrų nedarbo lygis užfiksuotas 2001 metais (moterų 18,9, vyrų – 18,3), o 2003 metais bedarbių vyrų ir moterų santykis tampa beveik vienodas.

Išsamesnei nedarbo lygio analizei apskaičiuosime bendro vyrų ir moterų nedarbo lygio santykinius dydžius pagal formulę [4, p. 32]. Pirmiausia išanalizuojame dinamikos bazinius santykinius dydžius Baziniais metais pasirenkami 1999 metai.

$$S_{\text{dinamikos bazinis}} = \frac{y_{2000}}{y_{1999}} = \frac{26,7}{18,8} \cdot 100\% = 142\%$$

$$S_{\text{dinamikos bazinis}} = \frac{y_{2001}}{y_{1999}} = \frac{37,2}{18,8} \cdot 100\% = 197,9\%$$

$$S_{\text{dinamikos bazinis}} = \frac{y_{2002}}{y_{1999}} = \frac{30,8}{18,8} \cdot 100\% = 163,8\%$$

$$S_{\text{dinamikos bazinis}} = \frac{y_{2003}}{y_{1999}} = \frac{25,1}{18,8} \cdot 100\% = 133,5\%$$

$$S_{\text{dinamikos bazinis}} = \frac{y_{2004}}{y_{1999}} = \frac{21,2}{18,8} \cdot 100\% = 112,8\%$$

$$S_{\text{dinamikos bazinis}} = \frac{y_{2005}}{y_{1999}} = \frac{16}{18,8} \cdot 100\% = 85,1\%$$

Palyginę gautus duomenis matome, kiek pasikeitė bedarbystės lygis Telšių apskrityje nuo 1999 m. iki 2005 m. Bedarbystės lygis, palyginus su baziniais 1999 m., nuo 2000 m. padidėjo 42 %, 2001 m. – 97,9 %, 2002 m. – 63,8 %, 2003 m. – 33,5 %, 2004 m. –12,8 %, o 2005 m. sumažėjo 14,9 %.

Apskaičiuosime santykinius dinamikos grandininius dydžius:

$$S_{\text{dinamikos grandininiai}} = \frac{y_{2000}}{y_{1999}} \cdot 100\% = \frac{26,7}{18,8} \cdot 100\% = 142\%$$

$$S_{\text{dinamikos grandininiai}} = \frac{y_{2001}}{y_{2000}} \cdot 100\% = \frac{37,2}{26,7} \cdot 100\% = 139,3\%$$

$$S_{\text{dinamikos grandininiai}} = \frac{y_{2002}}{y_{2001}} \cdot 100\% = \frac{30,8}{37,2} \cdot 100\% = 82,8\%$$

$$S_{\text{dinamikos grandininiai}} = \frac{y_{2003}}{y_{2002}} \cdot 100\% = \frac{25,1}{30,8} \cdot 100\% = 81,5\%$$

$$S_{\text{dinamikos grandininiai}} = \frac{y_{2004}}{y_{2003}} \cdot 100\% = \frac{21,2}{25,1} \cdot 100\% = 84,5\%$$

$$S_{\text{dinamikos grandininiai}} = \frac{y_{2005}}{y_{2004}} \cdot 100\% = \frac{16}{21,2} \cdot 100\% = 75,5\%$$

Palyginę gautus duomenis matome, kad bedarbystės lygis Telšių apskrityje mažėjo.

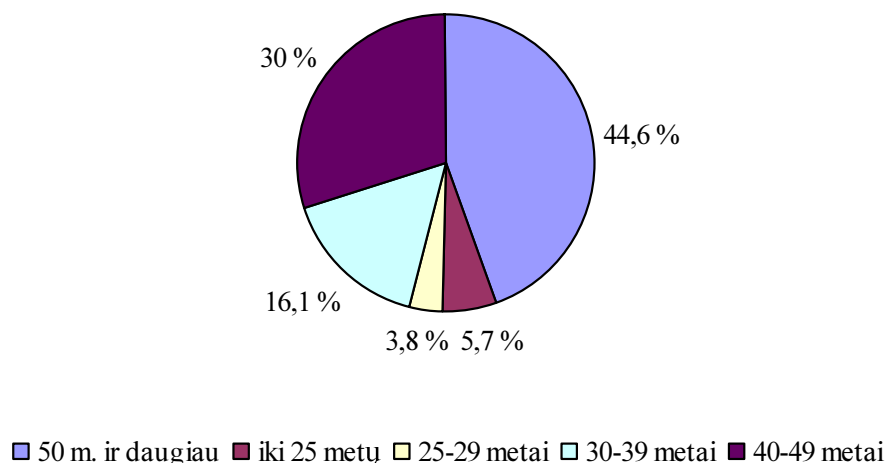
Bedarbystės lygis 2000 m. palyginus su 1999 m. padidėjo 42 %. Palyginus 2001 m. su 2000 m. matome, kad bedarbystės lygis padidėjo 39,3 %, 2002 m. palyginus su 2001 m. sumažėjo 17,2 %, 2003 m. palyginus su 2002 m. sumažėjo 18,5 %, 2004 m. palyginus su 2003 m. sumažėjo 15,5 %, 2005 m. palyginus su 2004 m. sumažėjo 24,5 %. 2000-aisiais metais pastebimas smarkus bedarbystės lygio augimas.

Apskaičiuotus santykinius dinamikos dydžius pateikiame 6 lentelėje:

Metai	Bedarbystės lygis	Baziniai, %	Grandininiai, %
1999	18,8	100	-
2000	26,7	142	142
2001	37,2	197,9	139,3
2002	30,8	163,8	82,8
2003	25,1	133,5	81,5
2004	21,2	112,8	84,5
2005	16	85,1	75,5

6 lentelė. Dinamikos santykiniai dydžiai

Platesnei analizei būtina išryškinti bedarbių sudėtį pagal amžių. Vidutinis bedarbių amžius, registruotų Telšių apskrities darbo biržose – 39,5 metai. Kaip ir visoje Lietuvoje, sudėtinga vyresnio amžiaus bedarbių integracija. Vyresni, nei 50 metų bedarbiai sudaro 44,6 % bendro bedarbių skaičiaus (žr. 16 pav.). didžioji jų dalis – nekvalifikuoti, dauguma įgiję tik pagrindinį išsilavinimą (Telšių darbo biržos 2005.01.01 duomenys). Jaunimas iki 25 metų sudaro 5,7 %, 25–29 metų - 3,8 %, 30–39 metų - 16,1, 40–49 metų - 30,0 visų bedarbių, (žr. 16 pav.).



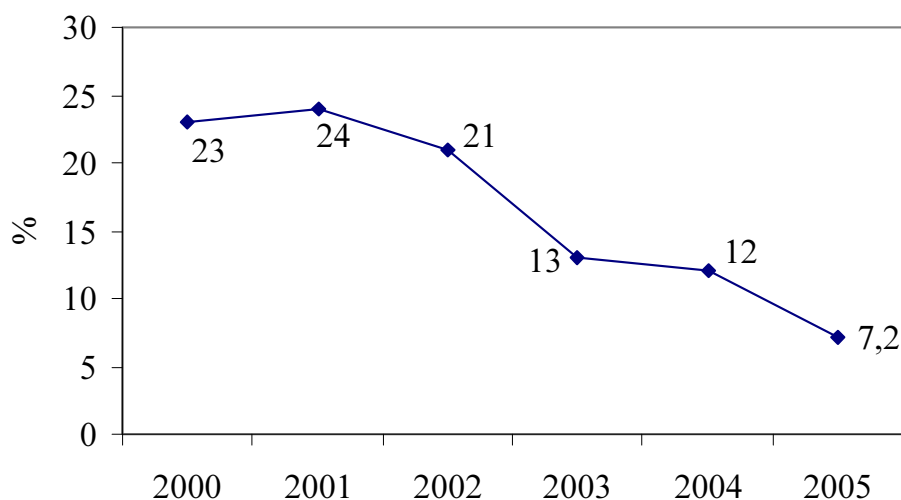
16 pav. Bedarbių sudėtis pagal amžių

Nuo 2001 metų Telšių apskrityje susirūpinta jaunų žmonių bedarbyste. Apskrityje yra įkurtas Vilniaus dailės akademijos fakultetas, Klaipėdos socialinių mokslų kolegijos fakultetas, veikia Telšių pedagogikos kolegija, Mažeikiuose – Šiaulių universiteto socialinių mokslų fakulteto neakivaizdinis skyrius, Mažeikių politechnikos mokykla. Apskrityje iš viso yra 5 žemės ūkio mokyklos Plungėje, Rietave, Varniuose ir Telšiuose. Baigę studijas jaunuoliai dažniausiai

dirba darbą, neatitinkantį įgytą kvalifikaciją. Nors darbo rinkoje jauniems žmonėms lengviau konkuruoti su vyresniais, Telšių apskrities biržose kasmet užsiregistruoja apie 10 % absolventų. Besimokančio jaunimo skaičius apskrityje auga, nepaisant moksleivių ir studentų noro kuo anksčiau pradėti dirbti. Deja, dauguma jų nedalyvauja darbo rinkoje. Besimokantieji nelinkę dirbti mažai kvalifikuoto darbo - jie siekia įsigyti paklausių specialybę, rasti gerai atlyginamą darbą ir taip ateityje įsitvirtinti darbo rinkoje. Tai gali būti viena iš svarbesnių priežasčių, kodėl pastaraisiais metais apskrityje sumažėjo jaunimo užimtumas. Kadangi ilgiau studijuoja, jaunimas lėčiau integruojasi į darbo rinką, darbinę veiklą pagal įgytą specialybę, apskrityje (kaip ir visoje Lietuvoje), pradeda vyresnio amžiaus jaunuoliai.

Tačiau nemažai jaunų žmonių gyvena tik šia diena, pasitenkina nekvalifikuotu darbu. Jie paprastai greitai papildo bedarbių gretas. Neretai tokį pasyvų jaunimo elgesį sąlygoja įvairūs veiksniai: ūkio krizė, padidėję kvalifikaciniai reikalavimai dirbantiesiems, išaugusi konkurencija darbo rinkoje, sunkios materialinės gyvenimo sąlygos, šeimyninės aplinkybės ir pan. Taigi, formalūs jaunimo užimtumo svyravimai neatspindi potencialios darbo jėgos kvalifikacijos pokyčių. Telšių darbo biržos duomenimis, jaunimo su aukštauju išsilavinimu įsidarbinimo galimybės didesnės, nei vyresnių žmonių.

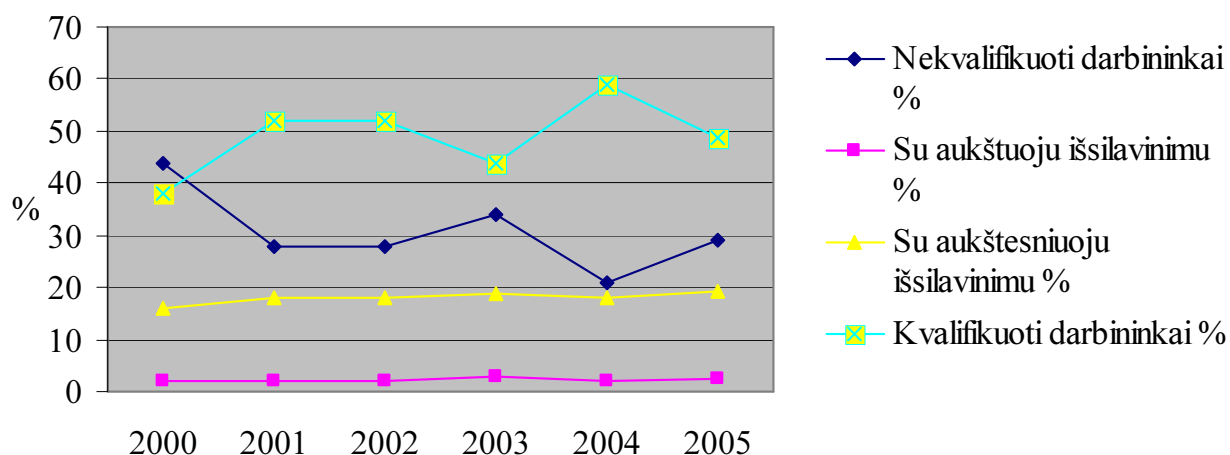
2005 metais jaunimo iki 25 metų skaičius buvo mažiausias nuo 2000-ųjų metų ir sudarė 7,2 procentus visų bedarbių. Lyginant su 2004 m. apskrityje jaunimo nedarbas sumažėjo 4,8 punktais, o nuo 2000-ųjų metų – 15,8 punktais (žr. 17 pav.).



17 pav. Jaunimo iki 25 metų nedarbo lygio kitimo tendencijos Telšių apskrityje (sausio 1 d.)

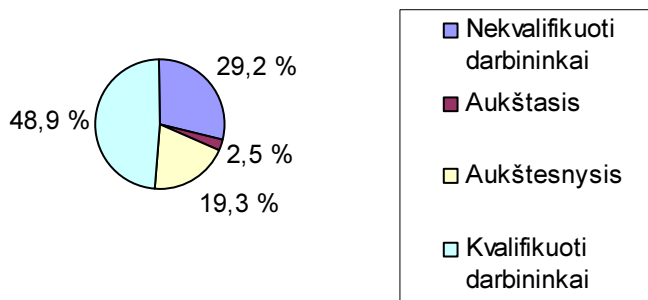
Giliau aiškinantis nedarbo problemos esmę Telšių apskrityje, reikia atkreipti dėmesį į bedarbių sudėtį pagal išsilavinimą. Analizuojamuoju laikotarpiu, t.y. 2000 – 2005 mažiausiai

pakito bedarbių su aukštuoju išsilavinimu dinamika (žr. 18 pav.). Didžiausias nekvalifikuotų bedarbių procentas buvo užregistruotas 2000 metais, mažiausias – 2004 m. Bedarbių su aukštesnioju išsilavinimu procentas analizuojamuoju laikotarpiu kito nežymiai, buvo mažesnis, už nekvalifikuotų ir kvalifikuotų darbininkų, tačiau didesnis už bedarbių, su aukštuoju išsilavinimu, procentą. Jei analizuojamuoju laikotarpiu 2000-aisiais metais kvalifikuotų darbininkų buvo užregistruota mažiau, nei nekvalifikuotų, nuo 2001 metų užsiregistravusių biržose kvalifikuotų darbininkų procentas išaugo, o nekvalifikuotų – sumažėjo. Tokia tendencija panašiu laikotarpiu vyravo visoje Lietuvoje. Galima daryti prielaidą, kad dauguma nekvalifikuotų darbininkų migravo darbo ieškoti užsienio šalyse, nes už tokį pat darbą ten mokamas žymiai didesnis atlyginimas.



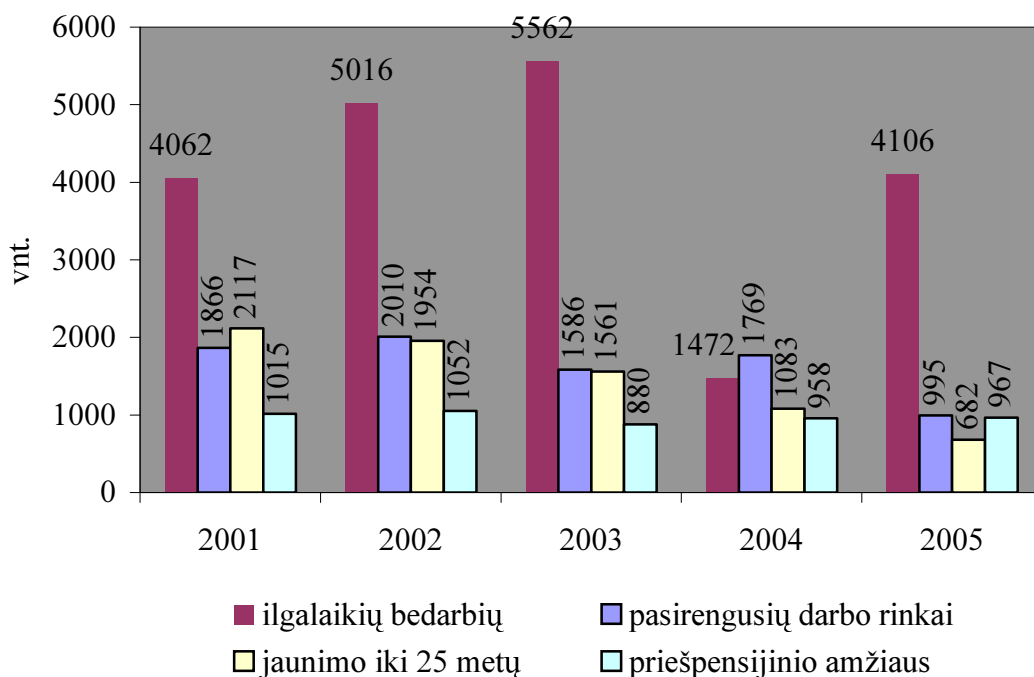
18 pav. Bedarbių sudėtis pagal išsilavinimą

2005 metais bedarbių sudėtis pagal išsilavinimą, lyginant su analizuojamuoju laikotarpiu nuo 2000-ųjų metų kito nežymiai (žr. 19 pav.). Kvalifikuotų darbininkų užsiregistravo 48,9 %, nekvalifikuotų darbininkų – 19,7 punktais mažiau, nei kvalifikuotų. Darbininkų su aukštesnioju bei aukštuoju išsilavinimu procentas liko panašus.



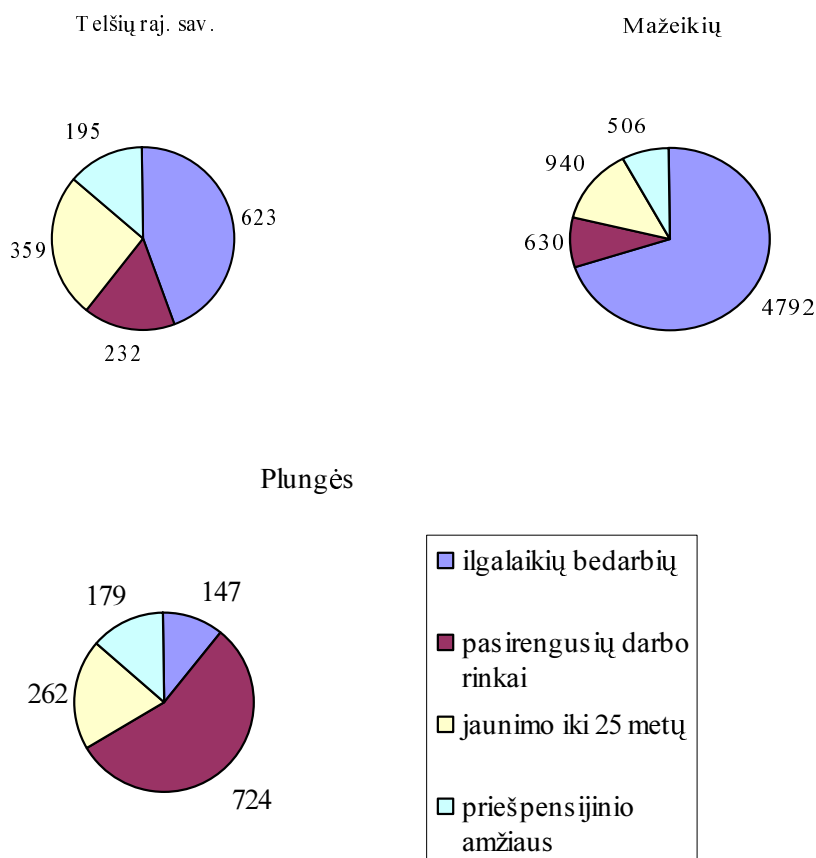
19 pav. Bedarbių sudėtis pagal išsilavinimą 2005 m sausio 1 d.

Esama ekonominė situacija, amžiaus, sveikatos problemos – pagrindiniai veiksniai, lemiantys ilgalaikių bedarbių skaičiaus didėjimą. Analizuojamuoju laikotarpiu teritorinėse darbo biržose daugiausia užregistruota ilgalaikių bedarbių (žr. 20 pav.). daugiausia ilgalaikių bedarbių užregistruota 2003 metais, o 2004 m. jų skaičius sumažėjo net 4090 vienetais ir buvo mažiausias per 2001 – 2005 m. laikotarpį. Kur kas mažesnis užregistruotas pasirengusių darbo rinkai ir jaunimo iki 25 metų skaičius. Daugiausia pasirengusių darbo rinkai užregistruota 2002 m. (2010 žm.), o jaunimo iki 25 metų – 2001 m. (2117 žm.). 2005 m. šie skaičiai sumažėjo, ir nežymiai skyrėsi nuo priešpensijinio amžiaus žmonių skaičiaus.



20 pav. Telšių apskrities darbo biržose registruotų bedarbių struktūra, vnt.

Norint išsiaiškinti, kodėl 2003 metais bendras ilgalaikių bedarbių skaičius yra didžiausias analizuojamajame laikotarpyje, reikia atkreipti dėmesį, kokioje apskrityje jis didžiausias. 2003 m. Telšių apskrities teritorija buvo 4350 km². Mažeikių rajono savivaldybė užėmė 1220 km² plotą, Plungės – 1105 km², Rietavo savivaldybė – 586 km², Telšių raj. sav. 1439 km². Gyventojų skaičius Telšių apskrityje buvo 179137, tame skaičiuje Mažeikių raj. savivaldybėje – 67097, Plungės raj. sav. 44160, Rietavo savivaldybėje 10604, Telšių raj. sav. 57276 gyventojai [33, p. 59]. Telšių darbo biržos ataskaitoje užregistruoti 623 Telšių raj. savivaldybėje, Plungės raj. savivaldybėje – 147, Mažeikių raj. savivaldybėje - 4792 ilgalaikiai bedarbiai (žr. 21 pav.)



21 pav. Bedarbių struktūros pasiskirstymas savivaldybėse metų pradžioje.

21 pav. matome, kad didžiausi dalis Telšių apskrities ilgalaikių bedarbių užregistruota Mažeikių raj. savivaldybėje - 70 % analizuojamos bedarbių struktūros. Telšių raj. savivaldybėje ilgalaikių bedarbių santykis sudarė 45 %, mažiausiai užregistruota Plungės raj. sav. – 11 %. Taip pat, skaičiuojant bendrus apskrities rodiklius būtina atsižvelgti į gyventojų skaičių kvadratiniam kilometre. 2003 m. Telšių apskrityje tankiausiai buvo apgyvendintas Mažeikių rajonas – 55,0. Plungės ir Telšių rajonai beveik nesiskiria: 1 km² tenka 40,0 ir 39,9 gyventojai [33, p. 59]. Taigi, Mažeikių raj. savivaldybėje užregistruotas ilgalaikių bedarbių skaičius (nepaisant fakto, kad

Padėtis darbo rinkoje ir užimtumas Telšių apskrityje

Mažeikių apskritis 219 km² mažesnė, už Telšių apskritį, o gyventojų skaičius 9821 vienetais didesnis) įtakojo bendrą apskrities ilgalaikių bedarbių skaičiaus dydį.

Išanalizuosime, koks yra ilgalaikių bedarbių paplitimas Telšių apskrityje [form. 5, p. 12]:

$$S_{\text{intensity}} 1999 = \frac{\text{ilgalaikiai bedarbiai}}{\text{Telšių aps. plotas}} = \frac{18,8}{4,3} = 4,37\% \text{ ilgalaikiai bedarbiai / km}^2 \quad (7)$$

$$S_{\text{intensity}} 2000 = \frac{26,7}{4,3} = 6,21\% \text{ ilgalaikis bedarbis / km}^2$$

$$S_{\text{intensity}} 2001 = \frac{37,2}{4,3} = 8,65\% \text{ ilgalaikiai bedarbiai / km}^2$$

$$S_{\text{intensity}} 2002 = \frac{30,8}{4,3} = 7,16\% \text{ ilgalaikių bedarbių / km}^2$$

$$S_{\text{intensity}} 2003 = \frac{25,1}{4,3} = 5,84\% \text{ ilgalaikiai bedarbiai / km}^2$$

$$S_{\text{intensity}} 2004 = \frac{21,2}{4,3} = 4,93\% \text{ ilgalaikiai bedarbiai / km}^2$$

$$S_{\text{intensity}} 2005 = \frac{16}{4,3} = 3,72\% \text{ ilgalaikiai bedarbiai / km}^2$$

Iš gautų duomenų matome, kad ilgalaikių bedarbių paplitimo intensyvumas Telšių apskrityje keičiasi netolygiai: iki 2001 metų auga, nuo 2002 metų tolygiai mažėja.

Taip pat galima apskaičiuoti, kiek ilgalaikių bedarbių tenka 100-ui gyventojų. Tam apskaičiuosime ekonominio augimo santykinius dydžius [form. 5, p. 13]:

$$S_{\text{ekonominio augimo}} 1999 = \frac{18,8}{181,2} \cdot 100\% = 10,4 \quad (8)$$

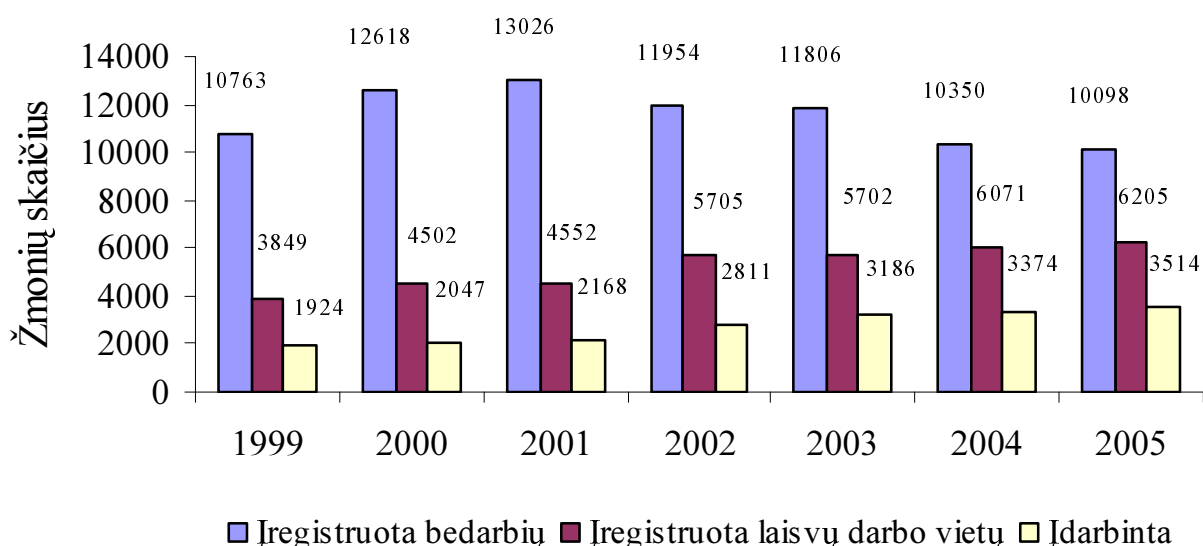
$$S_{\text{ekonominio augimo 2005}} = \frac{37,2}{177,0} \cdot 100\% = 21,0$$

1999 metais 100-ui gyventojų teko 10 bedarbių, o 2005 metais 100-ui gyventojų teko 21 bedarbis.

3.2. Telšių apskrities darbo jėgos rinkos analizė

Apskrities darbo biržos taip pat daug dėmesio skiria darbo jėgos pasiūlos ir paklausos suderinimui, siekiant užtikrinti, kad kuo daugiau gyventojų turėtų nuolatinį, atitinkantį jų profesinį pasirengimą darbą ir tokiu būdu mažinti nedarbo augimą.

Darbo jėgos suderinamumo lygis apibūdina pasiruošusių dirbti bei užregistruotų jiems darbo pasiūlymų santykį. Kaip matome paveiksle Nr. 22, darbo jėgos pasiūla ir paklausa Telšių apskrityje nėra subalansuota:



22 pav. Telšių apskrities darbo rinka 1999 – 2005 metais

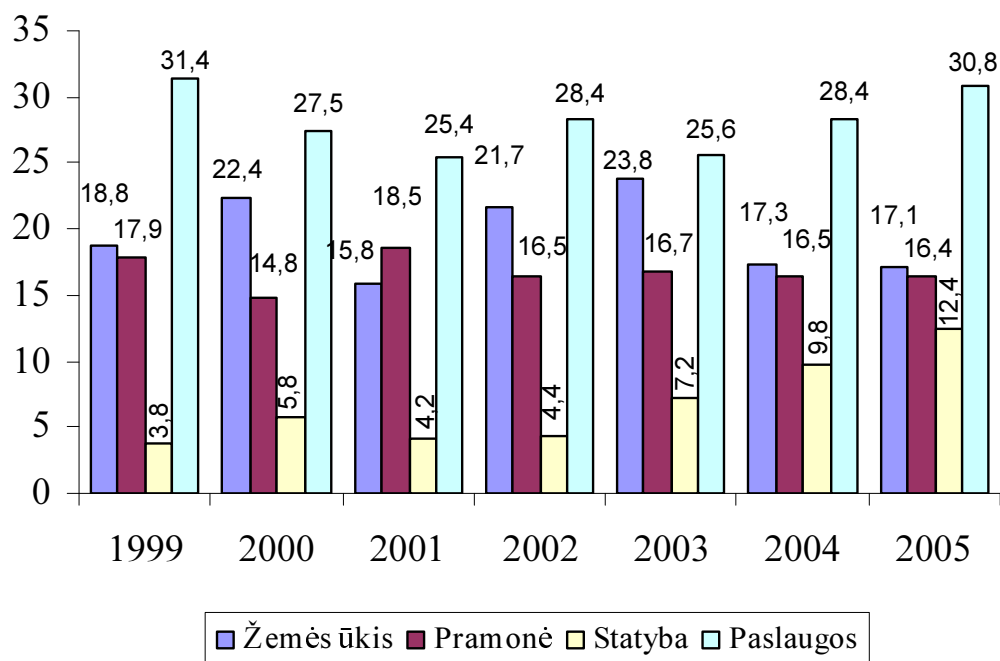
Lietuvoje gamybos sektoriaus restruktūrizavimas vyko įmonėms keičiant daug energijos ir žaliavų reikalaujančias senas technologijas pažangesnėmis. Telšių apskrities įmonėse panašūs virsmai turėjo įtakos laisvų darbo vietų mažėjimui ir bedarbystės augimui: nuo 1999 iki 2003 metų (žr. 22 pav.) apskrityje bedarbių įregistruota dvigubai daugiau, negu laisvų darbo vietų. Tačiau nuo 2004 metų Telšių apskrityje ėmus kurtis didiesiems šalies prekybos centrams darbo vietų ženkliai padaugėjo. Šiuo metu Telšių apskrityje veikia prekybos centrai „IKI“, „MAXIMA“, „SAULUTĖ“, „Pas Stanislova“, „Žemaitijos pienas“, „SENUKAI“, „SBA baldai“, „TOPO centras“. Spartus prekybos centrų augimas parodė, kad augant darbo vietų skaičiui,

išaugo ir apskrities gyventojų perkamoji galia. Spartus prekybos centrų kūrimasis pradėjo išstumti mažmeninės prekybos įmonių parduotuves. Jei apskrityje 2002 metais buvo 1020 mažmeninės prekybos įmonių parduotuvių, tai iki 2004 m. jų sumažėjo 16,2 karto (Lietuvos statistikos departamento duomenys). Vis dėlto apskrityje didžiausias gyventojų užimtumas išlieka didmeninėje ir mažmeninėje prekyboje (žr 7 lent.)(Lietuvos statistikos departamento duomenys). Daugiausia apskrityje vyrauja personalinės įmonės, tačiau jų gamybos apimtys yra nedidelės (Telšių aps. verslo inkubatoriaus duomenys). Analizuojant ūkio subjektų skaičių, išsiskiria Mažeikių rajonas (1235 veikiantys ūkio subjektai), Telšių rajone - 870, Plungės rajone - 802, o Rietavo savivaldybėje – 211 veikiantys ūkio subjektai (2004 metų Lietuvos statistikos departamento duomenys).

Apskrities savivaldybės	Žemės ūkis	Pramonė	Statyba	Didmeninė ir mažmeninė prekyba
Telšių raj. savivaldybė	33	81	54	230
Mažeikių raj. savivaldybė	46	123	57	424
Plungės raj. savivaldybė	22	112	15	218
Rietavo savivaldybė	29	14	2	45

7 lent. Veikiantys ūkio subjektai pagal ekonominės veiklos rūšis 2004 m. duomenys

Telšių raj. savivaldybėje daugiausiai naujų laisvų darbo vietų nuo 1999 – 2004 m. užregistruota paslaugų sferoje - 64 vietos. Mažiausiai užregistruota darbo vietų žemės ūkyje. Padidėjo laisvų darbo vietų pramonės sferoje.



897 pav. Gyventojų užimtumas pagal ekonomines sritis

Statistikos departamento duomenimis, Telšių apskrityje 1999 – 2005 metais daugiausia užimtųjų buvo paslaugų sektoriuje, didžiausias skaičius užfiksuotas 1999 m. ir 2005 m., mažiausias – 2001 metais. Taip pat pastebima didėjančio užimtumo tendencija žemės ūkyje. Telšių apskrityje yra 217,3 tūkst. ha žemdirbystei tinkamos žemės, iš jos 172,9 tūkst. ha yra ariama. Asmeninio ūkio žemė užima 109 tūkst. ha. Apskrityje, kaip ir visoje Lietuvoje vyrauja privatus ūkis ir žemės ūkio bendrovės.

Jei 2001 metais užimtumas buvo mažiausias, tai iki 2003 metų sparčiai šoktelėjo, vėliau nežymiai mažėdamas. Mažiausias užimtumas fiksuojamas statyboje : 1999 – 2005 m. jis buvo tris kartus mažesnis, nei kitose darbo šakose. Nuo 2001 metų kylantis užimtųjų skaičius statybose iki 2005 metų išaugo tik 8,2 vienetais. Stebint tokią užimtųjų statybose tendenciją galima daryti išvadą, jog užimtųjų statybose skaičių apsprendžia mažas statybos įmonių skaičius apskrityje, įtakojamas vis mažesnio žmonių gimstamumo ir prieaugio. Tačiau apskrities darbo biržų duomenimis, statybos inžinierių apskrityje nuolat trūksta. Tam įtakos gali turėti statybos specialistų migravimas į kaimynines šalis, tokias, kaip Baltarusija, Ukraina, kur darbo statybose apmokėjimas yra žymiai didesnis.

3.3. Smulkaus ir vidutinio verslo reikšmė

Smulkios ir vidutinės įmonės yra visuotinai pripažįstamos ekonominės ir socialinės plėtros varikliu, o jų plėtra - būtina užimtumo ir tarptautinio konkurencingumo augimo prielaida.

Pagal Lietuvos Respublikos smulkaus ir vidutinio verslo įstatymą (Nr. [IX-1142](#), 2002-10-22, Žin., 2002, Nr. 105-4689 (2002-11-06)), smulkaus ir vidutinio verslo subjektai yra vidutinės įmonės, mažos įmonės (tarp jų ir mikroįmonės) bei fiziniai asmenys, įstatymų nustatyta tvarka turintys teisę verstis savarankiška komercine, gamybine arba profesine ir kita panašaus pobūdžio veikla, įskaitant tą, kuria verčiamasi turint verslo liudijimą. Vidutinė įmonė – tai įmonė, kurioje dirba mažiau kaip 250 darbuotojų, įmonės metinės pajamos neviršija 138 mln. litų ar įmonės turto balansinė vertė yra ne didesnė kaip 93 mln. litų, įmonė pagal įstatymo 2 straipsnio 5 dalį yra savarankiška.

Lietuvoje, kaip ir Europos Sąjungoje, smulkus ir vidutinis verslas (toliau – SVV) dominuoja kaip įmonės forma, įdarbinanti didžiąją užimtųjų ūkyje dalį, bet jis kartu demonstruoja daug žemesnį efektyvumą ir pelningumą. Tačiau nepaisant gan prieštaringo vaidmens ekonomikoje, SVV plėtra yra vienas iš prioritetinių ES ir Lietuvos politikos tikslų. Taip yra dėl kelių priežasčių. Visu pirma, SVV įmonės yra nuolatinio užimtumo pagrindas. Ekonominės stagnacijos metu užimtumas SVV įmonėse smunka santykinai mažiau, o pakilimo laikotarpiais – kyla santykinai daugiau, nei didelėse įmonėse. Smulkus verslas yra vaistas, kovojant su struktūriniu nedarbu, nes:

1. Dažnai nuosava įmonė yra gera išeitis nepaklausias profesijas turintiems žmonėms.
2. Didesnis įmonių skaičius duoda postūmį ekonominiam augimui, paskatintam intensyvesnės konkurencijos.

Kovodamos dėl rinkos, įmonės yra priverstos ieškoti naujų sprendimų bei nišų, o tai sudaro puikias prielaidas inovatyviems produktams ir paslaugoms atsirasti. Smulkios ir vidutinės įmonės greičiau pajunta rinkos paklausos ir pasiūlos pokyčius, prisitaiko prie jų, užimdamos konkrečias rinkos nišas. Jos kuria naujas darbo vietas tose veiklose, kurių produktai ir paslaugos konkrečiu laikotarpiu turi didžiausią paklausą. [66].

Statistikos departamento duomenimis, šalyje veikusių SVV įmonių dalis sudaro apie 99 proc. visų veikiančių įmonių. Šiuo metu SVV įmonės aprūpina darbo vietomis apie 70 proc. Lietuvoje dirbančiųjų.

Smulkiesiems verslininkams Lietuvoje yra patraukli statybos, prekybos, viešbučių ir restoranų veikla, jie dominuoja ir kelių transporto bei pagalbinės transporto veiklos srityse. Statybų sektoriuje didžiausia dalis tenka mažoms ir vidutinėms įmonėms – 75 proc., o didmeninėje prekyboje bei viešbučių ir restoranų sektoriuje dominuoja mikro ir mažos įmonės.

Stambesnės įmonės sugeba dirbti pelningiau nei smulkiosios konkurentės – geresnius didžiųjų rodiklius lemia ir platesnės galimybės konkuruojant užsienio rinkose. SVV įmonėms skverbtis į jas dažnai yra problematiška. Mėgindami įsitvirtinti užsienio rinkose, smulkūs Lietuvos verslininkai negali veiksmingai naudotis išplėtota tų rinkų infrastruktūra: informacinė sistema, finansinėmis, draudimo, ryšio, transporto, mugių, parodų ir biržų paslaugomis, tarptautinių verslo organizacijų ir savo valstybės parama. Finansiškai silpnesnių smulkių įmonių galimybes dalyvauti tarptautinėje prekyboje riboja atšiauri verslo aplinka. [67].

SVV plėtra Lietuvoje skiriasi priklausomai nuo ūkio šakos ir regiono. Daugiau pridėtinės vertės sukurti sekasi stambesnėms maisto pramonės įmonėms – joms geriau sekasi ir tenkinti užsienio užsakovų poreikius. Varžytis tenka ir dėl žaliavų, nes šalyje jaučiamas jų trūkumas. Dėl šių priežasčių pieno ir mėsos produkcijos gamintojų rinkose koncentravimosi procesai vis dar tęsiasi. Ypač tai pasakytina apie mėsos produktų gamintojus, kurių smulkumas – pagrindinė kliūtis plėtojant eksportą [67].

2004 m. vangiai augo labiau į vidaus rinką orientuotos konditerijos įmonės. Sėkmingiau dirba bendrovės, kurios orientuojasi į rajoninį pirkėją.

Aprangos ir tekstilės sektoriuje priešingai – smulkios įmonės auga sėkmingiau, nei stambūs konkurentai. Bendrai šio sektoriaus sukurtai pridėtinėi vertei 2004 m. ir 2005 m. pirmąjį pusmetį nuosekliai smunkant, kai kurios nedidelės įmonės sugebėjo apyvartą padidinti net keliskart. Tarp tokių bendrovių – Šiaulių „Verpstas“, Vilniaus „Rožė“, Ukmergės „Vilkma“.

Kita veikla, kur smulkusis verslas pajėgia konkuruoti su stambiausiais varžovais – medienos produktų gamyba. Čia dominuoja mikroįmonės, kurių beveik pusė šia veikla besiverčiančių bendrovių – personalinės [67].

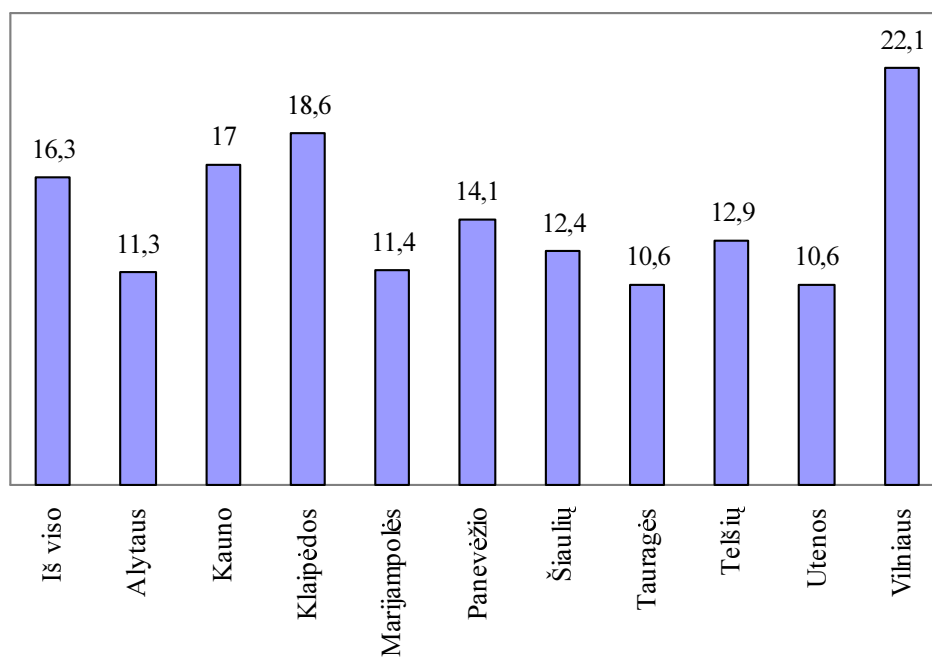
Šiuo metu dauguma smulkių fabriku beveik visą savo produkciją sėkmingai eksportuoja į ES šalis, kurių užsakovai užtikrina stabilų medžio gaminių paklausą ir neblogas šio sektoriaus SVV įmonių trumpalaikės perspektyvas, tačiau ilgalaikės perspektyvos, yra miglotos dėl mažėjančių medienos išteklių. Baldų gamybos sektoriuje kol kas dominuoja stambios įmonės, tačiau prognozuojama, kad kelerių metų perspektyvoje Lietuvos baldų gamintojai susidurs su sunkumais, varžydami su Azijos įmonėmis [67].

Skaičiuojama, kad SVV įmonėms atitenka beveik 90 proc. metalo pramonės sukurtos pridėtinės vertės. Daugelis jų sėkmingai eksportuoja savo produkciją į ES šalis. Pavyzdžiui, konteinerius ir metalo konstrukcijas gaminanti „Sapiega“ 2004 m. gavo „Gazelės“ apdovanojimą ir pirmavo Telšių apskrityje kaip sparčiausiai auganti tarp SVV įmonių.

Statybos sektoriuje tradiciškai smulkusis ir stambusis verslas eina koja kojon – ir SVV, ir stambios įmonės pastaruosiu metu sėkmingai didina pridėtinę vertę. Stambesnės įmonės dažniau

imasi generalinio rangovo vaidmens, smulkiųjų prerogatyva – subrangovų, kiti specialūs darbai, apdaila. [67].

Analizuojant Lietuvos SVV regioniniu pjūviu, ryškėja santykinai didesnis SVV susitelkimas apie šalies sostinę. Vilniaus apskrityje gyvenantiems 25 proc. gyventojų tenka apie 35 proc. veikiančių SVV įmonių. Kauno ir Klaipėdos apskrityse veikiančių SVV įmonių dalis atitinka jų lyginamąjį svorį, tenkantį bendram gyventojų skaičiui, likusios apskritys pagal verslumo lygį pastebimai atsilieka nuo didmiesčių. (žr. 13 pav.)



13 pav. SVV įmonių skaičius, tenkantis 1000 gyventojų (2004 m.)

Iš pateikto paveikslo matome, kad mažiausias verslo įmonių skaičius, tenkantis 1000 gyventojų 2004 m. buvo Tauragės ir Utenos apskrityse, o Telšių apskritis verslo įmonių skaičiumi užima penktą vietą tarp Lietuvos apskričių, nors ir nedideliu santykiu nuo mažiau verslo įmonių turinčių apskričių. Žinoma, tokia SVV padėtis anaipol nereiškia, kad vieno ar kito regiono valdžia sudaro geresnes ar blogesnes sąlygas verslui – kol kas verslas pats linkęs telktis prie didžiųjų miestų.

3.3.1. Telšių apskrities ūkio subjektai

Telšių apskrityje bendras ūkio subjektų skaičiaus pasiskirstymas pagal įvairias veiklos šakas ir sektorius nuo 2002 – 2004 m. buvo palyginti stabilus, išskyrus ryšių ir finansinio tarpininkavimo sektorius. Detaliau nagrinėjant pramonės struktūrą, galima pastebėti šiek tiek skirtingą įvairių šakų situaciją. Bendra situacija pateikta 2 lentelėje.

VEIKLOS RŪŠIS	2000	2001	2002	Viso įmonių Lietuvoje 2002
Maisto produktų ir gėrimų gamyba	77	81	73	1576
Tekstilės gaminių gamyba	15	17	14	371
Drabužių siuvimas (gamyba); kailių išdirbimas ir dažymas	27	32	33	884
Odų rauginimas ir išdirbimas; lagaminų, rankinių, balno reikmenų, pakinktų ir avalynės gamyba	15	14	12	115
Medienos bei medienos ir kamštinių gaminių, išskyrus baldus, gamyba; gaminių iš šiaudų ir pynimo medžiagų gamyba	136	126	124	1604
Plaušienos, popieriaus ir popieriaus gaminių gamyba	3	2	2	88
Leidyba, spausdinimas ir įrašytų laikmenų tiražavimas	10	12	15	852
Chemikalų ir chemijos pramonės gaminių gamyba.	2	2	4	108
Guminių ir plastikinių dirbinių gamyba.	4	3	4	329
Kitų nemetalo mineralinių produktų gamyba.	24	24	21	605
Pagrindinių metalų gamyba.	3	2	2	27
Metalo gaminių, išskyrus mašinas ir įrenginius, gamyba	23	24	23	507
Kitų, niekur kitur nepriskirtų, mašinų ir įrangos gamyba	9	14	15	283
Įstaigos įrangos ir kompiuterių gamyba		1		32
Kitų, niekur kitur nepriskirtų, elektros mašinų ir aparatūros gamyba	12	12	13	173
Radio, televizijos ir ryšių įrangos bei aparatūros gamyba		1		61
Medicinos, tikslųjų ir optinių prietaisų, įvairių tipų laikrodžių gamyba	4	5	6	176
Baldų gamyba; kita, niekur kitur nepriskirta, gamyba	21	25	30	676
Antrinis perdirbimas		1	2	38

2 lentelė. Ūkio subjektų skaičius pagal ekonominės veiklos rūšių grupes Telšių apskrityje

2005 metų duomenimis, tam tikras Telšių apskrities lyginamasis pranašumas pagal veikiančių ūkio subjektų skaičių yra maisto produktų ir gėrimų, medienos bei medienos gaminių gamybos sektoriuose (žr.3 lent.). Tačiau pagal pajamas ir svarbą ne tik regionui, bet ir visai Lietuvai, be konkurencijos yra naftos chemijos sektorius, kuriam atstovauja AB „Mažeikių nafta“.

Apskritis	Įmonių skaičius 2005 m. II pusm.	Įmonių skaičius 2005 m. I pusm.	Įmonių skaičius 2004 m. II pusm.
Alytaus	100	118	101
Kauno	615	728	636
Klaipėdos	439	502	387
Marijampolės	75	120	90
Panevėžio	169	235	221
Šiaulių	240	276	235
Tauragės	62	71	60
Telšių	100	125	114
Utenos	104	109	114
Vilniaus	1619	1696	1452
Iš viso	3523	3980	3410

3 lentelė. Įregistruotų ūkio subjektų skaičius pagal apskritis 2005 m. II pusmetį

Situaciją vertinant pagal pramonės produkcijos gamybą, galima pateikti tokius bendro pobūdžio pastebėjimus. Maisto produktų ir gėrimų gamybos sektoriaus įmonės 2005 metais didino savo veiklos apimtį. Vidutiniškai šio sektoriaus įmonėse dirbo 82 darbuotojai. Galima daryti prielaidą, kad Telšių apskritis formuojasi kaip maisto produktų ir gėrimų gamybos sektoriaus ekonominis regionas (žr. 2 lent).

Tekstilės gaminių gamybos sektoriuje pastebimos neigiamos augimo tendencijos, mažėja ir įmonių pajamos už parduotą produkciją. Tam įtakos galėjo turėti didžiausios apskrityje Telšių įmonės “Mastis” bankrotas. Tačiau šiame sektoriuje statistikos departamento duomenimis, užimtų gyventojų skaičius šiek tiek auga (SD duomenys). Tam įtakos turi Plungės “Linų audinių” fabriko plėtra ir ryšiai su užsienio pirkėjais. Panaši situacija yra drabužių siuvimo sektoriuje.

Augantis sektorius - medienos bei medienos gaminių, išskyrus baldų, gamyba. Čia vyrauja mažos įmonės, tokios, kaip Mažeikių rajone UAB “Vistana”, Plungės rajone “Melita”, Telšių rajone “Robmona”. Baldų gamybos sektoriuje pastebimas sparčiausias teigiamas augimo tempas. Didžiausios apskrityje yra Telšių baldų gamybos įmonės AB “Minija” Plungėje, AB “Eliuda” Telšiuose ir AB “Stepono baldai” Mažeikiuose (žr. 4 lent.).

Bendrovė	Pagrindinė veikla	Darbuotojų skaičius 2003 12 31	Darbuotojų skaičius 2003 12 31
Mažeikių nafta, AB	Naftos perdirbimas, transportavimas, prekyba	3471	3.510
Žemaitijos pienas, AB	Pieno produktų gamyba	n.d.	1.807
Linų audiniai, AB	Audinių gamyba	806	797
Minija, AB	Baldų gamyba	417	456

4 lentelė. Stambiausios Telšių regiono pramonės įmonės, kuriose dirba daugiau nei 250 darbuotojų.

Telšių regiono įmonėse sparčiai auga užimtumas. Telšių apskrityje išryškėja ūkio subjektų augimas, gerokai aplenkiantis regionus, pirmaujančius pagal faktinį ūkio subjektų ar užimtų gyventojų skaičių. Todėl galima daryti prielaidą, kad Telšių apskritis formuojasi kaip baldų gamybos sektoriaus ekonominis branduolys - 2005 metais Telšių apskrityje buvo 16 baldų projektavimo ir gamybos įmonių.

Sparčiausiai auga leidybos, spausdinimo ir įrašytų laikmenų tiražavimo sektorius. Sparčiai auga ir šioje veikloje užimtų gyventojų skaičius. Didžiausios Telšių apskrityje spaustuvės yra Mažeikių skaitmeninės spaudos spaustuvė "Meškinas" ir Telšių "Spaudos lankas". Apskrityje veikia net 6 spaustuvės.

Tam tikras augimas pastebimas chemikalų ir chemijos pramonės gamybos, guminių ir plastikinių dirbinių gamybos sektoriuose. Juose nežymiai daugėja įmonių ir darbuotojų.

Kitokia situacija pagrindinių metalų gamybos sektoriuje. Čia stebimas spartus augimas. Įmonių konkurencingumas bei šiame sektoriuje dirbančių žmonių skaičius taip pat auga.

Augantis sektorius - metalo gaminių, išskyrus mašinas ir įrenginius, gamyba. Čia stebimas spartus užimtų gyventojų skaičiaus augimas.

Didelis teigiamas augimo tempas pastebėtas kitų, niekur nepriskirtų, mašinų ir įrangos gamybos sektoriuje. Tai susiję su sėkminga AB „Mažeikių nafta“ veikla, kurios aprūpinimui reikalinga stipresnė vietinė infrastruktūra (žr. 4 lent.).

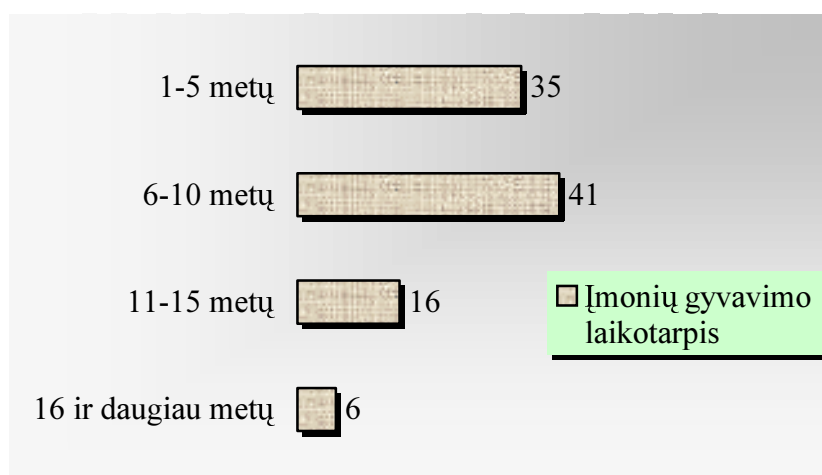
3.3.2. Mažų ir vidutinių įmonių (šakų) konkurencingumo didinimo Telšių regione tyrimo eiga

Šio tyrimo objektas - Telšių regiono smulkaus verslo įmonių konkurencingumo analizė, siekiant nustatyti verslo įmonių konkurencingumo padėtį ir įtaką nedarbo lygiui Telšių regione. Tyrimui atlikti pasirinktas anketinis apklausos metodas. 114 Telšių regiono mažų ir vidutinių įmonių pateiktos anketos, kuriose buvo pateikti klausimai, padėję įvertinti įmonių veiklos rodiklius, strategijų kūrimą, marketingo vadybos efektyvumą. Šio tyrimo reikšmingumas regionui būtų konkretūs patarimai Telšių apskrities verslo inkubatoriaus inkubuojamoms įmonėms personalo plėtros, veiklos rodiklių gerinimui. Tyrimo reikšmingumas šaliai – didėtų šalies įmonių konkurencingumas, mažėtų ekonominis atotrūkis tarp netolygiai išsivysčiusių regionų.

Anketos paso analizė

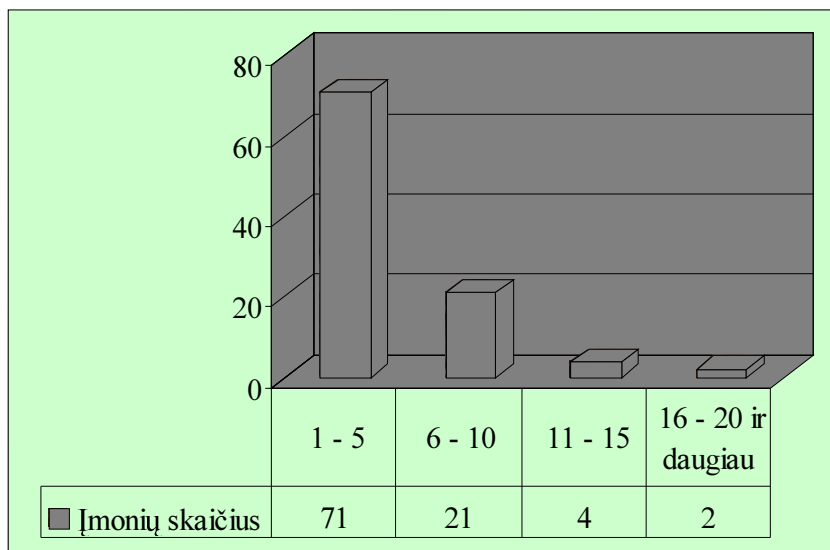
Apklaustos Telšių regiono mažos ir vidutinės įmonės. Išdalinta 114 anketų, grįžo 98 anketos. Anketos paso analizė suteikė duomenų apie įmonių steigimo metus, darbuotojų skaičių, įmonės tipą, metinę apyvartą, grynąjį pelną. Tuo tikslu buvo užduoti pirmieji penki klausimai.

Pirmojo klausimo rezultatai rodo, kad daugiausia įmonių gyvuoja intervale nuo 6 iki 10 metų, t. y. sudaro 42 % visų apklaustų Telšių regiono SVV įmonių. Į 1 – 5 gyvavimo metų intervalą įeina ketvirtadalis įmonių, į 10 – 15 intervalą – 16 % ir į 16 ir daugiau metų 6 % (žr.23 pav.).



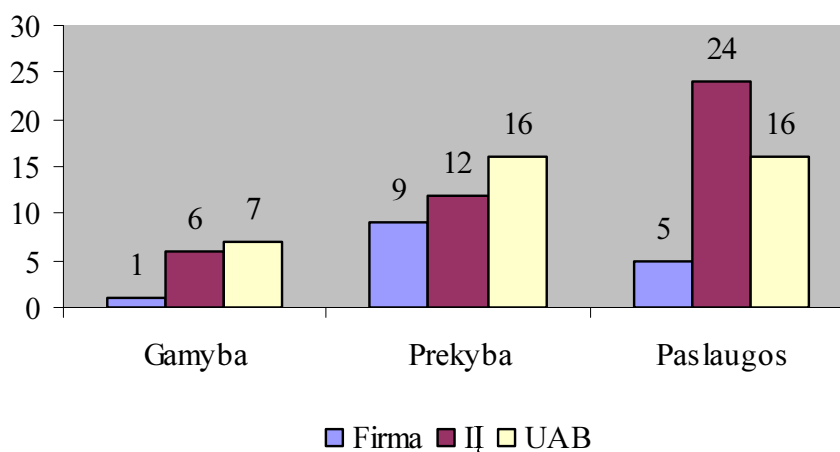
23 pav. Įmonių gyvavimo laikotarpis

Darbuotojų skaičius įmonėse pasiskirsto įvairiai: prekybos įmonėse dirba mažiau darbuotojų, nei paslaugų. Didžiausias darbuotojų skaičius užfiksuotas gamybos įmonėse – nuo 2 – 42 darbuotojų. Telšių regiono gamybos įmonių darbuotojų svartinis vidurkis – 11 darbuotojų. Prekybos įmonių darbuotojų svartinis vidurkis - 2,7 darbuotojai. Paslaugų sferoje darbuotojų svartinis vidurkis – 4,1 darbuotojai. Pagal darbuotojų pasiskirstymą įmonėse galima pastebėti, kad nuo 1 iki 5 darbuotojų dirba 71-oje įmonėje ir apima 73 % visų analizuojamų įmonių (žr. 24 pav.). Dviem trečdaliais mažiau darbuotojų dirba 21 įmonėje. Nuo 16 iki 20 ir daugiau darbuotojų dirba tik 2 % analizuojamų įmonių.



24 pav. Įmonių darbuotojų skaičiaus pasiskirstymas

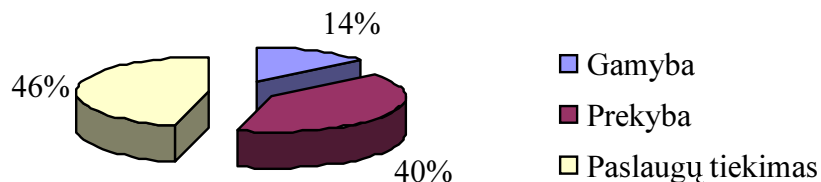
Pagal įmonės tipą, gamyboje, prekyboje ir paslaugose daugiausia yra individualių įmonių (žr.25 pav.). Uždarosios akcinės bendrovės sudaro šiek tiek mažiau - 40 % analizuojamų įmonių skaičiaus. Firmos sudaro tik 15 % analizuojamųjų įmonių, daugiausia jų - prekyboje. Paslaugų sferoje individualių įmonių skaičius sudaro 53 % analizuojamųjų įmonių.



25 pav. Telšių regiono įmonių pasiskirstymas pagal tipus

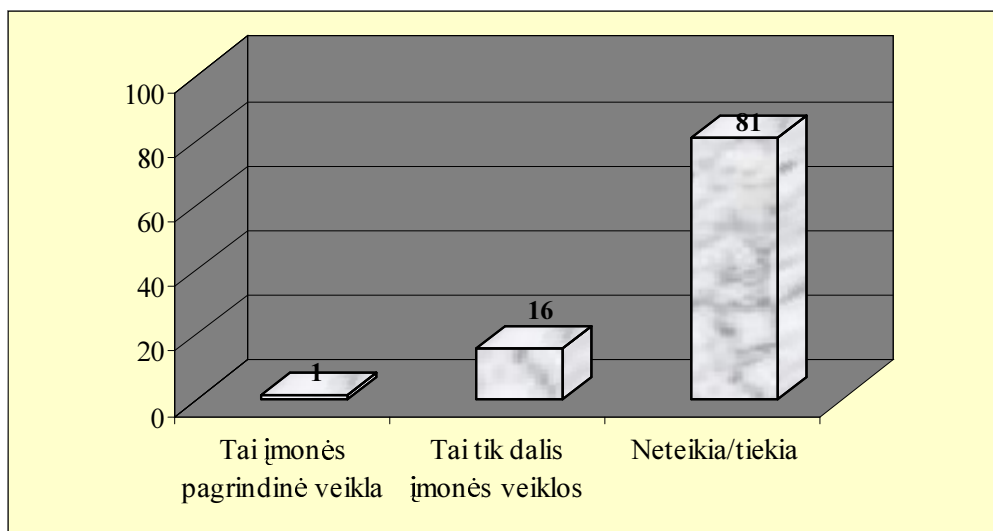
Telšių SVV įmonių konkurencingumo analizė

Daugiausia, t. y. 45 Telšių regiono įmonės užsiima paslaugų tiekimu, ir sudaro 46 % visų apklaustų SVV įmonių. Kiek mažiau, t. y. 39 įmonės užsiima prekyba ir sudaro 40 %. Mažiausia apklaustų įmonių dalis užsiima gamyba (žr. 26 pav.).



26 pav. Įmonių skaičius Telšių regione pagal veiklos rūšis

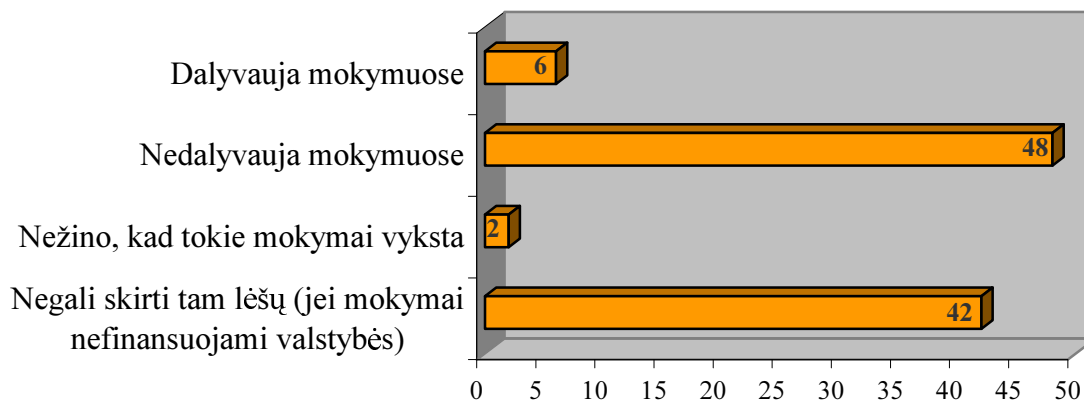
Inovatyvius produktus ar paslaugas tiekia/teikia tik 17 tiriamų įmonių, iš kurių tik vienos tai yra pagrindinė veikla ir sudaro 1 % tiriamų įmonių (žr. 27 pav.). Tačiau 16 % įmonių nurodė, kad inovacijos yra dalis jų atliekamos veiklos. Deja, net 83 % Telšių regiono įmonių neteikia/tiekia inovatyvių produktų/paslaugų.



27 pav. Inovatyvių paslaugų/produktų teikimas/tiekimas įmonės veikloje

Įmonių suinteresuotumas inovacijomis iš dalies lemia ir specialistų apmokymą, tobulinimosi galimybes. Įmonių galimybes siųsti darbuotojus mokytis ir tobulintis dalinai lemia įmonės finansinė padėtis. 43 % respondentų teigia, kad jei mokymai nefinansuojami valstybės, darbuotojų siuntimui į kursus neturi lėšų (žr. 27 pav.). Tad darbuotojus mokytis į Lietuvos verslo paramos agentūros rengiamus mokymus siunčia tik 6 % įmonių. Keletas įmonių net nežino, kad

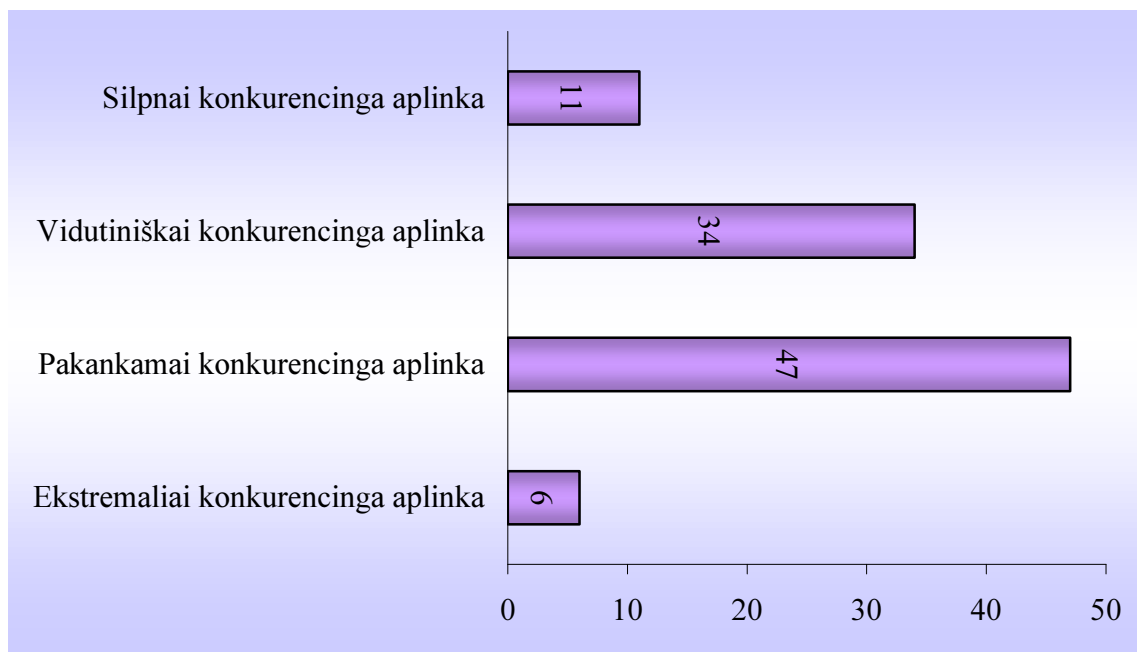
tokie mokymai organizuojami. 49 % įmonių steigėjų nemato būtinybės siūsti mokytis darbuotojų į tokio profilio kursus.



28 pav. Įmonių darbuotojų dalyvavimas Lietuvos verslo paramos agentūros rengiamuose mokymuose.

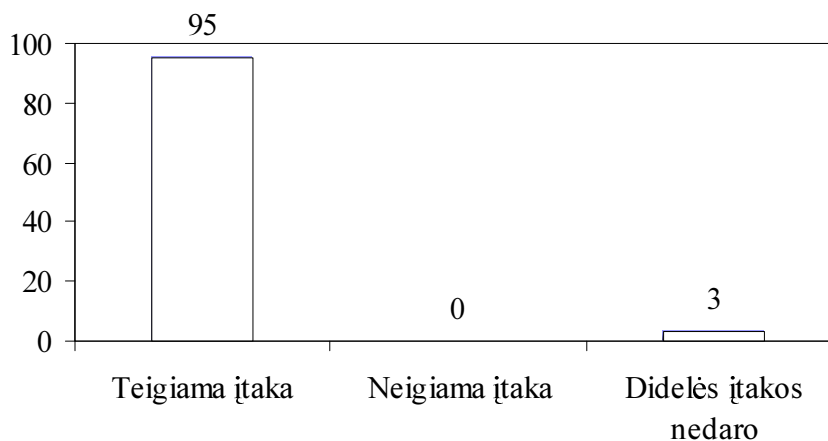
Naujovių diegimui įmonėje dauguma respondentų atsakė, jog negali sau leisti tam skirti lėšų, nes įmonių pelnas dažniausiai panaudojamas įrengimų priežiūrai, patalpoms įsigyti arba senus įrenginius pakeisti naujesniais. Jei ruošiamasi diegti naujoves, reikalaujančias daug kapitalo, tam įmonės dažniausiai ima paskolas iš banko.

Aplinkos, kurioje veikia įmonės, konkurencingumą, respondentės nurodė įvairiai. 6 % įmonių nurodė, kad jų aplinka yra ekstremaliai konkurencinga, 11 % įmonių vadovų mano, jog jų verslo aplinka silpnai konkurencinga. 48 % įmonių aplinką įvertino pakankamai konkurencinga, o 35 % - vidutiniškai konkurencinga. Pav. antkapinių paminklų gamybos įmonių, gėlių pardavimo verslo, kepyklų ir pan. rinka Telšių regione yra perpildyta. Todėl šios įmonės linkusios savo gamybos ir pardavimo aplinką įvardyti kaip ekstremaliai konkurencingą (žr. 29 pav.).



29 pav. Įmonių konkurencingumo įvertinimas Telšių regione

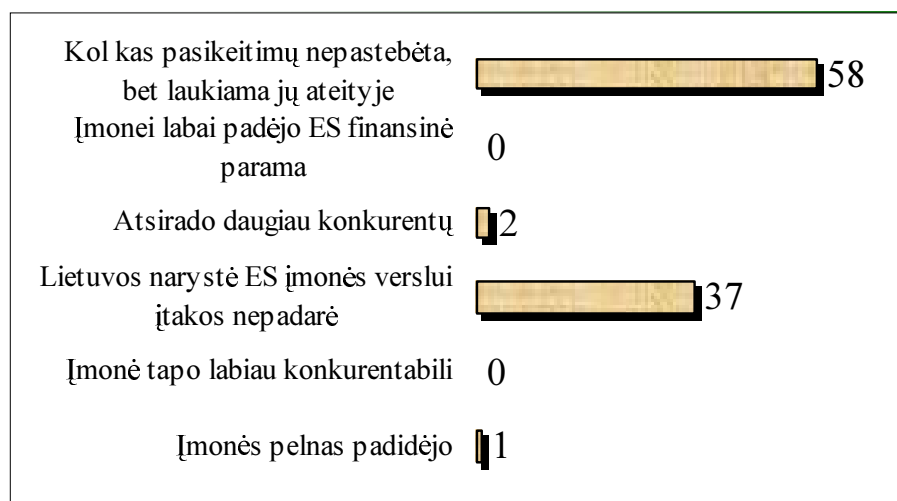
Į klausimą „kokią įtaką, Jūsų nuomone, daro ES teikiama finansinė parama smulkiam verslui“, įmonės respondentės beveik vieningai teigė, kad finansinė parama daro teigiamą įtaką (97 %), 3 % mano, jog didelės įtakos nedaro. Taip pat įmonės vieningai mano, jog ES teikiama finansinė parama nedaro neigiamos įtakos (žr.30 pav.).



30 pav. ES finansinės paramos įtaka smulkiam verslui

ES finansine parama nesinaudoja nė viena iš tyrimui pasirinktų įmonių. 70 % įmonių žino, kad tokia parama yra suteikiama ir galima rašyti projektus jai gauti. 4 % įmonių vadovų svarsto galimybę prašyti tokios paramos.

Lietuvos narystė ES Telšių regiono SVV įmonėms taip pat didelės įtakos nepadarė (žr. 31 pav.). 59 % atsakiusių teigė, kad pasikeitimų nepastebėjo, tačiau laukia jų ateityje. 38 % atsakiusių manė, kad Lietuvos narystė ES verslui įtakos nepadarė. Ir nė viena iš apklausių įmonių nemanė, kad tapo konkurentablesnė, 2 % teigė, kad įgijo daugiau konkurentų, 1 % teigė, jog įstojus į ES jų įmonės pelnas padidėjo.

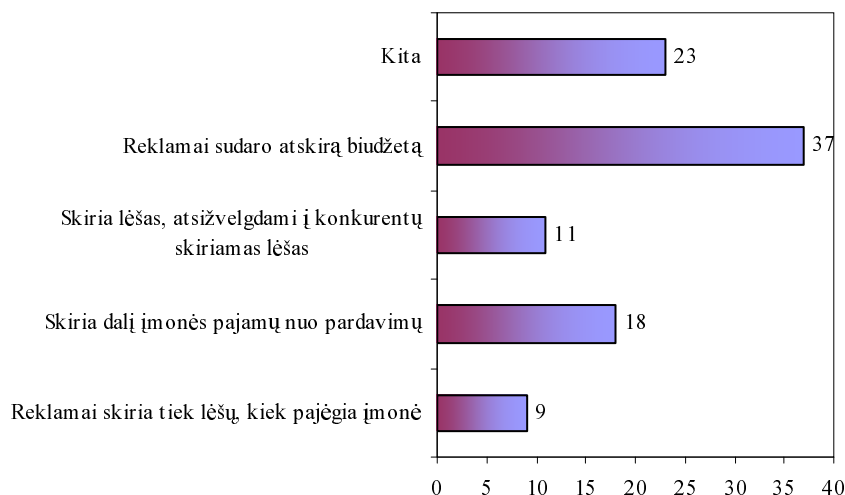


31 pav. Lietuvos narystės ES įtaka verslui

Telšių regione yra tik viena verslininkus vienijanti organizacija – Telšių verslininkų asociacija, kuri bendradarbiauja su Telšių savivaldybės taryba, siekiant kartu su verslininkais ieškoti naudingų naujų ir stiprinti jau esamus ryšius su kitomis savivaldybėmis bei ministerijomis. Tačiau priklauso šiai organizacijai tik 2 iš tiriamų Telšių regiono SVV įmonių. Tai Birutės Lekavičiūtės gėlių firma “Skinta” ir Onos Ananievienės individuali įmonė “Telonija”. Telšių verslo inkubatoriaus asocijuoti nariai – 6 tiriamosios įmonės.

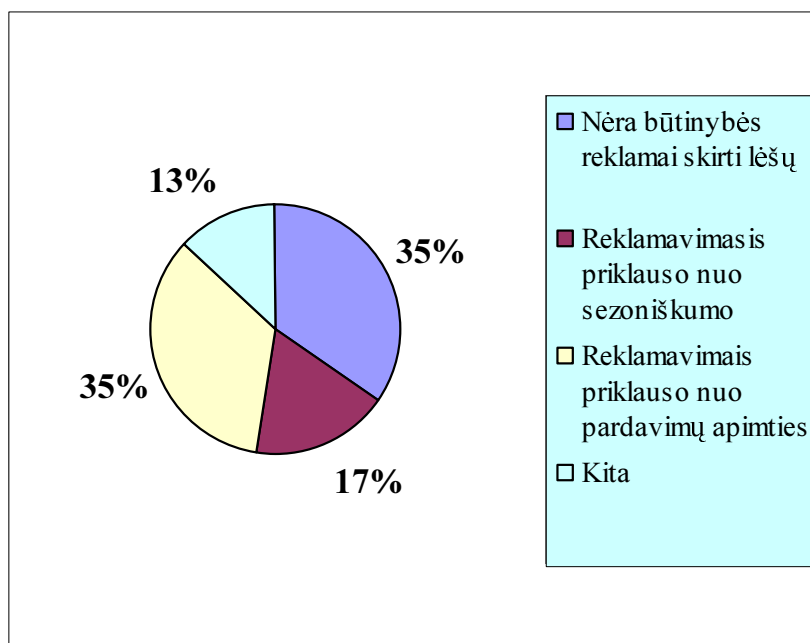
Telšių apskrities verslo inkubatoriaus teikiamomis paslaugomis naudojasi 21 individuali ir uždara akcinė bendrovė. Iš tiriamųjų įmonių į šį skaičių įeina keturios.

Į klausimą „Jūsų įmonės reklamos biudžeto sudarymo metodai“ 39 % apklaustųjų atsakė, kad reklamai sudaro atskirą biudžetą, 18 % reklamai skiria dalį įmonės pajamų nuo pardavimų, 11 % reklamai skiria lėšas, atsižvelgdami į konkurentų skiriamas lėšas, 9 % reklamai skiria tiek lėšų, kiek pajėgia įmonė (žr. 32 pav.).



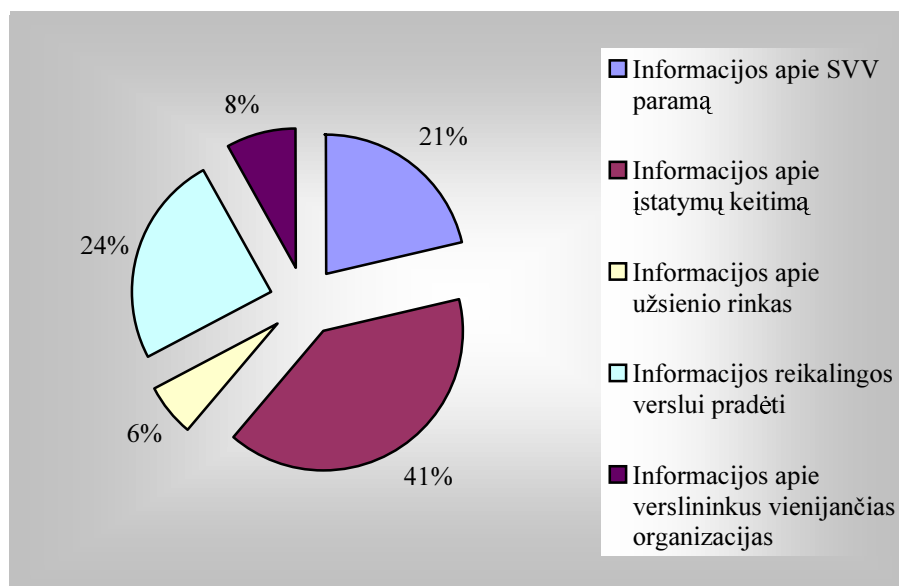
32 pav. Įmonių reklamos sudarymo metodai

Į 23 % atsakymų įeina įvairūs įmonių reklamos biudžeto sudarymo metodai: pav. siuvimo, techninės pagalbos, keleivių vežimo įmonės nemato būtinybės reklamai skirti lėšų, nes turi pastovius klientus ir supirkėjus (žr. 33 pav.). Taip atsakiusiųjų sudaro 35 %. 17 % įmonių reklama priklauso nuo sezoniškumo, pav. kaimo turizmo, proginių rūbų nuomos ir kt. 35 % teigė, kad lėšų, skiriamų reklamai apimtis priklauso nuo pardavimų apimties. Jei įmonė negauna pakankamai pelno, reklamai nėra linkusi skirti lėšų. Į 13 % atsakymų „kita“ įeina pavieniai skelbimai spaudoje, iškabos, reklamos procesas vyksta per vartotojus ir klientus.



33 pav. Kiti atsakymai į klausimą „Jūsų įmonės reklamos biudžeto sudarymo metodai“

Pasidomėjus, kokios informacijos labiausiai trūksta įmonėms, paaiškėjo, kad labiausiai trūksta informacijos apie įstatymų keitimą (žr.34 pav.). Taip nurodė 41 % įmonių. Perpus mažiau nurodyta, kad trūksta informacijos reikalingos verslui pradėti ir apie SVV paramą.



34 pav. Įmonių konkurencingumo įvertinimas

Itin nedidelis procentas įmonių nurodė, kad joms trūksta informacijos apie verslininkus vienijančias organizacijas ir informacijos apie užsienio rinkas. Iš palyginti mažo procento pasirinkusiųjų šiuos atsakymus negalima daryti prielaidos, kad šitokios informacijos iš tiesų trūksta. Pagal atsakiusiųjų įmonių veiklos specifiką galima spręsti, kad atsakymus įmonės rinkosi pagal tai, kas joms aktualiausia pagal jų veiklos pobūdį.

Išvados

Išanalizavus teorinius nedarbo problemos aspektus ir atlikus praktinę šalies bei Telšių apskrities 1999 – 2005 metų laikotarpio darbo rinkos veiksnių analizę, galima daryti sekančias išvadas:

Ekonominis nedarbo nuostolis – visuomenė praranda galimybę pagaminti ir įsigyti papildomų prekių ar paslaugų. Formuojasi neigiamai veikianti vartojimą ir gamybos bei paslaugų plėtrą atidėta paklausa.

Laisvos darbo vietos greitai neužpildomos, nes daugelis bedarbių (ypač turinčių profesiją) kvalifikacija neatitinka darbdavių poreikių, o ir priimti į darbą jie neužsibūna, nes Lietuvoje sparčiai plinta tendencija kuo daugiau darbuotojų priimti laikinam darbui (taip darbdavys išvengia didesnės socialinių įmokų naštos). Be to, nemažai profesijų prarado paklausą, todėl daugeliui žmonių tenka ją keisti, arba keisti turimos profesijos profilį.

Žemas teritorinis bei profesinis gyventojų mobilumas apsunkina efektyvų darbo išteklių panaudojimą.

Nedarbo rodiklių patikimumas nėra šimtaprocentinis, nes oficialusis nedarbas yra tik institucinė gyventojų užimtumo mažėjimo išraiška arba pasekmė. Statistiniai nedarbo rodikliai mažėja, tačiau realusis nedarbas nesumažėjo. Tai gali paaiškinti darbo rinkos legalizavimo pradžia. Gausėja žmonių, pereinančių iš neoficialiosios darbo rinkos į oficialiąją. Taigi apdraustų dirbančiųjų padaugėjimą veikiausiai lemia nelegalaus darbo sumažėjimas.

Atskirais laikotarpiais oficialusis nedarbas padidėdavo daugiausia ne dėl įmonių bankrotų ar didinamos minimalios algos, o dėl to, kad darbo biržose įsiregistravusieji bedarbiai turi teisę mažiau mokėti už komunalines paslaugas, be to, valstybės lėšomis apmokamas jų sveikatos draudimas. Taigi institucinio nedarbo rodikliai priklauso ir nuo valstybės socialinės apsaugos politikos.

Nedarbo lygio kilimo ir leidimosi trajektorija Telšių apskrityje, lyginant su nedarbo lygio kitimu Lietuvos mastu, analizuojamuoju laikotarpiu (1999 – 2005 m.) skiriasi 1 metais. Jei Lietuvoje aukščiausias nedarbo lygis buvo 2001 m., tai Telšių apskrityje – 2002 m.. Tačiau nuo 2002 metų pakilęs aukščiau respublikinio, nedarbo lygis Telšių apskrityje iki 2005 metų išliko didesnis. Tam įtakos turėjo didžiųjų pramonės įmonių veiklos sutrikimai, mažėjančios gamybos apimtys.

Telšių apskrities ekonomikos augimas yra lėtesnis, o apskričių centrai yra ne tokie patrauklūs užsienio investicijoms, nei labiau išsivysčiusių apskričių. Atsiliekančiose savivaldybėse trūksta kvalifikuotos darbo jėgos, atitinkančios darbo rinkos poreikius, jose nėra pakankamai išplėtota kvalifikacijos kėlimo sistema bei nėra sąlygų naujų technologijų plėtrai, nėra pilnai išvystyta verslo paramos infrastruktūra, silpni kooperaciniai ryšiai tiek tarp stambaus, tiek tarp smulkaus ir vidutinio verslo įmonių. Socialiniai-ekonominiai apskrities skirtumai yra gilesni ir ryškesni nei tarp kitų šalies apskričių.

Telšių apskrities regioniniai centrai, kurių ekonomikos potencialas yra nepakankamas, nesugeba sudaryti sąlygų įsidarbinimui, kvalifikacijų tobulinimui bei diegti aukštų technologijų gamybą taip, kad pakeistų aplinkinių gyvenamųjų vietovių situaciją (išsidėsčiusių 50–70 kilometrų spinduliu aplink centrus). Regioninių centrų ekonomikos augimas išlieka silpnas.

Nedarbą didinančios priežastys Telšių apskrityje gali būti sumažėjusi smulkaus ir vidutinio verslo plėtra, individualių įmonių skaičiaus apskrityje sumažėjimas, ko pasekoje mažėjo darbdavių ir individualiu verslu užsiimančių žmonių.

Apklausos rezultatai parodė, kad, didžiausias poreikis tarp Telšių regiono SVV įmonių yra finansuoti investicijas į materialų turta, įrangą ir apyvartinėms lėšoms papildyti.

Inovatyvių ir ankstyvos vystymosi stadijos įmonių veiklos finansavimas pasitelkus skolinių instrumentus nėra plačiai paplitęs dėl pakankamai didelės rizikos, kurios tradicinio skolinimo finansų įstaigos nelinkusios prisiimti.

Viena iš didžiausių kliūčių, su kuriomis tenka susidurti naujus produktus ir procesus diegiančioms įmonėms – baimė imti stambias paskolas, nes inovacijų diegimo išlaidos didelės, aukšta ekonominė naujovių diegimo rizika, ilgas inovacijų atsipirkimo laikas ir tinkamų lėšų šaltinių stoka.

PASIŪLYMAI

Nedarbui mažinti bei gyventojų ekonominiam užimtumui gerinti siūlyčiau įgyvendinti šias nedarbo mažinimo priemones:

Tam, kad skatinti verslumą – sudaryti verslo aplinkos žemėlapius visose teritorijose, bendradarbiaujant su seniūnijomis, savivaldybėmis ir nustatyti trūkstamas paslaugas. Taip pat operatyviai atnaujinti informacinę medžiagą apie savo verslo organizavimo galimybes ir užtikrinti patrauklų ir prieinamą jos pateikimą specializuotuose centruose bei kitomis atviro informavimo priemonėmis.

Organizuoti sistemingus individualius bei grupinius pokalbius, konsultacijas, informacinius tikslinius susirinkimus.

Inicijuoti darbo vietų kūrimo skatinimą, lanksčių darbo organizavimo formų taikymą teikiant pasiūlymus savivaldybėms dėl mokestinių lengvatų pradedantiems savo verslą, išsiperkantiems verslo leidimus dalyvauti ES ir kituose tarptautiniuose smulkaus ir vidutinio verslo rėmimo projektuose bei organizuoti jų rezultatų sklaidą, taip pat įvertinti aukščiausio nedarbo teritorijose darbo rinkos monitoringo rezultatus ir numatyti poveikio priemones.

Didinant darbo jėgos kvalifikaciją bei siekiant gebėjimų verslumui – dalyvauti subsidijuojamų profesinio mokymo programų rengime ir jų įgyvendinime, siekiant ekonominės ir socialinės sanglaudos.

Didinti bedarbių profesinius gebėjimus organizuoti verslą bei didinti besimokančių bedarbių darbinis įgūdžius, siekiant jų praktinio mokymo atlikimo konkrečiose darbo vietose.

Didinti verslo aplinkos, verslo investicijų patrauklumą inicijuojant bei organizuojant vietinių užimtumo iniciatyvų projektų rengimą, siekiant kurti naujas darbo vietas aukščiausio nedarbo regionuose (Telšių apskrities darbo rinkos atžvilgiu – Varniuose (Telšių raj., Sedoje (Mažeikių raj., bei Kuliuose (Plungės raj.).

Siekiant spręsti jaunimo integracijos į darbo rinką problemą, būtina tobulinti profesinio orientavimo sistemą, pradedant vidurinėmis lavinimo mokyklomis. Taikyti įvairias darbdavių skatinimo įdarbinti jaunus žmones formas ir priemones.

Vykdamas bedarbių perkvalifikavimą, lanksčiau reaguoti į darbo jėgos paklausą, darbdavių keliamus reikalavimus potencialiems darbuotojams.

Visuomenė turėtų ne laukti, kol Darbo birža pasiūlys laisvą darbo vietą, o potencialūs darbuotojai turėtų patys aktyviai ieškoti darbo įvairiomis priemonėmis: įmonėse, privačiose įdarbinimo agentūrose, žiniasklaidoje.

Verslui trukdo per didelis pelno mokestis. Naujai įsikūrusiai įmonei turėtų būti mažesnis, galbūt diferencijuotas ar visai panaikintas pelno mokestis. Turėtų būti paprastesnė buhalterinė apskaita ir mokesčių mokėjimo tvarka.

Įmonės veiklos finansavimui galėtų naudoti rizikos kapitalo fondų investicijas. Pagerėjęs nuosavo ir skolinto kapitalo santykis įmonės balanso struktūroje leistų įmonei papildomai pritraukti ir papildomą skolintą kapitalą iš įvairių finansų įstaigų.

DISKUSIJA

Pastaraisiais metais Lietuvoje nedarbo lygis mažėjo. Tačiau jis vis dar išlieka aukštas – didesnis, nei ES šalių vidurkis. Šalies ekspertai prognozuoja, jog situacija darbo rinkoje turėtų ir toliau gerėti. Tačiau tyrimo metu pastebėtas darbo rinkai rengiamų darbuotojų pasiūlos ir paklausos nesuderinamumas kokybės ir kiekybės aspektais. Pristatomas tyrimas – tai pirmas žingsnis, padėsiantis išsiaiškinti, kuriuose rajonuose reiktų labiau atkreipti dėmesį į gausesnę SVV įmonių steigimą ir rėmimą, bedarbių persikvalifikavimo problemas, kokiose apskrities regionuose didesnę dėmesį skirti žemės ūkio ir kaimo plėtrai. Pastebėta, kad iki šiol nebuvo surinkta pakankamai duomenų apskrities ir regioniniu lygiu siekiant nuspręsti, į kurią ūkio šaką skirti daugiau investicijų.

Viena aišku, daugiau investicijų reiktų skirti į žmogiškuosius išteklius, SVV įmonių inovacijų diegimą, verslo paramos struktūras. Galima tik spėlioti, kas sąlygoja didelį procentą ilgalaikių bedarbių, didžiulį neatitikimą tarp kvalifikuotos darbo jėgos paklausos ir pasiūlos, problemišką laikinai iškritusių iš darbo rinkos grįžimą. Gal neefektyvi apskrities darbo biržos veikla, profesinio rengimo kokybės stoka, gyventojų senėjimas, gimstamumo mažėjimas. Tos pačios problemos sprendimas įvairiais aspektais dažniausiai padidina sprendimo efektyvumą, todėl baigiamajame magistro darbe pabandžiau paliesti ir regiono įmonių veiklos specifiką, apklausos būdu išanalizuoti įmonių veiklos ypatumus, konkurencingumo rodiklius. Remiantis tyrimo rezultatais, galima teigti, kad Telšių apskrities įmonės yra silpnai konkurencingos tiek apskrities, tiek šalies mastu. Todėl apskrities plėtra yra laikoma problemine tiek socialine, tiek ir ekonomine prasme. Norint išspręsti šią problemą, apskrities savivaldybės turėtų skirti didesnę dėmesį SVV įmonių kūrimo, verslumo skatinimo srityse, skatinti verslumą didinant paramos smulkiam ir vidutiniam verslui efektyvumą bei viešųjų paslaugų verslui kokybę. Manau, pirmiausia reiktų atlikti pradedančiųjų verslininkų apklausą, kad galima būtų identifikuoti, kokie yra pradedančiųjų verslininkų poreikiai viešosioms verslo paslaugoms. Tyrimo metu pastebėta, kad naujai besikuriančioms miesto ir regiono smulkaus ir vidutinio verslo įmonėms sunku subręsti, jos sunkiai prisitaiko prie rinkos sąlygų, dėl to apskrityje nemaža jų dalis bankrutuoja. Drašiai galima teigti, kad Telšių regiono SVV įmonės per mažai deda pastangų, kad pritraukti finansavimą iš kitų fondų.

Ateityje būtų tikslinga iširti, kokios priežastys tai įtakoja. Šiame tyrime buvo apklausta tik dalis Telšių regiono įmonių. Norint tiksliai įvardyti Telšių apskrities nedarbo, SVV įmonių problemas būtina tokią apklausą pratęsti ir Mažeikių, Plungės, Rietavo regionuose, bendradarbiaujant su apskrities darbo biržomis ir verslo inkubatoriais.

LITERATŪRA

1. Bartosevičienė, V. (2002). *Ekonominė statistika*. Kaunas: Technologija.
2. Bartosevičienė, V., Vaitkevičius, S., Jančukienė, I. (2003). *Ekonominiai statistiniai tyrimai*. Kaunas: Technologija.
3. Baumilienė, V., Brazauskienė, B. (1998). *Užimtumo problemos Lietuvoje*. *Ekonomika ir vadyba 97: tarptautinės konferencijos pranešimų medžiaga*. Kaunas.
4. Baumilienė, N. (1996). Nedarbo lygio matavimas. *Ekonomika ir vadyba 1996: Tarptautinės konferencijos pranešimų medžiaga* [Kaunas: Technologija 1996 m., balandžio 18-19 d].
5. Bedarbių registravimo, pašalpų jiems skyrimo ir mokėjimo tvarka, 1996 m. gruodžio 30 d. *Lietuvos Respublikos Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos įsakymas Nr. 76*.
6. Boyes, J. W. (1988). *Macroeconomics. Intermediate theory and policy*. Cincinnati, Ohio: South – Western Publishing Co., 1988. – 2nd edition.
7. Česynienė, R. (1996). *Darbo ekonomikos teoriniai pagrindai. Mokomoji priemonė bakalauro studijų studentams*. Vilnius.
8. Dailingas, B., Čiburienė, J., Snieška, V. (1997). *Makroekonomikos pagrindai*. Kaunas: Technologija.
9. Damidavičius, M. (2000). *Aktyvi darbo rinkos politika ir nedarbas Lietuvoje*. *Ekonomika ir vadyba*. Kaunas: Technologija.
10. Darbo biržos naujienos. (2004).
11. Dubinas, V. (1995). *Darbo apmokėjimo organizavimas*. Vilnius: Lietuvos informacijos institutas.
12. Džuell, L. (2001). *Industrialno organizacionnaja psichologija. Učebnik dlia vuzob*. Piter.
13. *Ekonomika. Vadyba*. Kaunas: Technologija, 1996;
14. *Europos bendrijų iniciatyvos EQUAL bendrasis programavimo dokumentas*. 2004-2006 projektas.
15. Ethical principles in the conduct of research with human participants. (1982). *American Psychological Association*.
16. Feldman, A. H. J., Purbhoo, D. C. (1985). The role of social-desirability response bias in turnover research. *Academy of Management Journal*.
17. Jakutis, A., Petraškevičius, V., Stepanovas, A., Šečkutė, L., Zaiceva, S. (1999). *Ekonomikos teorijos pagrindai*. Kaunas: Technologija.
18. Yin, R. (1981). The case study crisis: Some answers. *Administrative Science Quarterly*.

19. Jakutis, A., Petraškevičius, V., Steponavičius, A. (1999). *Ekonomikos teorijos pagrindai*. Vilnius.
20. Jurčienė, D. (2001). Kodėl žmonės turėtų Jums dirbti? *Vadovo Pasaulis*, 6.
21. Laužackas, R. (1995). Darbo rinka ir profesinis rengimas kaip jos valdymo veiksnys. *Organizacijų vadyba*. 1.
22. Lietuvos darbo biržos strateginis ir veiklos planas (2003 – 2005).
23. Lietuvos darbo biržos veikla (2004).
24. Lietuvos ekonominė apžvalga. (2004). *Statistikos departamentas prie LR Vyriausybės*.
25. Lietuvos ekonominė ir socialinė raida. (2004). Vilnius, 1.
26. Lietuvos ekonominė ir socialinė raida (1997). 1996m. sausio – gruodžio mėn. Statistikos departamentas prie LRV. Vilnius.
27. Lietuvos miestų ir rajonų socialinė ir ekonominė raida. (1995). *Statistikos rinkinys*. Vilnius.
28. Lietuvos socialinė raida. (2000). *Statistikos departamentas*. Vilnius.
29. Lietuvos statistikos metraštis 2002 m
30. Lietuvos statistikos metraštis 2003 m
31. Lietuvos statistikos metraštis 2004 m
32. Lietuvos ūkio ekonominė ir socialinė būklė 2003 metais. *Socialinis pranešimas*. Vilnius.
33. Lietuvos ekonomikos apžvalga (2005). Nr. 4.
34. *Lietuvos demografiniai pokyčiai ir gyventojų politika* (1995). Vilnius.
35. “Verslo žinių” informacija. Nr. 215. 2005-11-08
36. Lietuvos smulkaus ir vidutinio verslo analizė. 2005 lapkričio mėn.
37. Lukoševičius, V., Stanevičius, P. (1998). *Teorinė ekonomika I d.* Vilnius.
38. Lukoševičius, V., Stankevičius, P. (2002). *Teorinė ekonomika II d.* Vilnius.
39. Lukoševičius, V., Stankevičius, P. (1998). *Teorinė ekonomika. Metodinė mokymo priemonė*. Vilnius.
40. Martinkus, B. (1998). *Darbo ištekliai ir jų panaudojimas*. Kaunas.
41. Martinkus, B., Sakalas, A., Savanevičienė, A. (2003). *Darbo išteklių ekonomika ir valdymas*. Kaunas.
42. Martinkus, B., Savanevičienė, A. (1996). *Darbo ekonomika*. Kaunas: Technologija.
43. Martinkus, B., Savanevičienė, A. (1997). *Darbo ekonomika*. Kaunas: Technologija.
44. Martinkus, B., Žilinskas, V. (1997). *Ekonomikos pagrindai*. Kaunas: Technologija.
45. Mitrikas, A., A. (1996). *Socialiniai pokyčiai ir socialinė politika. Lietuva socialinių pokyčių erdvėje*. Vilnius.

46. Navickas, V., Paulavičius, K. (1999). *Darbo rinka. Teorija ir valstybės politika*. Vilnius: Vilniaus pedagoginis universitetas.
47. Nikitina, S., Makauskienė, A. (2000). Nedarbas ir jo didėjimo priežastys ekonomikos pertvarkymo Lietuvoje metu. *Ekonomika ir vadyba: Tarptautinės konferencijos pranešimų medžiaga*. Kaunas: Technologija.
48. Paulavičius, K., B. (1998). *Darbo rinka*. Vilnius: Vilniaus pedagoginis universitetas.
49. Parkin, M. (1990). *Macroeconomics*. University of Western Ontario. Addison-Wesley Publishing Co. Inc.
50. Pranešimas apie žmogaus socialinę raidą Lietuvoje. (1997). *Jungtinių Tautų Vystymo Programa Lietuvoje*. Vilnius.
51. Pocius, A., Damidavičius, M. (1993). Darbo rinkos sąvokos ir statistinių rodiklių sistema. *Gyvenimo šaltiniai*. 7-8.
52. Quasi-experimentation: Design and analysis issues for field settings. (1979). Boston.
53. Rinkos ekonomika ir valstybinis reguliavimas (1991).
54. Ruževskis, J. (1999). Nedarbas Lietuvos visuomenėje. *Lietuva socialinių pokyčių erdvėje*. Vilnius.
55. Statistikos departamento duomenys (2004).
56. Šarapovas, T., Navickas, V. (2000). *Darbo jėgos restruktūrizavimo procesai Lietuvos įmonėse*. *Ekonomika ir vadyba*. Kaunas: Technologija.
57. Telšių darbo biržos 1999 metų veiklos ataskaita.
58. Telšių darbo biržos 2000 metų veiklos ataskaita.
59. Telšių darbo biržos 2001 metų veiklos ataskaita.
60. Telšių darbo biržos 2002 metų veiklos ataskaita.
61. Telšių darbo biržos 2003 metų veiklos ataskaita.
62. Telšių darbo biržos 2004 metų veiklos ataskaita.
63. Telšių darbo biržos 2005 metų veiklos ataskaita.
64. Valstybės žinios. (1996) Nr. 30-736 Nr. 131.
65. Vanagas, P. (1994). Atlyginimo už darbą formos ir jų atmainos išsivysčiusiose pasaulio šalyse. *Lietuvos ūkis*, 7/8.
66. Vyriausybės užimtumo programa 2001 – 2004 metams [žiūrėta 2006-04-10]. Prieiga per internetą: < www.ukmin.lt/lt/strategija/doc/2005-05-12-strategiju-sarasas.doc >.
67. 2002 metų I ketvirčio Lietuvos Respublikos ūkio makroekonominė apžvalga. LR ūkio ministerija. [žiūrėta 2006-03-04]. Prieiga per internetą: < <http://www.ukmin.lt/lt/renginiai/detail.php?ID=9424> >.

PAGRINDINIŲ SAŲVOKŲ ANALIZĖ

B

Bedarbiai (registruoti darbo biržoje) yra nedirbantys darbingo amžiaus darbingi asmenys, nesimokantys dieninėse mokymo įstaigose, užsiregistravę gyvenamosios vietos valstybinėje darbo biržoje kaip ieškantys darbo ir pasirenkę profesiniam mokymuisi.

Bedarbiai (STD)– tiriamojo amžiaus gyventojai tiriamąją savaitę:

- Neturintys darbo;
- Suradę darbą, galintys per ateinančias dvi savaites pradėti dirbti;
- Įvairiais būdais keturias savaites aktyviai ieškantys darbo (kreipėsi į valstybinę ar privačią darbo biržą, darbdavius, draugus, žiniasklaidą, gimines, lankėsi statybose, turgavietėse, ieškojo patalpų, įrengimų ar kreditų savo verslui plėtoti).

Bedarbis atsigavimas - ekonominis šalies atsigavimas po krizės, kuomet, nepaisant akivaizdaus ekonomikos kilimo, nesukuriamos naujos darbo vietos. Ši situacija buvo stebėta apie 1990 metus Amerikoje. Terminas pradėtas plačiai vartoti nuo maždaug 2000 metų.

D

Dalinis bedarbis - darbingas asmuo, dėl darbo stokos priverstas dirbti ne visą darbo laiką.

Darbas – žmonių fizinių bei protinių gebėjimų naudojimas ekonominėms gėrybėms gaminti.

Darbdavys - fizinis arba juridinis asmuo, susijęs su darbuotoju įdarbinimo santykiais ir atsakingas už įmonę arba įstaigą.

Darbingumas - sveikatos bei pajėgumo lygis, kurio pakanka dirbti.

Darbingumo netekimas - laikinas ar visiškas profesinio darbingumo netekimas dėl nelaimingo atsitikimo darbe, susirgimo profesine liga ar bendrojo susirgimo.

Darbo jėga (STD) – tiriamojo amžiaus gyventojai, kurie tiriamąją savaitę buvo užimti arba bedarbiai.

Darbo jėga (LDB) – tai visi užimtieji ir bedarbiai.

Darbo jėgos aktyvumo lygis (STD) – darbo jėgos ir tiriamojo amžiaus gyventojų santykis.

Darbo jėgos aktyvumo lygis (LDB) – darbo jėgos santykis su darbingo amžiaus ir vyresniais gyventojais.

Darbo užmokestis - atlyginimas įvairiomis formomis už atliktą darbą.

Darbuotojas - fizinis asmuo, turintis darbinį teisnumą ir veiksnumą, dirbantis pagal darbo sutartį už atlyginimą.

I

Ilgalaikis nedarbas - nedarbas, kurio ištisinė trukmė viršija nustatytą laiko tarpą, pavyzdžiui, 12 mėnesių, arba didžiausią bedarbio išmokos mokėjimo laiką.

Išmokos negaunantis bedarbis – registruotas bedarbis, negaunantis bedarbio išmokos (pavyzdžiui, ilgalaikio nedarbo atvejais).

J

Jaunasis bedarbis - jaunas nesimokantis ir neturintis darbo asmuo. LT nesimokantis ir neturintis darbo 16–24 metų amžiaus asmuo.

Juodoji darbo rinka - neteisėta, ne įstatymų pamatu veikianti darbo rinka.

L

Laikinis bedarbis - asmuo, kuris ribotą laiko tarpą neturi darbo.

Laikinis darbuotojas - laikinai (nustatytam laikui) į darbą priimtas darbuotojas.

Laikinis nedarbingumas - asmens būklė nuo ligos ar traumos pradžios iki sveikatos atgavimo arba visiško nedarbingumo pripažinimo.

Laikinojo nedarbingumo atostogos - laikas, kurį darbuotojas nedirba dėl ligos ar kito sveikatos sutrikimo. LT taip pat įskaitomi šeimos nario slaugymo, epideminės padėties bei gydymo protezavimo ir ortopedijos stacionare laikotarpiai.

N

Neaktyvūs gyventojai (LDB) – tai darbingo amžiaus ir vyresni gyventojai, kurių negalima priskirti nei prie užimtųjų, nei prie bedarbių. Tai dieninių mokyklų moksleiviai ir studentai, namų šeimininkės, nedirbantys pensininkai ir invalidai, asmenys, esantys įkalinimo įstaigose, ir kiti neaktyvūs gyventojai.

Nedarbas - padėtis, kai asmuo ne savo noru neturi mokamo darbo ir, būdamas darbingas, negali jo rasti.

Nedarbingumas - dalinis arba visiškas darbingo amžiaus asmens negalėjimas dirbti.

Nedarbo lygis - bedarbių skaičiaus santykis nuošimčiais palyginti su veikliųjų arba darbingo amžiaus gyventojų skaičiumi.

Nedarbo lygis – bedarbių skaičiaus ir darbo jėgos santykis.

Nedarbo mažinimas - veiksmai, kuriais siekiama šalinti nedarbą bei jo neigiamus padarinius.

Nedarbo rizika - tikimybė, kad asmuo gali netekti darbo.

P

Priešpensinis bedarbis - bedarbis, kuriam liko ne daugiau kaip penkeri metai iki teisės gauti visą senatvės pensiją.

S

Struktūrinis nedarbas - ilgalaikis nedarbas, kurį sukelia struktūriniai ekonomikos pokyčiai, pavyzdžiui, technologijos ar darbo jėgos struktūros pakitimas.

Š

Šeimos ūkis - grupė po vienu stogu gyvenančių asmenų, kurie tvarko bendrą namų (šeimos) turtą ir kartu gamina, siekdami patenkinti kasdieninius poreikius; namų ūkį gali turėti ir atskirai savarankiškai gyvenantis asmuo.

U

Užimtieji (STD) – tiriamojo amžiaus gyventojai, tiriamąjį laikotarpį (savaite) dirbę bet kokią darbą, trukusį ne trumpiau kaip 1 valandą, ir gavę darbo užmokestį ar turėję pelno. Tai darbdaviai, samdomi darbuotojai, padedantys šeimos nariai, savarankiškai dirbantys asmenys.

Užimtieji (LDB) – tai dirbantys visų nuosavybės formų įmonėse, įstaigose ir organizacijose ir atliekantys karinę tarnybą. Užimtųjų grupei taip pat priskiriami ir tie asmenys, kurie nebuvo nutraukę oficialių ryšių su darbovieta, nors ataskaitinį laikotarpį nedirbo dėl ligų, traumų, ligonių slaugymo, kasmetinių ir nemokamų atostogų, darbo trūkumo, prastovų.

Užimtumo lygis – užimtųjų ir tiriamojo amžiaus gyventojų santykis.

Anketa



Gerb. Direktoriau,

Šiaulių universiteto vadybos magistrantė atlieka mažų ir vidutinių įmonių konkurencingumo tyrimą Telšių regione. Tyrimo tikslas – ištirti verslo aplinką Telšių apskrityje. Jūsų pagalba ir nuoširdūs atsakymai padėtų objektyviai įvertinti esamą padėtį Telšių regione.

Maloniai prašome atsakyti į anketos klausimus. Pasirinktą atsakymą žymėkite kryžiu.

DUOMENYS APIE RESPONDENTĄ

1. Įmonės įsteigimo metai	
2. Darbuotojų skaičius	
3. Įmonės tipas	
4. Metinė apyvarta, mln. Lt. 2004 m.	
5. Grynasis pelnas, mln. Lt. 2004 m.	

1. Kokia veikla įmonė užsiima?

- Gamyba (kokia produkcijos dalis eksportuojama – < 50%; > 50%)
 Prekyba
 Paslaugų tiekimas

2. Ar Jūsų įmonė tiekia/teikia inovatyvius produktus/paslaugas?

- Taip, įmonės pagrindinė veikla yra tiekti/teikti inovatyvią produkciją/paslaugas
 Taip, bet tai tik dalis atliekamos įmonės veiklos
 Ne

3. Ar Jūsų įmonės darbuotojai dalyvauja mokymuose, rengiamuose Lietuvos verslo paramos agentūros, kurie susiję su šalies pramonės ir ūkio konkurencingumo skatinimu (pvz.: informacinių technologijų specialistų mokymas efektyviai naudoti naujausią kompiuterinę bei programinę įrangą; darbuotojų kompiuterinio raštingumo tobulinimas; konsultavimo, komandinio darbo, bendravimo įgūdžių, ekonominių žinių tobulinimas ir plėtojimas)?

- Taip
 Ne
 Nežinau, kad tokie mokymai vyksta
 Negalime skirti tam lėšų (jei mokymai nefinansuojami valstybės)

4. Kokią pelno dalį skirate naujovių diegimui įmonėje? Nurodyti procentus.

.....

5. Įvertinkite aplinkos, kurioje veikia jūsų įmonė, konkurencingumą

- Ekstremaliai konkurencinga aplinka
 Pakankamai konkurencinga aplinka

Padėtis darbo rinkoje ir užimtumas Telšių apskrityje

- Vidutiniškai konkurencinga aplinka
- Silpnai konkurencinga aplinka

6. Ar Jūsų įmonė naudojasi ES finansine parama?

- Taip
- Laukiame projekto įvertinimo arba artimiausiu metu ketiname prašyti ES finansinės paramos
- Ne
- Nežinome, kad galime gauti tokią paramą

8. Kokią įtaką, Jūsų nuomone, daro ES teikiama finansinė parama smulkiam verslui?

- Teigiamą, nes sudaro palankesnes sąlygas verslo plėtrai
- Neigiamą, nes sudaro „šiltnamio sąlygas“ kai kurioms įmonėms ir iškreipia natūralią konkurenciją rinkoje
- Didelės įtakos nedaro

9. Kokia įtaka Jūsų verslui daro Lietuvos narystė ES?

- Įmonės pelnas padidėjo
- Įmonė tapo labiau konkurentabili
- Lietuvos narystė ES įmonės verslui įtakos nepadarė
- Atsirado daugiau konkurentų
- Įmonei labai padėjo ES finansinė parama (jei ji buvo gauta)
- Kol kas pasikeitimų nepastebėta, bet laukiama jų ateityje

10. Ar Jūs priklausote verslininkus vienijančiai organizacijai?

- Taip ir net kelioms
- Taip, vienai
- Ne

11. Ar naudojate Telšių apskrities verslo inkubatoriaus teikiamomis paslaugomis?

- Taip Ne
- Retai Nežinau kas tai yra

12. Jūsų įmonės reklamos biudžeto sudarymo metodai

- Reklamai skirate tiek lėšų, kiek pajėgia įmonė
- Skirate dalį įmonės pajamų nuo pardavimų
- Skirate lėšas atsižvelgdami į konkurentų skiriamas lėšas
- Reklamai sudarote atskirą biudžetą
- Kita

13. Kokios informacijos Jums trūksta labiausiai?

- Informacijos apie SVV paramą
- Informacijos apie įstatymų keitimą
- Informacijos apie užsienio rinkas
- Informacijos, reikalinga verslui pradėti
- Informacijos apie verslininkus vienijančias organizacijas

Padėtis darbo rinkoje ir užimtumas Telšių apskrityje

Ačiū už atsakymus

Nedarbo lygis, proc. (gyventojų užimtumo tyrimų duomenys)
(NORD/LB, 2005)

Šalys	Metai				
	2000	2001	2002	2003	2004
Ispanija	11,4	10,8	11,5	11,5	11
Graikija	11,3	10,8	10,3	9,7	10,5
Prancūzija	9,1	8,4	8,9	9,5	9,7
Vokietija	7,2	7,4	8,2	9	9,5
Suomija	9,8	9,1	9,1	9	8,8
Italija	10,1	9,1	8,6	8,4	8
Belgija	6,9	6,7	7,3	8	7,8
Portugalija	4,1	4	5	6,3	6,7
Švedija	5,6	4,9	4,9	5,6	6,3
Danija	4,4	4,3	4,6	5,6	5,4
Jungtinė Karalystė	5,4	5	5,1	4,9	4,7
Nyderlandai	2,8	2,2	2,8	3,7	4,6
Airija	4,3	3,9	4,3	4,6	4,5
Austrija	3,7	3,6	4,2	4,3	4,5
Liuksemburgas	2,3	2,1	2,8	3,7	4,2
ES-15	7,6	7,2	7,6	8	8,1
Lenkija	16,4	18,5	19,8	19,2	18,8
Slovakija	18,7	19,4	18,7	17,5	18
Lietuva	16,4	16,4	13,5	12,7	10,8
Latvija	13,7	12,9	12,6	10,4	9,8
Estija	12,5	11,8	9,5	10,2	9,2
Čekijos Respublika	8,7	8	7,3	7,8	8,3
Malta	6,8	7,7	7,7	8	7,3
Slovėnija	6,6	5,8	6,1	6,5	6
Vengrija	6,3	5,6	5,6	5,8	5,9
Kipras	5,2	4,4	3,9	4,5	5
ES-25	8,6	8,4	8,7	9	9

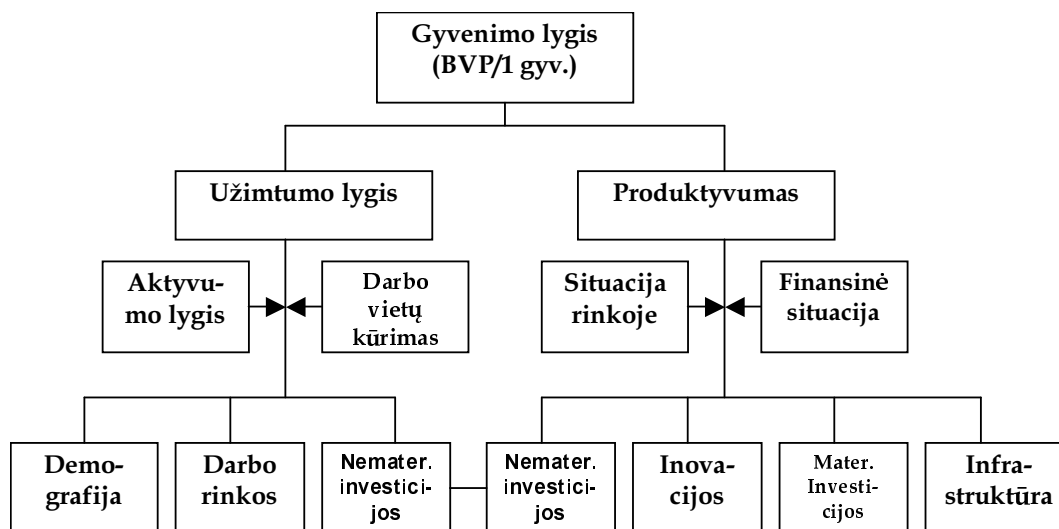
Šaltinis: Jucevičius R., Jucevičius G., Kriaučionienė M., Šajeva S. (2005). Lietuvos ekonomikos augimo ir konkurencingumo šaltinių (veiksnių) kompleksinė studija. *KTU Verslo strategijos institutas, VšĮ Žinių visuomenės institutas, p. 41.*

**Gyventojų ir ekonominė situacija pagal apskritis
(Sudaryta pagal Lietuvos statistikos metraštį (2005) ir NORD/LB Lietuvos ekonomikos apžvalgą (2006))**

Apskritis	Gyventojų skaičius, 2005 m.	Iš jų		Gyventojų skaičius 1 km ² 2005 m.	15-64 metų gyv. užimtumo lygis 2004 m.	BVP 1 gyv., tūkst. Lt 2004 m.	Lietuviškos kilmės prekių eksportas 2004m.	Sukauptos TUI 1 gyv. 2004 m., Lt	Paslaugų įmonių pajamos, tenkančios 1 gyv. 2004 m. Lt	Vidutinės disponuojamos NŪ pajamos 1 NŪ nariui per mėn., 2004 m., Lt	Vidutinės vartojimo išlaidos 1 NŪ nariui per mėn., 2004 Lt
		mieste	kaime								
Alytaus	182.851	107.397	75.454	33,7	55,0	12,9	3,4	933	1118	432	474
Kauno	685.723	493.479	192.244	84,8	62,9	17,5	17,6	2751	2206	501	557
Klaipėdos	382.179	278.580	103.599	73,4	60,4	18,7	13,3	4561	1674	493	522
Marijampolės	185.419	91.441	93.978	41,5	62,4	11,8	2,5	604	669	484	480
Panevėžio	292.376	171.946	120.430	37,1	59,4	15,4	7,1	2491	953	469	492
Šiaulių	360.755	220.290	140.465	42,2	58,2	13,7	6,3	537	1070	443	501
Tauragės	131.481	53.656	77.825	29,8	62,3	10,0	1,1	163	557	426	414
Telšių	177.008	103.929	73.079	40,7	60,6	16,2	30,8	6619	799	457	452
Utenos	178.977	97.793	81.184	29,4	57,8	15,1	2,5	1220	780	431	411
Vilniaus	848.555	662.887	185.668	87,2	63,2	26,2	15,4	11721	5317	575	549

Šaltinis: Jucevičius R., Jucevičius G., Kriaučionienė M., Šajeva S. (2005). Lietuvos ekonomikos augimo ir konkurencingumo šaltinių (veiksnių) kompleksinė studija. *KTU Verslo strategijos institutas, VŠĮ Žinių visuomenės institutas, p. 47.*

ES konkurencingumo piramidė



Šaltinis: Jucevičius R., Jucevičius G., Kriaučionienė M., Šajeva S. (2005). Lietuvos ekonomikos augimo ir konkurencingumo šaltinių (veiksnių) kompleksinė studija. *KTU Verslo strategijos institutas, VšĮ Žinių visuomenės institutas, p. 18.*